

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ İKTİSAT BİLİM DALI**

LATİN AMERİKA MALİ KRİZLERİ ve TÜRKİYE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ARZU ÜSTÜNEL

BURSA 2006

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ İKTİSAT BİLİM DALI**

LATİN AMERİKA MALİ KRİZLERİ ve TÜRKİYE

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

**Danışman
Prof.Dr. Nuri Burhan**

Arzu Üstünel

BURSA 2006

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim/Anasanat Dalı,
..... Bilim Dalı'nda numaralı
.....'nın hazırladığı “.....” konulu
..... (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez
savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan
cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna
.....(oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye (Tez Danışmanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Ana Bilim Dalı Başkanı
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

...../...../ 20.....

Enstitü Müdürü
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖZET

Yazar	: ARZU ÜSTÜNEL
Üniversite	: ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Anabilim Dalı	: MALİYE
Bilim Dalı	: MALİ İKTİSAT
Tezin Niteliği	: YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sayfa Sayısı	: IX + 174
Mezuniyet Tarihi	: / / 2006
Tez Danışmanı	: PROF.DR. NURİ BURHAN

LATİN AMERİKA MALİ KRİZLERİ ve TÜRKİYE

Kapitalizm, teorik olarak, sermaye birikimine dayanmaktadır. Dolayısıyla kapitalizm uygulamada, kar oranlarının düşme eğilimi ile karşı karşıyadır. Eğer kar oranları düşerse, sermaye birikimi de duraklayacaktır. Bu duraklama kapitalizmin krizine işaret etmektedir. Krizler, kapitalist sistem kendini yeniden üretmediğinde ortaya çıkmaktadır. Kriz, zayıf sosyal ve ekonomik yapılar için çöküştür. Diğer yandan, güçlü sosyal ve ekonomik yapılar için ise bir fırsattır. Dolayısıyla krizler kapitalist sistem için dönüm noktalarıdır çünkü sistem kendini krizler aracılığı ile yeniden üretmektedir.

Bu bağlamda, 1970'lerde yaşanan krizler örnek olarak verilebilir. İthal ikameci sistem kendisini daha fazla yeniden üretememiş ve krizin ardından ihraç ikameci sistem yürürlüğe girmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinin içine girdiği refah süreci, 1970'lerin sonlarında sınırlarına ulaşmıştır. 1980'den sonra, 1970'lerde başlayan sermaye birikimi krizinin üstesinden gelme çabalarının bir sonucu olarak, neoliberal ekonomik politikalar yürürlüğe girmiştir. Azgelişmiş ülkelerde uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları ekonomik politikaları ve bunların sonuçlarını değiştirmiş, ayrıca bu neoliberal politikalar çok önemli toplumsal sonuçları da meydana getirmiştir. Sermayenin kar hadlerinin düşme eğiliminin önüne geçmek ve krizi yönetmek için serbestleştirme politikaları uygulanmıştır. Bu kapsamda serbest ticaret, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve özelleştirme politikaları yürürlüğe girmiştir. Kriz yaşayan kapitalist sistem bu politikalar aracılığı ile kendini yeniden üretebilmek için bir fırsat yakalamıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, azgelişmiş ülkelerde istikrar ve yapısal uyum programlarıyla başlayan liberal süreç aracılığı ile ortaya çıkan dönüşümü ve bu yeni sürecin bir unsuru olarak krizleri Meksika, Arjantin ve Türkiye örnekleri üzerinden değerlendirmeye çalışmaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: kriz, kapitalizm, küreselleşme, yeniden üretim.

ABSTRACT

Yazar : ARZU ÜSTÜNEL
Üniversite : ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Anabilim Dalı : MALİYE
Bilim Dalı : MALİ İKTİSAT
Tezin Niteliği : YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sayfa Sayısı : IX+ 174
Mezuniyet Tarihi : /.... / 2006
Tez Danışmanı : PROF. DR. NURİ BURHAN

LATIN AMERICA FINANCIAL CRISES AND TURKEY

Capitalism theoretically depends on capital accumulation. So, practically it is face to face the decreasing tendency of profit rates. If profit rates decreases, the capital accumulation hesitates. This hesitation indicates the crisis of the capitalist system. When the capitalist system doesn't reproduce itself, the crisis occurs. Crisis is a collapse for weak social and economic structures. On the other hand, crisis is a chance for strong economic and social structures. So, crises are turning points for the capitalist system because the system can reproduce itself through crises.

In this context, the crisis in the late 1970s can be given as an experience. The import substituting system couldn't reproduce itself any more and after the crisis, export substituting system came into force. The wealth process, that the world economy was in after the World War II, was clogged because the system of import substituting industrialization reached its limits in the late 1970s. After 1980s neoliberal economic policies came into force as a result of efforts for overcoming the capital accumulation crisis that began in 1970s. Stabilization and structural adaptation programs that were applied in underdeveloped countries changed economic policies and also, these neoliberal economic policies caused important social consequences. In these countries, liberalization policies came into force to put a stop to the tendency of profit rates and to manage the crisis. Trade liberalization, capital movement liberalization and privatization policies came into force. The capitalist system that was in crisis got a chance to reproduce itself through crisis.

The major aim of this study is to try to evaluate the transformation in underdeveloped countries which occurred as a means of liberal process that began with stabilization and structural adaptation programs and also to evaluate crises on Mexico, Argentina and Turkey experience as a component of this new process.

KEY WORDS: crisis, capitalism, globalization, reproduction.

ÖNSÖZ

Özellikle 1990 sonrası karakterinde ve görülme sıklığında farklılık görülen krizlerin değişmeyen yönü, kapitalist sistemin devamlılığında ve kendini yeniden üretebilmesinde oynadıkları hayati roldür. Mevcut sermaye birikim modelinin tıkanıdığı, kar hadlerinin düşme eğilimine girdiği ve sermaye birikiminin tehlikeye düştüğü dönemlerde, belli kesimler adına çöküş anlamına gelen kriz, bazı kesimler için ise başat olma ya da başat konumlarını koruma anlamında son derece işlevseldir. Zayıf ekonomik ve toplumsal yapılar yok olurken ya da güçlü yapıların bünyesine katılırken, söz konusu güçlü ekonomik ve sosyal yapılar, kriz evresinden yeni bir canlanma evresine geçiş yapmaktadırlar. Böylece, kapitalist sistemde yükselen kar hadleri ile sermaye birikiminin devamlılığı sağlanmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde kriz olgusu tanımlanmış, ardından farklı kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüz azgelişmiş ülkelerinin bugün içinde buldukları sürecin aydınlatılabilmesi açısından, tarihi perspektifte sermayenin küreselleşmesi ele alınmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde yaşanan krizlerin ve azgelişmiş ülkelerin borçlanma süreçlerinin, 1980 sonrası başlayan ve günümüze kadar uzanan neoliberal dönemi ne şekilde öncelendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, Latin Amerika ülkelerinden Arjantin ve Meksika'nın yaşadığı krizler, söz konusu ülkelerin tarihi gelişimleri bağlamında ele alınmıştır. Özellikle, istikrar ve yapısal uyum programları aracılığı ile IMF tarafından yeni bir müdahaleci çerçeveye oturtulan bu ülkeler, 1980 sonrası başlayan neoliberal dışa açılma ve serbestleştirme politikalarının desteklediği süreçte, dışa açık ve son derece kırılğan ekonomik yapılara sahip olmuşlardır. Ülkeye giren yoğun sıcak paranın tetiklediği yapay büyüme, üretim yerine tüketim, ihracat yerine ithalat ve tehlikeli boyutlara ulaşan ve sonu krize giden cari açıklar, söz konusu ülkelerin ekonomilerini karakterize etmeye başlamıştır. Özellikle 1990 sonrası, krizler daha sık yaşandığı gibi, küreselleşmenin bir sonucu olarak etki alanını genişletmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye açısından da bir süreç değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Ele alınan iki Latin Amerika ülkesi açısından olduğu gibi, Türkiye'nin de özgün koşulları göz önünde bulundurularak ele alınan tüm ülke örneklerinde kapitalizmin yapısal krizinin ayrı ayrı karakterine değinilmeye çalışılmıştır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
TABLolar	IX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MALİ KRİZ, GENEL BİR ÇERÇEVE

1. MALİ KRİZ TANIM VE ÖZELLİKLER	4
2. KRİZLERİN FARKLI KURAMSAL YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE AÇIKLANMASI	10
2.1. Serbest Piyasacı Yaklaşım	11
2.1.1. Klasik yaklaşım	12
2.1.2. Neo-klasik yaklaşım	16
2.1.3. Yeni liberal yaklaşım	19
2.1.3.1. Monetarist yaklaşım	20
2.1.3.2. Arz yanlı yaklaşım	23
2.1.3.3. Rasyonel beklentiler yaklaşımı	26
2.2. Müdahaleci Yaklaşım	29
2.2.1. Keynesyen yaklaşım	30
2.2.2. Post-keynesyen yaklaşım	34
2.3. Marksist Yaklaşım	37
3. YENİ KÜRESEL DÜZENLEMELER VE MALİ KRİZ	44
3.1. Sermayenin Küreselleşmesi	44
3.2. Üretimde ve Sermaye Birikiminde Yeniden Yapılanma	59
3.2.1. Ticaretin serbestleştirilmesi	60
3.2.2. Mali serbestleştirme	62
4. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE BORÇ KRİZİ	68

İKİNCİ BÖLÜM

LATİN AMERİKA'DA MALİ KRİZ, İSTİKRAR VE YAPISAL UYUM

PROGRAMLARI

1. ARJANTİN DENEYİMİ	77
1.1. Arjantin'in Kalkınma Deneyimine Tarihsel Bir Bakış	77
1.2. 1976 Askeri Darbesi Sonrası Ekonomide Dönüşüm ve İstikrar Programları	82
1.3. Austral Planı	83
1.4. Konvertibiliteye Geçiş	87
1.5. 2001 Arjantin Krizi	90
1.5.1 2001 Krizini hazırlayan koşullar	90
1.5.2. Kriz süreci ve krizin sonuçları	94
1.5.3. Arjantin krizi'nde IMF'nin rolü üzerine	101
2. MEKSİKA DENEYİMİ	102
2.1. Meksika Deneyimine Tarihsel Bir Bakış	102
2.2. 1983-1985 İstikrar ve Yapısal Uyum Programları	105
2.3. Paktlar Dönemi	109
2.4. 1994 Mali Krizi ve Sonuçları	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MALİ KRİZ, İSTİKRAR VE YAPISAL UYUM PROGRAMLARI

1. İTHAL İKAMECİ BİRİKİM MODELİNİN KRİZİ VE YENİ BİRİKİM MODELİNE GEÇİŞ	123
2. 1980 SONRASI İSTİKRAR VE YAPISAL UYUM PROGRAMLARI	127
2.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve İstikrar Süreci	129
2.1. 1984-1989 Alt Dönemi	136
2.3. Yapısal Uyum Sürecinde Üretim ve Sermayenin Yeniden Yapılandırılması	138
3. 1994 MALİ KRİZİ	142
3.1. Nisan 1994 İstikrar Programı	144
3.1.1. Programın amacı	144
3.1.2. Programın uygulanması	146
3.1.3. Programın sonuçları	147
4. 1999-2002 SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE MALİ KRİZ VE YAPISAL UYUM PROGRAMI	149
4.1. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı ve Sonuçları	152
4.2. 2001 Krizi ve Sonuçları	153
SONUÇ	158
KAYNAKÇA	165

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AGÜ	: Azgelişmiş Ülke
Bkz	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirketler
DB	: Dünya Bankası
der.	: Derleyen
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ed.	: Editör
GATT	: Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İİBM	: İthal İkameci Birikim Modeli
İYBM	: İhracata Yönelik Birikim Modeli
İYUP	: İstikrar ve Yapısal Uyum Programı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
LA	: Latin Amerika
MERCOSUR	: Dört Latin Amerika Ülkesi Arasında Gümrük Birliği
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
no.	: Numara
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
s.	: Sayfa
SUK	: Sektörel Uyum Kredisi
sy.	: Sayı
YUK	: Yapısal Uyum Kredisi
YUP	: Yapısal Uyum Programı

TABLÖLAR

Tablo 1: Arjantin Yıllara Göre Enflasyon (1982-1988)	80
Tablo 2: Arjantin Makro Ekonomik Göstergeler (1965-1991)	81
Tablo 3: Arjantin Yıllara Göre Enflasyon (1997-2003)	91
Tablo 4: Arjantin 1992-2001 Dönemi Reel GSYİH ve Fiyatlar	92
Tablo 5: Arjantin 1992-2001 Döneminde Dış Kesim	95
Tablo 6: Arjantin Dış Borç ve Uluslararası Rezervler (1995-2001)	97
Tablo 7: Arjantin Ekonomik Göstergeler (1998-2003)	98
Tablo 8: 1971-1987 Dönemi Meksika Borçları	104
Tablo 9: Meksika Enflasyon Oranları ve Bütçe Açıkları (1982-1987)	106
Tablo 10: Meksika İçin Makro Ekonomik Göstergeler (1965-1991)	111
Tablo 11: Meksika Ekonomik Veriler (1994-2000)	115
Tablo 12: 1997-2001 Yılları Meksika Ekonomik Göstergeleri	118
Tablo 13: Türkiye Makro Ekonomik Göstergeler (1978-1988)	134
Tablo 14: Ekonomik Göstergelerle Makro Ekonomik Uyum Evreleri	141
Tablo 15: Türkiye 1980-2000 Yılları Arası Temel Ekonomik Göstergeler	155

GİRİŞ

II. Dünya Savaşından sonra yirmi yıl boyunca kapitalist sistemin içine girdiği uzun refah dönemi, 1970'lere gelindiğinde sınırlarına ulaşmış ve gelişmiş ülkelerin içine düştüğü ekonomik krizi aşma çabalarının ürünü olan politikalar az gelişmiş ülkelerde bu ülkelerin daha önce içine düşmedikleri kadar şiddetli bir borç krizinin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan uluslararası borç krizi az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) geçerli sermaye birikim süreci açısından bir kırılma noktası olmuştur. 1970'lerde sermaye birikim modelinin içine düştüğü krizin aşılmasında yürürlüğe konan yeni liberal dönüşüm projesi, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (DB) önerileri doğrultusunda gerçekleştirilen politikalarla yürürlüğe konmuştur. Bu politikaların uygulanmaya konması, istikrar ve yapısal uyum programları (İYUP) çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada temel amaç, kapitalizmin yapısal krizini aşma çabalarının bir yansıması olarak, 1980'lerden itibaren az gelişmiş ülkelerde İYUP aracılığı ile yürürlüğe konan ekonomik liberalleştirme politikalarının sözü edilen ülkelerde başlattığı dönüşüm sürecinin tarihi bir perspektif içinde ele alınmasıdır. Çalışma çerçevesinde ele alınacak Latin Amerika ülkeleri (Arjantin ve Meksika) bu bağlamda ele alınacak, taşıdığı benzerlikler ve farklılıklar dolayımında Türkiye ile karşılaştırmalı olarak bir süreç analizi yapılmaya çalışılacaktır. Nitekim, örnek olarak seçilen Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye yeniden yapılandırma sürecinde yeniden yapılanma politikalarını önemli oranda hayata geçirmişler ve sonuç olarak 1980'li yıllardan günümüze bu uygulamaların zemin hazırladığı krizlere maruz kalmışlardır.

Bu ülkelerde yürürlüğe konan İYUP'ları sadece ekonomi politikası amaç ve araçlarında farklılaşmaya yol açmamış, önemli toplumsal sonuçları da beraberinde getirmiştir. Sermayenin kar oranlarının düşme eğiliminin önüne geçmek ve yaşanan krizi yönetilebilir hale getirmek için uygulanan serbestleştirme politikaları çerçevesinde, ulusal ve uluslararası düzeyde ticaret serbestleştirilmiş, uluslararası sermaye hareketleri önündeki engeller kaldırılmış, devletin ekonomideki payı

azaltılmış ve bir önceki dönemde devlet tarafından üretilen tüm kolektif hizmetler özelleştirme gündemine alınmıştır. Neo-liberal söylemle desteklenen yapısal uyum programının öngördüğü politikaların uygulanması ile devletin ekonomiye müdahalesi azaltılsa dahi, yaşanan sürecin Bretton Woods kuruluşlarına verdiği anahtar rol yeni bir müdahaleci çerçevenin oluşmasında belirleyici bir etmen olmuştur. Uygulanan yeni liberal politikalar yaratılan geliri sermaye sınıfı lehine yeniden dağıtırken, gerçekleştirilen reformların emek maliyetlerinin düzenlenmesi konusunda belirleyici rol oynaması kapitalist sistemin çelişkilerini bir kez daha açığa çıkarmıştır. Nitekim, gerek gelişmiş ülkelerde, gerekse AGÜ’lerde gelir düzeylerinin düşmesi, üretimin ve kar oranlarının düşmesine yol açmış, hatta iflasların yaşanmasına kadar varmıştır. Yaşanan her bunalımın karakteristik niteliği aşırı üretim, bunun yanında gelir düzeyinin düşmesine bağlı olarak da eksik tüketimdir. Bu durum sermayenin genişlemesi önünde engel oluşturmaktadır. Kapitalizmin temel çelişkisi de bu noktada açığa çıkmaktadır. Küresel düzeyde ucuz bir emek ekonomisi yaratma çabalarına karşın sermayenin yeni pazar arayışı sistemin çelişkisinin en belirgin görüntüsünü oluşturmaktadır. Yirminci yüzyılın sonlarındaki küreselleşme olgusu, aslında işsizlik ve emek maliyetlerinin küresel ölçekte asgariye indirilmesine dayalı küresel aşırı arz sisteminin ürünüdür. Zaman içinde şiddetini arttırarak ortaya çıkan mali krizlerin aşılmasında uygulanan istikrar ve yapısal uyum politikalarının, uygulandığı ülkenin ekonomik değişkenlerine duyarlı olup olmadığı konusu burada önem kazanmaktadır. Çünkü söz konusu politikaların sermayenin çıkarlarına daha duyarlı olmasının yaratacağı sonuç, sadece, yaşanan krizlerin şiddetini arttırması ve olumsuz sonuçlarının etki alanını genişletmesi olacaktır.

Bu bağlamda kapitalist sisteme özgü kriz dinamiklerinin ortaya konması anlamlı olmaktadır. Çalışmada öncelikle, kriz kavramını tanımlama çabası içine girilecek ve kriz olgusu alması yaklaşım çerçevesinde ele alınacaktır. Yaşanan krizlere koşut gerçekleştirilen uygulamalar ve yürürlüğe konan İYUP’ların ele alınan ülkelerdeki konumu ve programların uygulama sonuçlarına değinilecektir. 1980’lerden itibaren Latin Amerika ve karşılaştırmalı olarak Türkiye’de yaşanan krizler, neo-liberal söylem tarafından desteklenen serbestleşme ve yapısal uyum süreci dolayımında ele alınacaktır.

AGÜ'lerde yaşanan krizler, bu krizlerin nitelikleri, kriz dinamikleri, İYUP'ları ve kriz ilişkisine dair çalışmaların oluşturduğu zengin bir literatür mevcuttur. IMF ve DB tarafından uygulamaya konulan İYUP'ların başlıca amaçlarının, makro ekonomik istikrarı sağlamak, AGÜ'lerin dış dünyaya uyumunu sağlamak ve istikrarlı ekonomik büyüme oranlarına ulaşmak olduğu ifade edilmektedir. Uygulanan politikaların tersi sonuçlar doğurması ise, zamanlama, sıralama ve uygulama hatalarına bağlanmaktadır.

Çalışmada, yaşanan krizler, geçerli ekonomik sistemin yapısı, sistemin temel çelişkileri, ortaya çıktıkları toplumsal formasyonların taşıdığı koşullar dikkate alınarak değerlendirilecektir. Bu bağlamda, kriz kapitalizme içkin bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Kapitalist sistemin itici gücü olan sermaye birikiminin krizini aşma çabalarında referans olarak alınan yaklaşım, krizlerin kapitalist sistemin doğasından kaynaklandığını ifade eden marksist yaklaşım olacaktır. Bu yaklaşıma göre kriz sürecinin tetikleyicisi sermayenin kar oranlarının düşme eğilimidir. Yaşanan mali krizler de, bu bağlamda ele alınacak ve AGÜ'lerin hangi evrede krizle karşı karşıya kaldıkları ve yeni liberal dönüşüm sonrası krizden çıkmak ve ekonomik istikrarı sağlamak için önerilen politikaların arzettiği olumlu dışsallıkların hangi kesimlerin lehine var oluşları beraberinde getirdiği, ortaya konmaya çalışılacak tam da bu noktada krizlerin sosyal alanla olan ilişkisine vurgu yapılacaktır.

I. BÖLÜM

MALİ KRİZ, GENEL BİR ÇERÇEVE

1. MALİ KRİZ, TANIM ve ÖZELLİKLERİ

Yunanca kökenli kriz sözcüğü; ayırmak, bölmek, karar vermek gibi anlamlara gelmektedir¹. Sözcük birbirinden farklı olmakla birlikte, açıkça, birbiriyle ilişkili anlamları barındırmaktadır. Bir hastalığın seyrinde dönüm noktası, bir şeyin gelişiminde dönüm noktası yani kesin ve yaşamsal önemde zaman, olay, aşama ya da durumu ifade eder². Dolayısıyla kriz son anlamına gelmekten çok yeni uyumlaşmalar yoluyla ‘son’ dan uzaklaşmayı da ifade edebilmektedir. Bu bağlamda kriz, hastalıklı sosyal, ekonomik ve siyasi bir varlığın, yaşamını önceki gibi sürdüremediği ve kendisine yeni bir yaşam şansı tanıyacak olan ‘dönüşüm’e zorlandığı bir dönemdir³. Sosyal varlıkta söz konusu dönüşüm tüm sosyal alt dokularda gerçekleşir. Alt dokuların bir bölümü yenilenme ve kendini yeniden üreterek başat olma ya da başatlığını koruma yönünde dönüşüm geçirirken, bu dönüşüm bazı dokuların da yok olması anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, kriz kavramı fazla kullanılmayan anlamıyla önem kazanmaktadır. Şöyle ki, ekonomik alanda kriz, bazı kesimlerin ya da sınıfların diğer kesim veya sınıflar üzerinde başat ilişki kurma olanağını yakalamasıdır⁴. Sözcük, diğer yönü ile, dışsal nedenlerden kaynaklanan beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan sancılı bir dönemin ifadesidir. Krizin, bazı kesimler için eskiye göre daha güçlü yeniden yapılanma anlamında bir fırsat olabilmesi, bazı kesimlerin gerçek anlamda bunalımı ve çöküşünü gerektirdiği ölçüde her iki anlam birbirini tamamlayıcıdır⁵.

Her sosyal olgu/değer, kaynaklandığı toplumsal ilişkiler sisteminde, hakim üretim ilişkileri dolayımında belirlenmektedir. Dolayısıyla, feodal üretim ilişkilerinin

¹ Starn, Randolph, “Historians and Crisis”, *Past and Present*, No:52(Aug.,1971), p. 3.

² Masur, Gerhard, “Crisis in History”, *Dictionary of History Ideas*, Vol. I, New York, 1968, p. 592.

³ Frank, Andre, Gunder, *Reflections on the World Economic Crisis*, Hutchinson, London Melbourne Sydney Auckland Johannesburg, 1981, p. 111.

⁴ Önder, İzzettin, “Ekonomi Politikasında Emek”, *Basisen*, sy. 66, Haziran 2004, s. 15.

⁵ Önder, İzzettin, “Ekonomik Kriz”, *Yeni Türkiye: Ekonomik Kriz Özel Sayısı I*, sy. 41, Yıl 7, Eylül-Ekim 2001, s. 45.

hakim olduğu dönemde, toplumsal alanda gerçekleşen kriz olgusuyla, kapitalist üretim ilişkilerinin belli bir aşamasında aıĝa çıkan kriz olgusu, farklı tanımlanacağı gibi, farklı bağımlarda değerlendirilmek durumundadır. Bu anlamda, kapitalist üretim tarzının egemen olduğu dünyada, sistemin içsel dinamiklerince üretilen uzun dönemli devinim mekanizmaları olan krizler, güçlü yapıların zayıfları sistemin dışına itip güçlerini pekiŐtirdikleri oranda bireylerin aleyhine iken, sermayenin bunalımını aşma çabasında başat aralardandır⁶. Dönem dönem kar hadlerindeki düşmeye bağlı olarak istikrarlı sermaye birikimi olanaklarının yitirildiği dönemde ortaya çıkan kriz, bir yandan sistemin kendini yeniden üretiminin önüne bir tehdit olarak çıkarken, diğer yandan da sistemde yapısal dönüŐümlere yol açarak söz konusu durumu sermaye birikiminin canlanması yönünde bir fırsata dnŐtrebilmektedir⁷. Dolayısıyla kriz olgusu, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişim sürecinde değerlendirildiğinde, bir yeniden üretim mekanizması olarak da işlev görmektedir. Bu noktada kriz, bir anlamda kapitalizme içkin bir olgu olarak değerlendirilebilmektedir.

Kapitalist sistem temel olarak sermaye birikimine dayanır. Sanayi devrimiyle başlayan süreçte, yaratılan birikim sermaye olarak deđerlendirilmiŐ, bu anlamda, üretim tek bir merkezde toplanması ve yeni tekniklerin üretim sürecinde uygulanmaya baŐlanması, toplumsal yaŐamda kapitalist üretim ilişkileri olarak nitelendirilen önemli bir dönüşümün de miladını oluşturmuştur. Sermayenin merkezileşmesi ve yođunlaŐmasıyla başlayan bu süreç, sermayenin mekansal olarak yayılmasıyla devam etmiştir. Bu üç olgu, kapitalist üretim sisteminin işleyiş mekanizmalarını tanımlamaktadır. Bu işleyiş mekanizmaları da para sermaye, üretici sermaye ve ticari sermaye döngüleriyle gerçekleşmektedir.

Sermaye birikiminin gerçekleşmesi ve süreklilik arz etmesi ise üretilen metallerin satılması ve elde edilen paranın önemli bir kısmının tekrar sermayeye dönüŐmesini gerektirmektedir. Birbirini izleyen evrelerin oluşturduğu söz konusu süreç aslında iki aŐamalıdır. İlki, belli bir para tutarının -ki bu tutar para sermaye olarak işlev yapacaktır- üretim gereçleri ve emek gücüne dönüŐtürüldükten sonra artı-değer de içeren metalara dnŐtrlme süreci yani üretim aşamasıdır. İkinci aşama

⁶ nder, a.g.m., s. 46.

⁷ Arın, Tülay, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz(I): Gelişmiş Kapitalizm”, 2. bs., 11 Tez Kitap Dizisi 1, Ağustos 1986, s. 104.

ise, metanın paraya paranın da tekrar para sermayeye dönüştürüldüğü dolaşım aşamasıdır⁸. Dolayısıyla, meta tarzından önceki üretim tarzlarından farklı olarak, üretim kullanım için değil mübadele için gerçekleştirilmektedir ve meta üretim tarzının da ayırıcı özelliği budur⁹. Kapitalizmin bu ayırıcı niteliğini destekleyen mekanizma, metaların değişimi yoluyla değişim değerinin üretildiği piyasa mekanizmasıdır¹⁰. Bu bağlamda üretim ve dolaşım aşamalarını içine alan sermayenin birikim çevriminin ifadesi şöyledir:

$$\mathbf{P} \rightarrow \mathbf{M} \rightarrow \mathbf{P}'$$

(P') nün (P) den büyük olması, daha az paranın, üretim ve dolaşım süreçlerinin kesişiminde sürekli daha fazla paraya dönüşmesi, sermayecinin kar elde etmesinin dolayısıyla sermaye birikiminin devamlılığının ifadesidir¹¹.

Buradan hareketle kriz, üretim ve dolaşım alanları arası ilişkiler göz önüne alınarak analiz edilebilir¹². Yukarıda ifade edildiği gibi belli bir miktar para sermayenin daha fazla paraya dönüşmesi, diğer bir deyişle paranın para yaratması meselesi bizi üretim ve dolaşım süreçlerinin beraberliğine götürür. Üretim aşamasında yaratılan değer kaynaklık ettiği para, dolaşım alanı içerisinde daha çok açığa çıkmaktadır¹³. Dolayısıyla paranın para yaratması, sermayecinin kar elde etmesi ve sonuç olarak da sermaye birikim sürecinin devamlılığı açısından esastır.

İşte kriz, birikim sürecinden sert bir kopuş ve sistemde yeniden yapılanmanın hareket noktasıdır¹⁴.

Krizler, konjonktürel krizler ve yapısal krizler olmak üzere iki kategoriye özgülenebilir. Konjonktürel krizler, genişleme dönemlerinde de mümkün olan iniş çıkışlar olarak ortaya çıkarken, yapısal krizler dönüşüm sürecinin habercisi olarak var olan yeniden üretim sisteminin istikrarını sağlayamaz duruma geldiği oluş biçimleridir¹⁵.

⁸ Marx, Karl, Kapital, C. I, Sol Yayınları, s. 538.

⁹ Desai, Meghnad, Marksist İktisat Teorisi, çev. Nail Satlıgan, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 51.

¹⁰ Ercan, Fuat, Para ve Kapitalizm, Devin Yayınları, İstanbul, Nisan 2005, s. 115.

¹¹ Desai, a.g.e., s. 51.

¹² Arın, a.g.m., s. 108.

¹³ Ercan, a.g.e., s. 119.

¹⁴ Arın, a.g.m., s. 105.

¹⁵ Arın, a.g.m., s.114.

Krize kriz olma niteliğini kazandıran, üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda düşme, çok sayıda iflas, işsizlikte artış, ücretlerde gerileme, toplumsal gerginlikler ve genellikle bir patlayıcı olarak borsa ya da banka sisteminin çöküşü gibi olgular krizin sıkça kullanılan tanımını olumlarken, ekonomik konjunktürde yön değiştirmenin ardından başlayan bunalım evresinin takipçisi yeniden canlanma evresidir¹⁶.

Krizi tanımlama çabalarında konunun bir diğer boyutu olan mali sermaye önem taşımaktadır; hatta mali sermaye kavramı anahtar role sahiptir.

Bu bağlamda mali sermaye kavramı, ödünç veren sermaye sahiplerinin piyasaya sürdüğü sınai ve ticari sektörlerde, hatta “fiktif” niteliğe sahip spekülasyonla kazanç elde etmeyi amaçladıkları mali senetlerin dolaşımını ifade etmektedir¹⁷.

Esas olan ve hareket noktası olarak kabul edilmesi gereken üretim ve dolaşım süreçlerinin eklemlenmesidir. Mali sermaye de zaten bu eklemlenmenin bir yansıması olarak kabul edilebilir¹⁸.

Nitekim para-sermayenin artan önemi üretimin finansmanı ile bağlantılı olup, sermayenin genişlemesini sağlayarak yeniden üretim koşullarını yaratır¹⁹.

Kar oranlarında düşme eğiliminin hızlandığı dolayısıyla birikim sürecinde kopuşun gerçekleştiği kriz döneminde elbette mali sermayeye ilişkin geri ödeme sorunları krizin bir başka boyutudur ki, yaşanan bu sorunlar büyük bir mali çöküşü beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır. Bu sürecin daha geniş ifadesi; üretimin eritilememesi, yatırılan sermayenin karşılığının alınamamasının kar beklentilerini karamsarlaştırması ve borsayı çökertmesidir. Konjunktürün dönüm noktası da krizdir. Krizler, ilk olarak etkisi altına aldığı alanlardan başlayarak zincirleme etki yaratarak etki alanını genişletir ve yine etki alanı ve kapladığı zaman dilimi ne olursa olsun toplumsal maliyeti yüksek kaynak kayıplarına neden olur²⁰. Devresel bunalımların doruğa vardığı noktada da mali kriz kendini gösterir. Mali sermayenin geri ödeme sorunlarının yaşanması ve birtakım mali göstergelerin (kısa vadeli faiz oranları, aktif fiyatları, mali kuruluşların geri ödeme sorunları ve iflasları) kısa sürede süratli bir

¹⁶ Rosier, Bernard, İktisadi Kriz Kuramları, çev. N. Yentürk, 1.bs., İletişim Yayınları, Ocak 1991, s. 20.

¹⁷ Sönmez, Sinan, Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye, 1.bs., İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 48.

¹⁸ Sönmez, a.g.e., s. 46.

¹⁹ Ercan, a.g.e., s. 380.

²⁰ Rosier, a.g.e., s. 22-23.

şekilde kötüye gidişi mali krizi tanımlama çabalarında yardımcı göstergelerdir²¹. İlk etkilediği alanlardan (sanayi kesiminin yanısıra ticari ve mali alanlar) başlayarak etkisini genişleten kriz, dünya ölçeğinde de hem gelişmiş hem de az gelişmiş toplumsal formasyonları, uluslararası sisteme eklenme biçimleri ve kendi iç ilişkiler bağlamında etkileyip dönüştürür²².

Aslında mali krizi tanımlama çabalarında iki grup neden ön plandadır. Bunlardan ilki reel ve iç etmenler olarak devletin ekonomi politikalarıyla yarattığı olumsuz etki ve zararlı faaliyetleri olarak ifade edilmektedir. Diğer grup etmenler ise, “piyasa aksaklıkları” olarak isimlendirilen mali kırılganlık ifadesidir ki, özellikle mali piyasaların doğası gereği aksak, istikrarsız ve kırılgan oluşu bu piyasaların spekülative saldırılara ve dalgalanmalara açık oluşunun da bir ifadesidir. İlk grup nedenler de piyasaya müdahale etmeye yönelik politikaların yanlışlıklarını vurgulamaktadır²³. Tabii ki yaşanan krizlerin ortaya çıkışı, görülme sıklığı, şiddeti, süresi ve etki alanının genişliği, ekonominin genel yapısı ve sağlamlığı ile uygulanan ekonomi politikalarının uyumu kadar siyasal otoritenin olayları algılama biçimi ile de yakından ilgilidir. Hükümetin elinde ekonomiyi denetleyici ve yönlendirici politika aletlerinin bulunması, krizin önüne set çekerken, yaşanan krizden daha kolay çıkılmasını sağlayacak bir unsur haline de gelebilmektedir²⁴.

Piyasa aksaklıklarının minimum seviyede olması ya da müdahale amaçlı politikaların isabetli oluşu kriz yaşanmayacağını garanti etmez. Daha köklü ve işin temeline inmeyi gerekli kılan bir grup neden daha vardır ki, bu da kapitalizmde paranın doğasına ilişkindir²⁵.

²¹ Kindleberger, Charles, Cinnet, Panik, Çöküş: Mali Krizler Tarihi, çev. Neşenur Domaniç, 1.bs, Scala Yayıncılık, Nisan 2004, s. 3.

²² Arın, a.g.m., s. 116.

²³ Arın, Tülay, “Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması”, İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 570-571.

²⁴ Özellikle 1990’lı yıllarla birlikte mali serbestlik sonucu ekonomiyi denetlemede kullanılan aletlerin sayısı ve etkinliğinin oldukça sınırlandığı görülmektedir. Bkz. Kazgan, Gülten, Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İnceleme, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2005, s. 7.

²⁵ Arın, a.g.m., s. 572.

Paranın belli başlı iki işlevi vardır. Bunlardan ilki paranın meta dolaşımı ile ilişkisi yani mübadele işlevidir. Bir diğeri ise paranın kendisiyle ilişkisi yani paranın sermaye olarak işlevidir.

Ödeme aracı niteliğindeki paranın kredi işlevini de yüklenmesini takiben zamanla kredi biçiminin de gelişerek farklı biçimler ve amaçlar (ticari-kredi, yatırım kredisi ve finansal kredi) içermeye başladığı görülür²⁶.

Bireysel sermaye olarak para-sermaye, üretim sürecinin başlaması için yeterli olmadığına, üretim sürecinin ve dolaşım aşamasında da ticari sürecin devamlılığını sağlamak açısından gerekli olan paranın özel bir meta haline dönüşmesi gerekliliği ortaya çıkar. Doğaldır ki bu dönüşüm, kapitalist para ekonomisinin bir özelliği olan borç ekonomisi gerçeğini ortaya çıkarır. Bu sürecin bir sonucu olarak da borsa ve bankalar kapitalizmin gelişim süreci içinde stratejik önem taşırlar²⁷.

Kredi olarak bir ödeme aracı olan para, faiz dolayısıyla kendi kendisini değerlendirmektedir. Paranın para yaratması durumu burada gerçekleşmiş olmaktadır. Paraya sahip olan kesim bu durumu kredi verme yoluyla değerlendirdiğinde alacaklı konuma geçmiş olur. Borçlu taraf ise anapara ve faiz yükümlülüğünü ancak üretimde yeni değer yaratma yoluyla yerine getirebilecektir. Bu süreçteki faiz yükümlülüğü, yükümlülüğün yerine getirilme şartı kar elde etme olduğu içindir ki para ile reel maddi faaliyetler arası bağlantıyı sağlar. Aynı miktar karı elde edebilmek tüm borçlular adına mümkün olamayacağına göre, reel ekonomi ile parasal ekonomi parasal birikim ve reel birikim arasındaki ilişki sürekli iktisadi, siyasi ve sosyal mücadeleye zemin oluşturmuştur²⁸.

Söz konusu gelir farklılıklarının beraberinde getirdiği borcun ödenememesi halinin bir sonucu olan bütçe ve transfer problemleri borçlular açısından riski ve dolayısıyla faizleri arttırırken alacaklılar açısından mali sermayeye yatırım yapmayı daha da cazip hale getirir. Bu şekilde, borç ödemenin en önemli aracının yeniden kredi kullanma, para sermayeyi değerlendirmenin en iyi yolunun yüksek faizle kredi vermek olduğu durumda reel sermaye ile parasal sermaye, reel birikim ile parasal

²⁶ Ercan, a.g.e., s. 109.

²⁷ Ercan, a.g.e., s. 19.

²⁸ Altvater'den aktaran Tülay Arın.

birikim arasındaki bilinen ilişki kopmuş olmaktadır. Böylesi bir sürecin vardığı nokta da borç krizidir.

Tabii borçların ödenmeme hali, mali yükümlülükler üzerinde de olumsuz etki yaratır. Spekülasyona son derece açık bu piyasalarda, riskleri azaltma ve mali servet birikimini arttırma işlevini üstlenmiş mali araçlar da spekülasyon konusu olur. Ancak borçların ödenmemesi ve yükümlülüklerin yerine getirilememesi, buradaki açık pozisyonların kapatılmasında gecikmelere neden olmaktadır. Bu durum zincirleme olarak reel ekonominin tüm kesimlerini olumsuz anlamda etkisi altına almaktadır²⁹.

Belli bir dönemde, üretim sürecinden bağımsız geliştiği, getirisi ne kadar yüksek olursa olsun üretim sürecini olumsuz etkilediği müddetçe, mali sermaye, kendi çöküşü için de uygun zemini hazırlamış olmaktadır.

Mali sermayenin, kendi kendisini sürdürebilmesinin temellerini çürüttüğü, reel birikimden koptuğu ve ayrılma eğilimleri gösterdiği noktada da kriz tehlikesi belirgin hale gelmektedir³⁰.

2. KRİZLERİN FARKLI KURAMSAL YAKLAŞIMLAR ÇERÇEVESİNDE AÇIKLANMASI

İktisat kuramının amacı ekonomik olayları anlamak ve açıklamak olduğu içindir ki, tarihsel süreç içerisinde yaşanan gerek yapısal ve gerekse de konjonktürel krizler çeşitli ekonomik yaklaşımlar tarafından ele alınmış ve her bir ekol kendi yaklaşımı çerçevesinde kriz olgusu ve kriz dinamikleri üzerine teorik bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Tabii bütün kuramlar krizden çıkışı gerçekleştirmek amacıyla, bazı iktisat politikaları önermeye ve önlemler bulmaya çalışmışlardır. Olası krizleri önlemeyi veya yaşanan krizleri bertaraf etmeyi amaçlayan her bir öneriler kümesi ya da politika demeti bazen bilinçli olarak bazen de rastlantısal bir şekilde iktisat kuramından kaynaklanmaktadır. Gözlemeleme anlamına gelen Yunanca bir terimden türeyen kuram kelimesi gözlemsiz kuram ve kuramsız gözlem olmayacağını açık bir ifadesidir. Gerçeği betimlemeye ya da açıklamaya yönelik hiçbir söylem kuramsal bağlantıları olmaksızın yapılamamaktadır. Tüm kuramlar, özellikle de sosyal bilimler

²⁹ Arın, a.g.m., s. 576.

³⁰ Arın, a.g.m., s. 572.

alanındakiler, mutlaka içinde buldukları zamanı, yazarlarının dünya görüşlerini, toplumdaki yerlerini, çıkar ve umutlarını mutlak anlamda yansıtmaktadır. Dolayısıyla kriz olgusu açıklanmaya çalışılırken her bir yaklaşım çerçevesinde aldığı değişik biçimde, farklı çıkar çelişkilerinin barındığı bir toplumun yansımaları görmek mümkündür. Kriz olgusunu açıklayan kendisini temsil eden kriz kavramıdır ve tüm kavramlar gibi kriz kavramı da, belli bir bakış açısını ve gerçekliğin bir yorumunu içermektedir³¹.

Bu çerçevede ele alınacak kuramsal yaklaşımlar kriz olgusunu gözlemleyip inceleyerek bu olguyu kavram olarak açıklama ve tanımlama çabalarının yanısıra krizlere çözüm arayışlarına da girmişlerdir. Buradan hareketle krizler almasıyla yaklaşımlar çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. Serbest Piyasacı Yaklaşım

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan DB, IMF, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kuruluşların ekonomik yeniden yapılanma sürecinde karar alma, uygulama ve denetleme işlevlerini yerine getirirken referans aldıkları kuramsal yaklaşım olan serbest piyasacı yaklaşıma göre, kriz arızı ve olağanüstü durumların niteleyenidir. Görüşe göre, ekonomik ve sosyal alandaki aksaklıklar zaten piyasa ekonomisinin içinde var olan güçlerce giderileceğine göre devletin ekonomik ve sosyal amaçlı müdahalesi gereksizdir. Piyasa “görünmez el” vasıtasıyla düzgün işleyişi sağlayarak ekonomiyi düzenlemektedir.

Ekonomide genel denge halinin sürekliliğini dolayısıyla dengesizliğin geçiciliğini vurgulayan ve buna koşut olarak da devletin piyasaya müdahalesinin gereksizliğini savunan Klasik ve Neo Klasik görüşler ele alınacaktır.

³¹ Rosier, a.g.e., s. 8-9.

2.1.1 Klasik yaklaşım

İngiliz Klasik İktisat Okulunun ortaya çıktığı 18. yüzyılın sonlarındaki gelişmelere bakıldığında, teknolojiye kaydedilen gelişmelerin sanayide uygulanmaya başlandığı görülür. İngiltere’de bu gelişmelerin yaşandığı dönem, “Sanayi Devrimi” çağı olarak adlandırılır. Bu dönemde, “iktisadi adam” niteliğini taşıyan “girişimci sınıf” ve üretim araçları mülkiyetini yitiren “işçi sınıfı” doğmuştur. Nasıl ticari kapitalizm sonucu Merkantilizm, Fransa’da tarımın kapitalistleşmesi sonucu Fizyokrazi doğduysa, Klasik İktisat Okulu da İngiltere’de yaşanan “ Sanayi Devrimi” sonucu doğmuştur³².

Klasik Yaklaşım, ekonomide tam rekabet koşullarının geçerli olması, her arzın kendi talebini yaratması, ücret, faiz ve fiyatların esnek olması gibi temel varsayımlar üzerinde kuruludur

Klasik yaklaşımın ortaya çıkışının altında yatan temel felsefe ele alındığında, özellikle, *laisser-faire* ve serbest dış ticaret ilkelerinin öncelikli olduğu görülür. Bunun altında yatan neden, okulun ortaya çıktığı ülke olan İngiltere’nin yönetiminin ayrıcalıklı sınıfların etkisi altında oluşudur. Dolayısıyla, *laisser-faire* ilkesinin benimsenmesi bu sınıfa olan desteğin bir yansımasıdır. Üretimde kullanılacak hammaddelerin dışarıdan ucuz bir şekilde sağlanması, üretilen ürünlerin satışının rahatça gerçekleştirilebilmesi adına da serbest dış ticaret ilkesi benimsenmiştir. Dolayısıyla klasiklerin temel varsayımları kendi inançlarının gereği olduğu kadar söz konusu dönemin toplumsal eğilimlerinin de bir yansımasıdır.

Gelişmeyle uğraşan Klasikler, iktisadi yapı ve sistemde değişiklik öngörmeksizin, serbest rekabete dayanan kapitalizmin varlığının süreğenliğini kabul etmişlerdir³³. Nitekim, ekonomi politikalarına ilişkin ve konumuz itibarıyla krizlere ilişkin açıklamaları da bu varsayımları olumlama yönünde olmuştur.

Klasik yaklaşım, Miktar Kuramını benimsemiştir. Buna göre, para arzındaki her bir değişme aynı doğrultuda ve oranda fiyatlara yansiyacaktır. Bunun nedeni de

³² Kazgan, a.g.e., s. 70.

³³ Kazgan, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 11. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 71.

ekonominin daima tam istihdamda olmasıdır. Dolayısıyla para arzındaki artış fiyatlara yansiyacaktır³⁴.

Miktar teorisinin ortaya çıkışı aslında, merkantilistlerin para ile servet arasında fark gözetmeyen kabullerine karşı gösterilen tepkinin ifadesidir. Klasiklerin, değerli maden stokunun esas olduğu merkantilizme getirdikleri eleştiri, para miktarının az veya çok oluşunun ticari faaliyetleri ve toplumsal refahı etkilemeyeceği yönündedir. Bu anlamda para miktarının önemsizliğini vurgulayan klasikler, üstlendiği bazı işlevler açısından da paranın çok önemli olduğunu ifade etmektedirler. Özellikle Adam Smith'in vurguladığı temel işlev, paranın mübadeleyi kolaylaştırma yönüdür ve para mübadele aracı olarak uzmanlaşmayı ve işbölümünü olumlu yönde etkileyerek büyümeyi teşvik etmektedir³⁵.

Kısa vadede düşünüldüğünde elde para tutmayı belirleyen şartlar değişken değildir; istikrarlı bir durum arz eder. Dolayısıyla sadece değişim amacıyla elde tutulan paranın kullanılacağı alanlar tüketim veya doğrudan ya da dolaylı olarak yatırım alanlarıdır. Yani, istikrarlı para talebi efektif talepte olumsuzluklara yol açmayacaktır. Denilebilir ki miktar teorisi, ekonomide talep açığının ortaya çıkmayacağı fikrini temellendirmeye yönelik bir makro yaklaşımdır. Atıl ankeslerin bulunması sadece para piyasalarının henüz dengeye gelmediğini işaret eder; bunun dışında para piyasaları her zaman dengeye gelir ve bunun doğal sonucu olarak da ekonominin talep cephesinde açık yaşanması olası değildir³⁶.

Parayı bir peçe olarak gören klasik yaklaşıma göre, paranın reel ekonomi ile yegane bağı fiyatlar üzerindeki etkisi bağlamındadır³⁷. Yaklaşımın paranın ekonomiyle ilişkisini sadece fiyatlar dolayımında ele alış nedeni, devletin para miktarına müdahalesinin enflasyon ya da deflasyon yaratabileceği korkusuyla paranın devletten bağımsız kılınmasının amaçlanmasıdır³⁸. Nitekim klasikler, para miktarındaki değişimlerin doğrudan fiyatlar genel düzeyini etkileyeceğini savunurlar.

³⁴ Savaş, Vural, Politik İktisat, 4.bs., Beta Basım Yayın, İstanbul 1998, s. 185.

³⁵ Paya, Merih, Para Teorisi ve Para Politikası, 2.bs., Filiz Kitabevi, İstanbul 1998, s. 188.

³⁶ Paya, a.g.e., s. 189-190.

³⁷ Ercan, a.g.e., s. 133.

³⁸ Kazgan, a.g.e., s. 100.

Örneğin, ekonomi daima tam istihdamda dengede olduğu için para arzında belli bir miktar artış, fiyatlarda aynı oranda ve doğrultuda artışa neden olacaktır.

Ekonominin sürekli dengede olduğu düşüncesini temellendiren varsayımlardan biri ücret, fiyat ve faizlerin esnekliğinin ekonomide tasarrufları yatırıma eşitlemesidir. Bu işleyişin gerçekleşmesi parasal dengenin de otomatikliğini ifade eder³⁹.

Klasik teorinin bir diğer dayanağı J.B. Say'ın kendi adıyla da anılan "Say Yasası"dır. Bu yasaya göre, pazara sürülen mal miktarını karşılayacak gelir, talep olarak piyasaya yöneldiği içindir ki, "genel aşırı üretim" den doğan krizlerin varlığı söz konusu olamaz. Başka bir ifade ile üretim, malların satışını sağlayacak geliri de yaratır; çünkü üretim faaliyeti sonuncunda her bir girdi üretim maliyetini karşılayacak satışın gerçekleşmesini sağlayacak bir gelire kavuşmuş olur⁴⁰. Arz ve talebin böylesi uyumu her bir pazarda elyordamı ile sağlanır. Ayrıca üretimin malların satışını sağlayacak geliri yarattığına ilişkin vurgu, serbest piyasa ekonomisinde üretime katılan herkesin yaratılan gelirden adil bir şekilde pay aldığına ilişkindir. Piyasada herkes, aynı süreçte, hem alıcı hem satıcı konumundadır. Dolayısıyla piyasaya sürülen her mal kendi değerine eşit bir pazar yaratır. Stoklama gibi bir durum da olmayacağı için piyasada arz ve talep dengesi bu şekilde sağlanmış olur. Yinelemek gerekirse, arz talep eşitliğinin görünen sonucu ekonomide bunalımın olmayacağıdır. Üretimdeki herhangi bir fazlalık, bağlantılı olduğu gelir ve tüketim ilişkisiyle eritilebilir duruma gelecektir.

Bu durumda klasik yaklaşıma göre ekonomide dengeyi sağlamanın yolu, en başta piyasa ekonomisinin başat kılınmasından geçer. Bu anlayışa göre krizler piyasa ekonomisinden sapmanın ürünüdür.

Nitekim J.B. Say'ın Mahreçler Kanunu ve Miktar Teorisi, kendiliğinden, hiçbir müdahaleye yer bırakmaksızın gerçekleşebilen tam istihdam ve tam kullanım dengesinin var olacağını gösterir⁴¹.

Varlığı toplumsal bağlamda açıklanmaya çalışılmaksızın kendiliğinden var olduğu kabul edilen ekonomik mantığın ifadesi olan piyasa, ekonomide başgösterebilecek dengesizliklerin de üstesinden gelecektir. Bu, ekonomide söz

³⁹ Ercan, a.g.e., s. 138.

⁴⁰ Kazgan, a.g.e., s. 102.

⁴¹ Kazgan, a.g.e., s. 101.

konusu tüm piyasalar için geçerlidir. Yaklaşımın temel varsayımlarından biri ücret, fiyat ve faizlerde esneklik olduğuna göre, denge otomatik olarak sağlanacaktır. Örneğin, işgücü pazarında yükselen reel ücretler, işçiler arası rekabet sonucu işgücü arzındaki artışla beraber kurulan arz talep dengesi sayesinde düşüşe geçecek ve genel denge hali bir kez daha gerçek kılınacaktır.

Tabii, “Say Yasası” Malthus ve Sismondi’nin radikal eleştirilerine hedef olmuştur. Malthus ve Sismondi üretimin belirleyicisi olarak sermaye birikimini öne çıkarmışlar ve dolayısıyla bu karaktere sahip üretimin de kendi talebini otomatik olarak yaratamayacağını ifade etmişlerdir. “Yeterli bir fiyat verme isteği ve gücü”nün varlığı halinde malların satışı mümkün olacaktır yani “efektif talep”e ihtiyaç vardır. Oysa ürettiklerinin bir kısmını ücret olarak elde edebilen üreticilerin yani işçilerin belli bir tüketim kapasitesi vardır ama bunun yanında yeterli gelirleri (satın alma gücü) yoktur; bu, işçiler açısından “eksik tüketim” anlamına gelir. Bu durumun tersi ise kapitalist girişimciler adına söz konusudur. Girişimciler var olan tüketim kapasitelerinin üzerinde elde ettikleri gelir sayesinde de tasarruf fazlası yaratabilmektedirler ki, bu da, kapitalistlerin yetersiz tüketimidir. Bunun anlamı, Say Yasasının ifade ettiğinin tersine üretim ve tüketimin birbirine koşut biçimde gelişmeyebileceğidir. Üretim yatırımlarının etkisi ile artarken , “yetersiz tüketim”in doğması gelirin toplumsal sınıflar arası dağılma biçiminden kaynaklanmaktadır⁴².

Sonuç olarak, klasik okulun temel kabulleri üzerinde durularak ekonomik dengesizliklerin neden ortaya çıkabileceğinin değil, neden çıkmayacağını yanıtı bulunabilir. Bu yanıt da doğal düzenin varlığıdır. Ekonomik dengenin “görünmez el” yardımıyla otomatik olarak sağlandığının kabul edilmesi, zaten, ekonomik dengesizliklerin, sisteme dışsal ve arızı olgular olduğu fikrini de açığa çıkarmaktadır.

⁴² Rosier, a.g.e., s. 31.

2.1.2. Neo-klasik yaklaşım

Neo-klasik okulun, para ve konjonktür teorilerine katkısı önemli derecede olmakla birlikte, bu okulun oluşumunda ortak temel, marjinalist değer ve bölüşüm teorisidir⁴³.

Walras, Say'ın açıklamalarının dışına çıkmaksızın paranın yegane işlevinin mübadele olduğuna ilişkin vurguyu devam ettirmiştir. Walras'a göre ekonomide tüm kaynaklar etkindir ve israf konusu olan kaynak yoktur. Walrasyan denge, piyasada aynı zamanda hareket eden yeterli bilgi donanımına sahip ekonomik ajanların, ulaşılabilecek tam etkinlik noktalarını bilmeleri ve belirsizlikleri elimine etmelerinin sonucudur. Walrasyan analizde para, diğer metallerden çok da ayrı tutulmaz. Paranın bu şekilde pasif bir konuma itilmesi, tam rekabet varsayımı ile temellendirilmektedir⁴⁴. Kaldor bu durumu şöyle ifade etmektedir; "Walrasyan model, zamansızdır, bütün işlemler belirli bir zaman noktasında gerçekleşmiştir, fiyat sisteminin denge içinde olması ve bütün fiyatların pazardaki dengesizlikleri giderici özelliği paranın aracılığıyla gereksiz konuma düşürmekte" dir⁴⁵.

Walras, genel denge analizinde tam bilgiye sahip ekonomik ajanların fayda ve karlarını ençoklaştırmak üzere kendileri açısından en etkin noktaya doğru hareket edeceklerini savunduğu için kesinlikle piyasaya müdahale edilmemesi gerekliliğini savunur. Piyasada arz talep eşitliği söz konusu olduğu için (örneğin, bütün mallar için varolan talep artışı, aynı anda buna denk bir para arzı artışına yol açacaktır. Üretim faktörlerinin gelirleri harcamalarına eşittir) herhangi bir müdahale fiyat sisteminin var olan dengesini ortadan kaldıracaktır.

Neo-klasik okulun tasavvur ettiği değişim sistemi "saf ve mükemmel" bir rekabet temelinde işleyen pazarlar bütünü üzerinde kuruludur. Bu, tam bilgiye sahip, çok sayıda üretici ile izole olmuş tüketicilerin, birbirini etkilemeden, bir araya gelerek, elyordamıyla arz ve talebi dengeleyen bir fiyat sistemine ulaşacakları anlamına gelir ("denge fiyatı")⁴⁶.

⁴³ Kazgan, a.g.e., s. 117.

⁴⁴ Ercan, a.g.e., s. 146.

⁴⁵ Kaldor'dan aktaran Fuat Ercan, a.g.e., s. 146-147.

⁴⁶ Rosier, a.g.e., s. 15.

Zaten, neo-klasikler açısından sorun olan bir diğer konu da fiyat mekanizması sayesinde otomatik olarak düzenlenen bir sistemde ortaya çıkabilen ekonomik krizlerdir. Neo-klasikler, fiyat mekanizması, ekonomik sistemin her alanında farklılıkları ortadan kaldırdığına göre, ekonomik faaliyetlerin olağan akışına da bir engel olmadığını savunurlar. Yani, söz konusu olabilecek ekonomik sıkıntılara ilişkin geliştirilen ve teorinin çıkış noktası olan ekonomik sistemin kendi düzenleyici mekanizması sayesinde bu tür sıkıntılar aslında imkansız sayılmaktadır⁴⁷.

Dolayısıyla eksik bilgi, eksik rekabet, karşılıklı etkileşim, devlet müdahalesi dışında -yani gerçek pazarları kesin olarak niteleyen herşey dışında- pazara hiçbir zaman müdahale edilmemesi gerektiği fikri esastır⁴⁸.

Say Yasası'nı Klasik okuldan devralan Neo-Klasik yaklaşım, krizleri tamamen sisteme dışsal olarak yorumlar ki zaten dengeyi koruyucu bir rol üstlenen serbest piyasa ekonomisini engelleyen faktörler olmadığı sürece de kriz mantıken olanaksızdır. Bu durumda krizler rastlantısaldır⁴⁹.

Neo-klasikler, ekonomik gelişmenin ileriki aşamalarında üretim sorunlarının aşılmasıyla baş gösterebilen "talep yetersizliği" krizinin, piyasa ekonomisinin geçerliliği durumunda kalıcı nitelikte ve önemli boyutta olmayacağını göstermek adına önemli gayretler sarfetmişlerdir. Nitekim, paranın bir peçe olduğu yönündeki ön kabulleri de para miktarının üretim ve talep düzeyinde kalıcı etkisi olmadığı yönündeki görüşlerinin destekçisidir⁵⁰.

Neo-klasiklerin Miktar Teorisi'ne yeni yorumlar getirdiği söylenebilmekle birlikte, Miktar Teorisi'nin temel varsayımlarını olduğu gibi almışlardır. Miktar teorisinin liberal düşüncelerle örtüşmesi, özellikle, **doğal düzen** anlayışını desteklerken kamu müdahalelerine karşıt bir duruş sergilemesi, teorinin ağırlığını korumasında önemli bir faktör olmuştur⁵¹.

Neo-klasiklerin, miktar teorisine ilişkin açıklamalarında, bir ölçüde daha açıklayıcı oldukları söylenebilir. Parayı sadece bir mübadele aracı olarak gördükleri

⁴⁷ Heimann, Eduard, History of Economic Doctrines, Oxford University Press, New York 1945, p. 219

⁴⁸ Rosier, a.g.e.,s. 15.

⁴⁹ Rosier, a.g.e., s. 29.

⁵⁰ Paya, a.g.e., s. 179-180.

⁵¹ Merih Paya, a.g.e., s. 189.

için para arzındaki artışın derhal harcamaları da aynı oranda arttıracığı fikrini olduğu gibi klasiklerden devralan neo-klasikler, işin içine bireyin arzu ettiği ankes miktarını sokmuşlardır. Buna göre, para arzı arttığında bireyin elindeki para planladığı para miktarını aşacağı için, bu miktar doğrudan harcamalara yönelecektir. Bu arada üretim artışını uyarıcı bir etken olmayınca, para arzı ve dolayısıyla harcamalardaki artış, fiyatlarda yükselmeye neden olacaktır. Bu durum yani fiyat artışı, bireysel para talebi, bireylerce arzulan düzeyde inene kadar devam edecektir. Açıklanmaya çalışılan ve Cambridge etkisi olarak adlandırılan bu durum, neo-klasik iktisatçılar tarafından ekonomide neden talep açığının söz konusu olamayacağını açıklamak üzere kullanılmıştır⁵².

Dolayısıyla yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, neo-klasik iktisatçılar, parasal analizlerini miktar teorisi ile temellendirmektedirler. Walrasyan genel denge analizinde de paranın yansızlığı ve pasif konumu vurgulanmaktadır. Bunların yanısıra, klasik ve neo-klasik iktisatçılar açısından kabul görmüş olan değişimi sağlama işlevi ve bunun sonucu olarak paranın yansızlığı vurgusu, Knut Wicksell tarafından daha farklı bir boyutta ele alınmıştır.

Wicksell, miktar kuramının temel vurgusu olan paranın yansızlığı fikrini biraz daha genişletmiştir. Kredi sisteminin geliştiği ekonomilerde, fiyat hareketlerini yalnızca para miktarının değil, aynı zamanda, reel faiz düzeyindeki oynamaların da aynı şekilde etkileyeceğini ifade etmiştir. Wicksell, reel faiz (doğal faiz) ve piyasa faizi (borç faizi) ayırımlarına gitmiştir. Buna göre, doğal faiz, yatırımlara ilişkin fon talebi ile tasarruf kaynaklı fon arzının kesişmesi sonucu oluşur. Piyasa faizi ise, kredi piyasasındaki arz ve talep koşullarınca belirlenir⁵³.

Wicksell bir miktar kuramcısı olmasına rağmen, para ile fiyat düzeyi arasındaki ilişkiyi ele alan basit analizle yetinmemiştir. Wicksell, iki farklı faizi tanımladıktan sonra bunların dinamik analizinden çok denge analizine gitmeyi tercih etmiştir. Buna göre, yatırımlar tasarruflara, doğal faiz oranı da piyasa faiz oranına eşit olmalıdır. Banka faiz oranının doğal faiz oranının altında olması durumunda, tasarruf düzeyi bundan olumsuz etkilenecektir; bu durum mal ve hizmetlere olan talebi

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Merih Paya, a.g.e, s. 201.

⁵³ Paya, a.g.e., s. 203.

arttıracaktır; öte taraftan girişimciler ucuzlayan faiz dolayısıyla, üretimi arttırmak üzere mal ve hizmet taleplerini arttıracaklardır. Nihai olarak, talep artışı fiyatlardaki yükselişle sonuçlanacaktır⁵⁴. Tasarruflardaki azalış ve artan kredi hacmi nedeniyle kredi faizleri yükselişe geçecektir. Bu yükselme eğilimi doğal faiz ve parasal faiz oranları arasındaki açık kapanıncaya dek devam edecektir⁵⁵. Doğaldır ki nasıl parasal faiz oranı doğal faiz oranının üzerine çıktığında ekonomide enflasyonist bir baskı yaşıyorsa, doğal faiz oranı parasal faiz oranını aştığında süreç tersine gelişecek ve deflasyonist bir eğilim söz konusu olacaktır.

Sonuç olarak, Neo-klasik iktisatçılar, konjonktür teorileri ile ilgilenmekle birlikte sadece “dalgalanma” ya da “istikrarsızlık” durumları üzerinde durmuşlardır. Ama yine de, Neo-klasikler, analizlerinde, sürekli olarak, ekonominin *kendiliğinden* tam istihdam dengesine yöneleceğini ima etmişlerdir. Konjonktür dalgalanmalarını para-kredi mekanizmasındaki işleyişin aksaması ile açıklamışlar ve dolayısıyla sisteme dışsal olgular olan istikrarsızlıkların para politikası ile müdahale edilerek aşılabileceğini ifade etmişlerdir⁵⁶.

2.1.3 Yeni liberal yaklaşım

1929’da yaşanan büyük çöküşün ardından uygulamaya konulan Keynesyen politikalar, özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, kapitalist ekonomilerin önemli büyüme oranlarını yakalamalarını sağlamıştır. Ancak, 1960’lardan sonra, özellikle, 1970’lerin başlarından itibaren, krize karşı uygulanan kamusal finansmana ve iç talebin desteklemesine dayanan keynesgil genişleme politikalarının yaşanan işsizliğe karşı bir çözüm yaratamaması ve enflasyonist baskıların da eş zamanlı olarak yaşanması, devlet müdahalesine karşı bir duruşun güçlenmesinde önemli pay sahibi olmuştur.

1970’ler ve 1980’lerin başında Milton Friedman’ın öncülük ettiği monetarizm, arz yanlı yaklaşım ve daha çok akademik çevrelerce desteklenen ve bir diğer adı yeni liberal yaklaşım olan rasyonel beklentiler yaklaşımının önem kazandığı görülmektedir. Kendi aralarında her birinin ayırt edici özellikleri olmakla birlikte, yeni

⁵⁴ Ercan, a.g.e., s. 157-158.

⁵⁵ Paya, a.g.e., s. 204.

⁵⁶ Kazgan, a.g.e., s. 166.

liberal yaklaşımın tüm versiyonlarını bir noktada buluşturan ortak yanların varlığından bahsedilebilmektedir. “ Bunların başında kriz ve enflasyonun, uzun genişleme dönemi boyunca piyasa mekanizmasının serbest işleyişine konulan engellerin ve müdahalelerin bir ürünü olduğu görüşü gelir”⁵⁷.

2.1.3.1 Monetarist yaklaşım

1960’lı ve 1970’li yıllara gelindiğinde ve bu yıllar süresince, özellikle monetarist görüşün oluşumunda ve tanıtımında önemli bir isim olan Milton Friedman’ın önderliğinde çok sayıda iktisatçı Keynesyen öğretiyeye şiddetli eleştiriler yöneltmişler ve bu öğretiye alternatif olarak serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu ve ekonomi politikasında da para arzına geniş yer veren bir kuram ortaya atmışlardır⁵⁸. Ancak nihai olarak, Klasik sistemle koşut sonuçlara varmışlardır. Buna göre yaklaşım, para arzının ekonomi genelinde ince ayarlamalara gitme ve para arzını politika aleti olarak kullanma yolunu benimsememiştir. Tersine para arzının büyüme hızına koşut biçimde sabitlenmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Bu yaklaşımın temel varsayımları şu şekilde özetlenebilir; monetaristler ekonomideki istikrarsızlıkların yegane kaynağının para arzındaki dalgalanmalar olduğunu ileri sürerler. Kısa vadede gelirleri arttıran parasal genişleme, uzun vadede sadece enflasyona yol açan bir etkidir. Maliye politikalarının ekonomide istikrarı kalıcı olarak sağlama gibi bir niteliği yoktur ve bu alandaki etkileri sınırlıdır. Çünkü, milli gelirin temel bir belirleyeni olan tüketim, cari gerçek kullanılabilir gelirin değil beklenen sürekli gelirin bir fonksiyonudur. Dolayısıyla vergi politikası yoluyla cari kullanılabilir gelir üzerinde yapılacak değişiklikler toplam talep düzeyi üzerinde pek etkili olmayacaktır. Friedman doğal işsizlik oranı kavramını kullanmıştır; bu kavram cari gerçek ücret düzeyinde çalışma arzusunda olmayanları ve gönüllü olarak işlerini değiştirenleri kapsamaktadır. Monetaristler para politikasının, sürekli işsizlik oranını doğal işsizlik oranının altına indireceğine inanmazlar⁵⁹. Yani, monetarist yaklaşım

⁵⁷ Savran, Sungur, “ Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm”, Dünya Kapitalizminin Bunalımı, der. N. Satlıgan ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 35.

⁵⁸ Ataç, Beyhan, “ İstikrarı Sağlamaya Yönelik Çağdaş Makroekonomik Yaklaşımlar”, A.Ü. İ.İ.B.F Dergisi, C.VI, sy. 2, Kasım 1988, s. 321-354.

⁵⁹ Ataç, a.g.e, s. 13-14.

analizini, parasal değişimlerin parasal gelir, istihdam ve fiyatlar üzerindeki etkileri ile para otoritelerinin davranışları dolayımında gerçekleştirmiştir.

Monetarist okul, enflasyon ve ekonomik istikrar üzerinde özellikle dururken, enflasyon ve ekonomik istikrarsızlığa yol açan temel faktörün devletin piyasaya sunduğu aşırı para miktarı olduğunu öne sürmüştür. Sonuç olarak, devletin paraya müdahalesi, piyasada enflasyonist beklentilere yol açacaktır. Monetaristler, ayrıca, enflasyona ilişkin beklentilerin, sendikaların, pazarlık sürecinde, olması gerekenin üzerinde ücret istemelerine yol açacağını söylemişlerdir⁶⁰. Yani, ekonomik istikrarsızlığın ve enflasyonunun temel nedeni ekonomide para arzının aşırı derecede artışıdır. Bu açıdan ekonomide parasal değişimler son derece önemlidir. Çünkü, para arzında meydana gelen değişimler, üretim, istihdam ve dolayısıyla fiyatların belirleyicisi konumundadır. Kısa dönemde ifade edilen reel değişkenlerin belirleyicisi olan parasal değişimlerin uzun dönemdeki kalıcı etkisi yüksek enflasyondur.

Monetaristler, Keynesyenler'in benimsediği Philips'in işsizlik ve enflasyon arasındaki değişim analizini kabul etmezler. Friedman ekonomide doğal işsizlik oranını vurgulamaktadır. Devletin uygulayacağı genişlemeci bir politika sadece başlangıç etkileri ile istihdamda geçici bir yükselmeye neden olmaktadır. Örneğin, para arzındaki bir artış, harcamaları ve dolayısıyla üretimi uyarma yoluyla istihdamda bir artışı beraberinde getirmektedir. İşgücü talebindeki artışın doğal bir sonucu olarak ücretlerde bir yükselme söz konusu olmaktadır. Ancak bu etkiler uygulanan politikanın başlangıç etkileridir. Fiyatlarda beklenmeyen bu yükselme, gelecekte enflasyon oranının artacağına dair beklentiyi kuvvetlendirmektedir. Bu durumda daha da artan fiyatlar, istihdam ve ücret seviyesindeki artışın reel etkilerini açığa çıkarmasına engel olur. İşsizliğin bu şekilde doğal sınırlarının altına çekilmeye çalışılmasının nihai sonucu enflasyondur⁶¹. Dolayısıyla bireylerin umduğu enflasyon oranının yükselmesi nominal faiz oranını arttıracaktır. Böylece, bireylerin para talebi düşecek ve atıl fonlar piyasaya çıkacaktır. Bu, parasal satın alma gücünün daha da

⁶⁰ Clarke'dan aktaran Ercan, a.g.e, s. 202.

⁶¹ Friedman, Milton, "The Role of Monetary Policy", The American Economic Review, Vol. 58, No.1, March 1968, p. 9-11.

artmasına ve enflasyonun hızlanmasına neden olacaktır⁶². İstihdamı arttırmak adına tercih edilen enflasyon, istihdamı düşürürken enflasyonu şiddetlendirecektir.

Para arzındaki artış kısa dönemde, üretimin belirleyeni iken, uzun dönemde paranın etkisi nötr olduğu için, uzun dönem para arzı atışı sadece enflasyonun belirleyicisi olmaktadır.⁶³ Çünkü, ekonomide geçerli olan “adaptif beklentiler” varsayımı altında, ekonomik birimler, genişlemeci bir politika söz konusu olduğunda bunun enflasyona yol açacağını kestirebildikleri için bundan korunmak adına atıl fonları daha yüksek faiz oranından borç olarak vereceklerdir. Böylece para arzındaki artışın ilk etkileri olan üretim ve istihdam artışı, bir süre sonra yerini yüksek enflasyona terk edecektir.

Monetaristler daha çok klasik ekonominin varsayımlarından hareket ederek, denk bütçe ve daha da önemlisi değişmeyen bir parasal büyüme oranının kural haline getirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. Enflasyonun ana kaynağı para arzındaki artış olduğuna göre, uygulanması gereken, talebi kısımaya yönelik daraltıcı politikalar⁶⁴. Yani daha önce de ifade edildiği gibi, büyüme hızına koşut olacak biçimde değişmeyen bir para arzı söz konusu olmalı dolayısıyla para arzı politika aleti olacak şekilde değişikliğe konu olmamalıdır. Monetaristler maliye politikalarının ise etkisiz olduğu kanısına varmışlardır. Bu yaklaşımı benimseyenlere göre, devlet müdahaleleri ekonomik sapmalara yol açtığı için olmamalı, devletin varlığı mümkün olduğunca asgari düzeylere indirilmeli yani devlet küçültülmelidir.

Sonuç olarak, istikrarı korumanın yegane yolu üretimin artış hızı ile koşut gelişen ve değişmeyen bir parasal büyüme ile denk bütçe uygulamalarıdır. Böylece ekonomik dalgalanmaları asgari düzeye indirmek mümkün olabilecektir.

⁶² Savaş, a.g.e., s. 224.

⁶³ Friedman, Milton, “ A Theoretical FrameWork for Monetary Analysis”, Journal of Political Economy, Vol.78, March-April 1970, p. 73.

⁶⁴ Eğilmez, Mahfi,-Kumcu, Ercan, Ekonomi Politikası, Remzi Kitabevi, 6. bs., İstanbul 2004, s. 347.

2.1.3.2 Arz yanlı yaklaşım

Arz yanlı yaklaşım, Keynesyen teorinin toplam talebe ağırlık vermesine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Arz yanlı yaklaşım yeni bir teori değildir; Klasik iktisat teorisinin, bilinmekle birlikte bazen ihmal edilen “üretim yönelik” ilkelerini yeniden gündeme getirme çabasını sürdürmektedir⁶⁵. 1970’li yıllarda başta ABD olmak üzere neredeyse tüm sanayileşmiş ülkelerde yüksek enflasyon ve işsizlik, düşük üretim gibi olguların bir arada görülmüştür. Bu bağlamda Keynesyen politikaların ve Philips eğrisinin geçersizliğini savunan iktisatçıların bir kısmı arz ekonomisi iktisatçıları olarak anılmaktadır⁶⁶.

Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünya ekonomisi açısından hüküm süren uzun refah dönemi, 1970’li yılların başına gelindiğinde sona ermiştir. Yaşanan refah dönemi, iktisatçıları 1929 bunalımının ardından bir daha aynı sıkıntıların yaşanma olasılığının olmadığı şeklinde bir düşünceye sevk etmiştir; nitekim, 1945-1970 yılları arasında yaşanan dalgalanmalar, 1930’lu yıllardan itibaren ekonomide yaşanan yapısal dönüşüm ve uygulanan maliye politikalarının etkisiyle hem daha az şiddetli hem de küçük boyutlu olmuştur. Gerileme dönemlerinde vergi oranlarının azaltılması ve kamu harcamalarının artırılması, enflasyon dönemlerinde tersi uygulamalar, geleneksel mali politika uygulamaları olagelmıştır. Ancak, 1970’li yıllarla birlikte içine girilen bunalım sürecinden çıkma çabalarında bu tür politikaların işlevsel olmadığı görülmeye başlanmış ve yeni politika arayışlarına girilmiştir⁶⁷.

Arz yanlı yaklaşım, devlet harcamaları, toplam vergi geliri ve bütçe açığının, istihdam, üretim ve gelir ile ilgili hedeflere ulaşmak açısından etkin mali araçlar olamayacağını ifade etmektedir. Arz iktisatçılarına göre, toplam gelir ve toplam üretim ile çeşitli mali araçlar arasında çoğaltan etkisi üzerinden kurulan ilişki söz konusu amaçlara ulaşmak için yetersizdir. Bunun diğer bir ifadesi, mali araçlar vasıtasıyla toplam arzı arttırmak gibi bir hedefe ulaşmanın mümkün olamayacağıdır. Onlara göre, devletin uyguladığı ekonomi politikaları kısa dönemli istikrarı sağlamaya

⁶⁵ Savaş, a.g.e., s. 245-246.

⁶⁶ Ataç, a.g.m., s. 348.

⁶⁷ Refia, Yıldırım, “Maliye Politikası Açısından Arz Ekonomisi”, Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C. 3, sy. 1, s. 91.

yönelik olup, görelî fiyat değışikliklerinin gözardı edilmesi, ekonomide kaynak dağılımının yanlış yapılmasına neden olmaktadır⁶⁸.

Başta da belirtildiği gibi, arz ekonomisi yaklaşımı talep cephesini esas alan Keynesyen düşünceye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Genel bir değerlendirmeye arz ekonomisini, neoklasik iktisadın temel varsayım ve önerilerinin ve vergilerin özendirici etkilerinin, mikro iktisat açısından kullanılması olarak ifadelendirmek yerinde olacaktır⁶⁹.

Nitekim, arz yanlı iktisatçılar teorik açıdan gelişmeyi benimsemek yerine klasik ve neoklasik iktisadın analiz tekniklerini kullanmışlardır. Arz yanlı iktisadın dayandığı temel nitelikler şu başlıklarla sunulabilir: (1) Arz yanlı iktisatçılar birçok yönden klasik iktisadi araçları sahiplenmekte ve bunları kullanmaktadırlar. Bir anlamda Say Yasası yeniden keşfedilmiştir. (2) Arz yanlı iktisatçılar, neoklasik mikro ekonomik kuramın, günümüzde eksik rekabetin hakim olduğu iktisadi dünyanın davranışsal özelliklerini açıklamakta yeterli olduğunu savunurlar. Yaklaşımına göre, üretim sürecine katılan faktörler üretime yaptıkları marjinal katkı oranında gelir elde ederler ve dolayısıyla faktörel gelir dağılımı da buna göre belirlenir. (3) Hangi malların, hangi faktör bileşimleri ile ne miktarlarda üretileceği görelî fiyatlar aracılığı ile belirlenir. Ekonomik birimleri ilgilendiren vergi sonrası gelirdir. Devletin elindeki en önemli araç, nispi fiyatları ve vergi sonrası geliri etkileyen marjinal vergi oranlarıdır. (4) Emek ve sermaye arasındaki çıkar çatışmalarını reddetmekte ve gelirin yeniden dağılımı konusuna karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre ağırlık noktasının ekonomik büyüme olması gerekmektedir⁷⁰.

Arz yanlı iktisat yaklaşımına göre, devletin ekonomik faaliyetlerinin ilk etkisi görelî fiyatlar üzerindedir. Bu durumda ise, ilk değışim, kaynak dağılımında gerçekleşmekte, gelir değışiklikleri bundan sonra ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla görüş, mali politika araçları kullanılarak kullanılabilir gelir üzerinde yaratılan değışiklikler yoluyla toplam talebin etkilenmesine ve böylece toplam arzın uyarılmasına dayalı Keynesyen politikaların yetersizliğini vurgular⁷¹. Yani, arz

⁶⁸ Savaş, a.g.e., s. 254-255.

⁶⁹ Yıldırım, a.g.m., s. 92.

⁷⁰ Yıldırım, a.g.m., s. 92-93.

⁷¹ Ataç, a.g.e., s. 20.

iktisatçıları, gelirin devletin ekonomik faaliyetleri sonucunda değil, ancak, toplam arzın arttırılması yoluyla arttırılabileceğini savunurlar. Örneklendirmek gerekirse; gerçekleştirilecek bir vergi indirimi, Keynesyenlerin ileri sürdüğü gibi, toplam talebi teşvik ettiği için değil, o ekonomideki bireyleri çalışmaya, yatırım yapmaya, tasarrufa ve üretime yönlendirdiği için etkili olmaktadır.

Bu durumda yapılması gereken, ekonomide kaynak dağılımını bozacak devlet müdahaleleri yerine toplam arzın arttırılması amacıyla serbest piyasa faaliyetlerinin etkin bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için gereken önlemlerin alınmasıdır. Nitekim, bu yaklaşıma göre, ekonomide yaşanan istikrarsızlıkların nedeni, para arzının reel üretime göre daha hızlı artmasıdır. Buna göre, para arzı sabit hızla artarken, tasarruf ve yatırımı özendirici, üretim ve istihdam düzeyini arttırıcı bir vergi politikası uygulanması istikrarsızlıkların önüne geçmek adına önemlidir⁷².

Arz yanlı iktisatçılara göre, ekonomik istikrarsızlıkları önlemek için uygulanan talep yönlü politikalar, enflasyon artışı ile sonuçlanır. Ekonomik büyümeyi sağlayacak ve piyasaya sürülen uygun fiyatlı mallar aracılığı ile efektif talebi harekete geçirecek olan unsur verimlilik artışıdır⁷³. Verimlilik artışının gerçekleştirilmesi, yukarıda da ifade edildiği gibi, tasarruf ve yatırımlarda artışı özendirecek bir vergi politikasının uygulanması, devletin yaptığı sosyal harcamaların kısıtlanması, para miktarındaki artışın değişmeyen bir oranda gerçekleşmesi ile mümkün olabilecektir. Serbest piyasanın işleyişinin önündeki her türlü engel ortadan kaldırılmalıdır.

Ekonomide görülen durgunluk ve enflasyon ile mücadele için arz ekonomisi yanlılarının temel önerileri şöyle sıralanabilir: Hükümetin uyguladığı sosyal harcamalarda kısıntıya gidilmelidir. Onlara göre, vergi indirimlerinin düşük veya yüksek gelirli kişilerden yapılması ya da kurumlar vergisinde indirim yapılması arasında fark yoktur. Çalışma, tasarruf ve yatırımları özendirmek için marjinal vergi oranları azaltılmalıdır. Eşlerden her ikisinin çalıştığı ailelerde ilave vergi indirimine gidilmelidir. Kişisel vergi dilimleri enflasyonun vergi yükünü arttırıcı etkisini bertaraf

⁷² Ataç, a.g.e., s. 21.

⁷³ Bartlett, Bruce R., "Arza Dayalı İktisat", çev. Süreyya Sakıncı, Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, sy. 2, Yıl. 24, Şubat 1987, s. 33.

etmek için endekse bağlanmalıdır. İş alemi için hızlandırılmış amortisman programları ilan edilmeli ve AR-GE için vergi iadesi arttırılmalıdır⁷⁴.

Sonuç olarak, arz yanlı iktisat yaklaşımı, ekonomik istikrarsızlıkları ve krizleri, devletin piyasa ekonomisinin etkin işleyişini gerçekleştirecek düzenlemelerinin yetersizliğine bağlamakta, sistemin devamı için devletin arzı arttırıcı politikalarla müdahale etmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir.

2.1.3.3 Rasyonel beklentiler yaklaşımı

Rasyonel Beklentiler Teorisinin temeli, John Muth tarafından atılmıştır. Ancak, rasyonel beklentiler görüşü daha sonra, Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace gibi ekonomistlerin yaptığı çalışmalarla önem kazanmış ve kullanım alanı yaygınlaşmıştır⁷⁵. Milton Friedman'ın da katkıda bulunduğu bu teori, geleceğe dair beklentilerin ekonomideki yansımalarını analiz etmiştir. Yeni Klasik Okul, beklenti kavramını kendi temel varsayımı olarak kabul ettiği içindir ki, bazı iktisatçılar bu okulu aynı zamanda Rasyonel Beklentiler Okulu olarak da isimlendirmiştir⁷⁶. Nitekim burada temel vurgu tamamıyla beklentiler üzerinedir ve beklentilerin ne denli önemli olduğu okula ismini vermesinden de anlaşılmalıdır.

Monetaristler, Keynesyenler gibi, gelecekle ilgili beklentilerin belirleyenin geçmişe ve bugüne dair veriler olduğunu öne sürmektedirler. Buna göre, bireyler devletçe uygulanan politikalara belli bir tepki gösterirler. Böylece uygulanan iktisat politikaları ya kendilerinden beklenen sonucu “kısa dönemde” ve “geçici” olarak verirler ya da bu sonuçların yanında istenmeyen bazı oluşları da doğururlar. Monetaristler, uygulanan iktisadi politikalara koşut verilen tepkilerin belirleyici olduğunu savunurken Rasyonel Beklentiler Teorisi ise bireylerin tek başlarına “rasyonel” olarak davrandıklarını ve devletin uyguladığı iktisat politikaları karşısında “aktif” bir rol üstlenip uygulanan politikaları tamamıyla etkisiz hale getirebileceklerini ifade etmektedir⁷⁷. Buna göre bireyler uygulanan politikalara karşı hemen “aktif” bir tutum içine girecekleri için devletçe üretim ve istidamı arttırmaya dönük olarak

⁷⁴ Yıldırım, a.g.m., s. 96.

⁷⁵ Ataç, a.g.e., s. 17.

⁷⁶ Karabulut, Gökhan,- Sarfati, Metin, “Rasyonel Beklentiler Teorisi”, *İktisat Dergisi*, sy.452, Eylül 2004, s. 64.

⁷⁷ Savaş, a.g.e., s. 226.

uygulanan para ve maliye politikaları gereksizdir. Tabii devletin uygulayacağı politikaların rasyonel olarak kabul edilen bireyler tarafından tahmin edildiği ve edilmediği durumlar arasında uygulanan politikaların sonuçları itibariyle fark olacaktır⁷⁸.

Serbest piyasanın egemenliğinin geçerli olduğu durumda, piyasaların hiçbir müdahaleye gerek olmaksızın etkin ve rekabetçi bir işleyişe sahip olduğu ve uzun dönemde mutlaka belirli bir “doğal oran”⁷⁹ düzeyinde dengeye geleceği varsayımı, bu okul iktisatçıları ile klasik ve monetarist iktisatçılar arasında benzerlik yönünden bir bağ oluşturmakta ancak, ekonomik birimlerin rasyonel beklentilere sahip olduklarına dair kabul, bu okulları ayıran bir varsayım olmaktadır⁸⁰. Yani, ekonomideki tüm bireyler, piyasa göstergelerini yakından izlemektedirler ve ellerindeki tüm bilgilere dayanarak geleceğe ilişkin beklentilerini şekillendirmektedirler⁸¹.

Rasyonel Beklentiler Teorisi’nin bir diğer varsayımı “sürekli temizlenen piyasa” varsayımıdır. Bu, bir anlamda, Walrasyan Genel Denge’ye geri dönüş olarak ifade edilebilir. Ancak Rasyonel Beklentiler Teorisi’nin Walrasyan dengeyi ele alışında farklı olan nokta, piyasanın sürekli olarak temizlenmesi durumunda söz konusu dengenin dinamik bir denge olarak ele alınmasıdır⁸². Bilindiği üzere, tam rekabetin olduğu bir piyasada, ücret ve fiyatların esnekliği esas olduğu için ekonomide her zaman denge meydana gelmektedir⁸³.

Ekonomide tam istihdamdan sapmanın görülebileceği durum, kişilerin fiyatlara ilişkin tahminlerinde yanılığa düştükleri durumdur. Ancak bu yanılıklar rastlantısalıdır⁸⁴. Geleceğin öngörülemeyeceği durumlarda söz konusu olabilecek hata asla sistematik bir yanlışlık olamaz. Dolayısıyla, iktisat politikası hedefleri ve araçları önceden açıklandığı ve ilan edildiğinde iktisadi oyuncular, açıklanan politikaların

⁷⁸ Ataç, a.g.e., s. 18.

⁷⁹ Bu ekole bağlı iktisatçılar, klasikler gibi “doğal düzen”den değil “doğal oran”dan söz etmektedirler. Buna göre, bu ekolün iktisatçıları belli bir işsizliği doğal olarak kabul etmekte, dengenin, doğal işsizlik oranında ve doğal büyüme oranı süreci içinde sağlanacağını öne sürmektedirler.

⁸⁰ Ardıç, Kaya, “Yeni Klasik İktisat Okulu”, İktisat’ın Dama Taşları II, İ.Ü İktisat Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi Yayını, İstanbul 2002, s. 25.

⁸¹ Ataç, a.g.m., s. 344.

⁸² Fine ve Murfin’den aktaran Ercan, 1984, s. 68.

⁸³ Ataç, a.g.m., s. 345.

⁸⁴ Lucas, Robert E., “An Equilibrium Model of the Business Cycle”, Journal of Political Economy, Vol.83, no:11, December 1975, p. 113-144.

sonuçlarını tahmin ederek ve gerekli karşı önlemleri alarak para ve maliye politikalarının beklenen etkilerini nötralize edeceklerdir⁸⁵. Bu anlamda rasyonel beklentiler teorisinin paracı görüşten ayrılan yanı, bireyin asla sistematik hata yapmamasıdır. Bir örnek vermek gerekirse; yönetim sistematik olarak para arzıyla oynayıp üretim üzerinde etkili olmak istediğinde, rasyonel bireyler, fiyatlardaki yükselmenin toplam şoklardan kaynaklandığını anlayacaktır. Yani bu, üreticilerin yaşanan genişlemeyi geçici olarak algılayıp üretimi arttırmayacakları anlamına gelecektir⁸⁶. Yine, merkez bankası para arzını arttırdığında tasarruf sahipleri derhal daha yüksek faiz oranı talep edeceklerdir. Ödünç talep edenler de bu faiz düzeyini kabul edeceklerdir. Aynı şekilde, işçi ve işverenler de enflasyonun yükseleceğini ve nominal faizin yükseleceğini bilirler. Bu durumda daha yüksek nominal ücret talep eden işçilerin bu isteği işverenlerce kabul edilecektir. Böylece, reel değişkenlerde değişim yaşanmayacağı için yaşanan parasal genişleme enflasyon yaratmanın dışında bir işe yaramayacaktır⁸⁷. Paranın, reel değişkenler dolayımında ele alındığında, nötr oluşunun kabulü bize şunu göstermektedir; ekonomide yaşanan krizler, sadece paranın öngörülemeyen ve beklenmeyen etkilerinin sonucu olabilir.

Eksikliklerine rağmen, özellikle 1980 sonrası, rasyonel beklentiler teorisinin iktisadi politikaların oluşturulmasında ve politika uygulamalarında önemli etkileri olmuştur. Özellikle 1980'lerde, Latin Amerika ülkelerinde yaşanan hiperenflasyona çözüm arayışlarında rasyonel beklentiler teorisinin temel önermelerine başvurulmuştur. Buna göre, para arzının herkesin bilgisi dahilinde kısılması ve sabit bir parasal genişleme yoluyla enflasyon beklentilerinin kalıcı olarak düşürülmesi denenmiştir⁸⁸.

Özetlemek gerekirse, rasyonel beklentiler yaklaşımına göre, ekonomideki dengesizlik ve istikrarsızlıklara kaynaklık eden, devletin uyguladığı para ve maliye politikalarıdır. Para sisteme dışsal bir olgu olduğuna göre, örneğin para miktarına ilişkin bir devlet müdahalesinin etkisi reel bazda olmayacak, böylesi bir politikanın nihai etkisi enflasyon olacaktır. Diğer yandan uygulanacak maliye politikaları, uzun

⁸⁵ Ardıç, a.g.m., s. 28-29.

⁸⁶ Paya, a.g.e., s. 345.

⁸⁷ Ataç, a.g.e., s. 345.

⁸⁸ Eğilmez ve Kumcu, a.g.e., s. 299-300.

vadede, üretim ve istihdamı olumsuz anlamda etkileyecektir. Kamu harcamalarında bir artış borçlanarak finanse edildiğinde, dışlama etkisiyle tüketim ve yatırım harcamalarında azalmayla dengelenecek, böylece üretim ve istihdamda bir değişim olmayacaktır. Vergilerle finansman söz konusu olduğunda ise, toplam arz bundan olumsuz şekilde etkilenecektir. Buradan hareketle ekonomideki istikrarsızlık ve krizler aslında devletin piyasaya müdahalesinin bir sonucudur ve çözüm de doğal olarak müdahaleden arındırılmış serbest piyasa ekonomisidir. Enflasyonist baskılara neden olan para arzındaki artış kontrollü olmalı ve para arzı artışının ekonomiyi yapay olarak şişirmesine izin verilmemelidir. Üretim ve istihdam üzerinde daraltıcı etkiye sahip olan vergi yükü, özellikle sermaye kesiminin üzerindeki yük hafifletilmelidir. Ayrıca, piyasanın yapısına aykırılık arz eden devletin ekonomik faaliyetleri de sona erdirilmelidir. Devletin ekonomide üstlendiği faaliyetlerin asgariye indirilmesi ve ekonominin piyasanın ihtiyaçlarına uygun olarak liberalizasyonu, olası ekonomik dengesizliklerin önüne geçilmesi ve ortadan kaldırılması için şarttır.

2.2 Müdahaleci Yaklaşım

1929 ABD borsasındaki çöküşün hızla tüm ülkelerdeki finans kesimlerine ve ardından reel kesime yayılmasıyla başgösteren ve gerçekten kapitalist ekonomilerin karşılaştığı en derin bunalım olarak nitelendirilen 1929 bunalımı, genel ekonomik dengenin daima geçerli olduğu klasik iktisadi varsayımı çürütür nitelikteydi. Söz konusu ekonomik krizin dünya çapına yayılması ve oldukça uzun bir süre devam etmesi, özellikle Say Yasası'nın, temel varsayımı olan arz-talep ilişkisinin, geçici dengesizlikler olsa da ekonomiye dışarıdan müdahale olmadığı sürece genel dengeyi yeniden sağlayabileceğine ilişkin kabulünün ve buna dayanan iktisat politikalarının sorgulanması gündeme gelmiştir. Nitekim, Keynes'in ekonomik ilkeleri, 1929 bunalımının temel nitelikleri ışığında oluşmuştur.

1960'lı yıllar, özellikle, Keynesyen görüş ve politikaların ekonomiye hakim olduğu yıllar olmakla birlikte, 1970'li yıllara gelindiğinde bu politikalar üstün konumunu yitirmiştir. Yüksek enflasyon ve işsizliğin bir arada görülmesi, geleneksel maliye ve para politikalarının işlevselliğini zedelemiştir. Dolayısıyla müdahaleci

görüŖü, 1970’li yılların krizini açıklamak ve yöneltilen eleŖtirilere cevap vermek üzere farklı ekollere ayrılmıŖtır.

2.2.1 Keynesyen yaklaşım

1929 krizi öncesi gerçekteŖtirilen aşırı sermayeleŖme ve buna bağlı üretim artışı ile bireylerin tüketim olanakları aynı doğrultuda gelişim göstermemiŖtir. Var olan üretim kapasitesinin kullanım oranının hızla azalması, karlılık oranlarını düşürürken, iflaslar artmış ve işsizlik oranı yükseliŖe geçmiŖtir. Yaşanan kriz sonrası ortaya çıkan durgunluk ve geniş çaplı işsizlik karşısında klasik yorumun yetersizliği Keynes’in fikirlerinin ön plana çıkmasını saėlamıŖtır. Keynes yaşanan istikrarsızlığın kapitalist sistemin işleyiŖinden kaynaklandığını ve dolayısıyla sistemin istikrara kavuşmasının ancak devlet müdahalesiyle olası kılınabileceğini ifade etmiŖtir.

Büyük bunalım yaşanmadan önce parasal olguların güncelliği nedeniyle, Keynes bunalım kavramını daha çok para olgusuyla açıklamaya çalıŖmıŖtır. Ancak, yaşanan derin bunalımla birlikte, Keynes zamanla analizinde “tüketim eğilimi”, “likitide tercih nedenleri” ve “sermayenin marjinal etkinliği” üzerinde durarak, bu olguların da yaşanan ekonomik bunalımlarda çok önemli etkenler olduğunu ifade etmiŖtir.

Aslında Keynes’de, bizim de bahsettiğimiz anlamda, kriz olgusundan çok konjonktür (çevrim) diğer bir ifade ile iktisadi dönem analizi söz konusudur. Tüketim eğilimlerindeki dalgalanmalar ve sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmalar çevrimlerin belli baŖlı nedenleri iken özellikle belirleyici olan, sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmalardır. Sermayenin marjinal etkinliği yatırımcının geleceğe dair beklentileri ile yakından ilgilidir. Bu beklentiler, sermayenin verimliliği ve cari arz fiyatına iliŖkin tahminleri ifade etmektedir. Bunun diğer bir ifadesi, yeni bir sermayeye yatırıldığı zaman paradan beklenen gelirin önemli oluşudur⁸⁹.

Yani Keynes’in ifade etmek istediği, yatırıma yönelmenin unsurlarından birinin, sermayenin marjinal etkinliğinin olduğudur. Diğer bir ifadeyle, birikimin yatırıma yönelmesinin koŖullarından biri, bir birim yatırımdan elde edilecek karın aynı birim için ödenecek faiz tutarından yüksek olması gerektiğidir. Aksi halde yatırımlara

⁸⁹ Keynes, J., Maynard, İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, çev. A. Baltacıgil, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1980, s. 135-136.

yönelme yerine “likitide tercihi” söz konusu olur ve yatırıma yönelik kaynaklar doğalında azalır.

Yatırımların ekonomideki önemi, tüketim harcamaları ile efektif talep düzeyini belirlemesi dolayımında ele alınmalıdır. Milli gelir seviyesinin (yani toplam üretim ve dolayısıyla istihdam düzeyi) hangi düzeyde belirleneceğini tayin eden efektif talep, Keynes’te çok önemli bir büyüklüktür. Ne var ki, efektif talebin istikrarsız yapısı ekonomide üretimi ve doğal olarak gelir yaratma imkanlarını zayıflatabilecektir. Ekonomik performanstaki düşüşü ve bunun neden olabileceği bazı toplumsal maliyetlere yol açma potansiyelini bünyesinde barındıran krizler, Keynes’e göre, “piyasa dinamikleri” ile aşılabilir özellikte olmadığından maliye politikalarının uygulanabilir kılındığı devlet müdahalesi şart olmaktadır⁹⁰. Keynes’in analizinde toplam arzda yaşanan sorunlar ekonomik dalgalanmaların nedeni olarak kabul edilmemekte, sorun talep cephesinden ele alındığı için efektif talebin artırılması ve özellikle yatırım harcamalarına istikrar kazandırılması önem kazanmaktadır.

Keynes’in analizinde beklentiler merkezi bir role sahiptir ve oldukça hassas bir temel üzerinde oturmaktadır. Kar oranı çevrimin genişleme dönemlerinde *aşırı yatırım* durumuna yol açmaktadır. Bazı dönemlerde sermayenin marjinal etkinliğinin düşmesi gerekse dahi, öngörülerin yanıltıcılığı nedeniyle, sermaye maliyeti ve faiz oranının yükselmesine oranla, beklentiler daha yüksek seviyede olabilmektedir; dolayısıyla da aşırı yatırım görelidir. Bu durumun son bulacağı nokta ise, yatırım talebinin durmasıyla krize yol açacak beklentilerde bir karamsarlıkla sermayenin marjinal verimliliğinin birdenbire düşmesidir. Yani, sermaye maliyeti ve faiz oranının yükselmesiyle birlikte yatırım yapma talebinin durmasıyla beklentilerde görülen azalma ve sermayenin marjinal etkinliğinin ani düşüşü krize yol açmaktadır⁹¹.

Keynes’de yatırım kararının en önemli belirleyenlerinden olan yatırımın beklenen getirileri, yatırımcının tamamen kendi sübjektif güven duygusundaki dalgalanmalara koşut olarak değişim göstermektedir. Yani, Keynes’in modelinde dinamik itici güç, girişimci, yatırımcı ve halkın geleceğe dönük beklentilerinin güven derecesidir. Belirsizlik Keynes’de güvensizlik derecelerine tekabül ettiği içindir ki,

⁹⁰ Paya, a.g.e., s. 234.

⁹¹ Rosier, a.g.e., s. 39.

bireylerin geleceğe ilişkin duydukları belirsizliğin çok oluşu, az oluşu ya da hiç olmayışı iktisadi dönemin durağan, yavaş ya da hızlı işleyişini de belirlemektedir. Bu nedenle, beklentiler ve dolayısıyla belirsizlik Keynes’de merkezi bir role sahiptir⁹².

Bu bağlamda değerlendirildiğinde, yatırımcının yatırıma yönelmesi için kredi koşullarının uygun olması yeterli değildir. Yatırım kararı “ karlılık beklentisi boyutunda” belirlenmektedir⁹³.

Tabii, beklentilerin güvenilirlik derecesi o kadar da yüksek değildir ve ani ve şiddetli değişikliklere maruz kalma olasılıkları yüksektir.

Keynes, krize dair açıklamalarında, ticaret ve spekülasyon gereksinimleri çerçevesinde artan para talebinin etkisiyle faiz oranının yükseldiğini ve bunun kötü giden durumu ağırlaştırabileceğini hatta bazen kötü durumun patlak vermesine yol açabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte, O’na göre, krizin en normal açıklaması faiz oranlarının yükselmesi değil sermayenin marjinal etkinliğindeki ani düşüştür. Gelecek konusundaki belirsizlik, sermayenin marjinal verimliliğindeki düşüş ve yukarıda para talebinin etkisiyle artan faiz oranları da buna eklenince sermayenin yok olma olasılığı ciddi oranda artar⁹⁴. Belirsizliğin “başına buyruk, zapt edilemez” özelliklerinden dolayı özel kesimdeki yatırımcılar harcamalarını kısırlar veya tamamen durdururlar. Kamu kesimindeki yatırımlar böyle bir karakter taşımadığı için ve belirsizliğe yanıtı daha objektif olabileceği için, devlet müdahalesi Keynesci görüş tarafından haklı bir politika olarak görülmektedir⁹⁵.

Keynesyen teoride faiz, para arzı ve para talebi tarafından belirlenir. Klasikler para talebini sadece işlem amaçlı olarak açıklarken, Keynes spekülasyon amacıyla para talebinden bahsetmiştir. Para arzındaki artışın daha fazla faiz indirimini sağlamasının mümkün olmadığı durumlarda “likitide tuzağı” diye adlandırılan bir durum ortaya çıkar ki, bu durumda para arzındaki artış, paranın “atıl birikim” olarak elde tutulmasına yol açar ve faiz oranında değişiklik olmaz. Yani, para politikası

⁹² Alada, Dinç, “Keynes’de Belirsizlik Üzerine Düşünceler”, *İktisat Dergisi*, sy. 325, Nisan 1992, s. 51.

⁹³ Paya, a.g.e., s. 232.

⁹⁴ Keynes, a.g.e., s. 332.

⁹⁵ Alada, a.g.m., s. 52.

tamamen “etkisiz” kalır. Uygulanacak para politikası, yatırımların dengeye gelmesi için yeterli olmamaktadır⁹⁶.

Keynes, sermayenin marjinal etkinliği faiz oranından daha fazla düşüş gösterdiğinde faiz oranındaki düşüklüğün yatırım oranını arttırmayacağını söylemektedir. Ve yine tüketim eğiliminde azalma olduğu sürece, yatırım akışındaki hızlanmanın istihdamı arttırmayacağını ifade etmektedir. Sermayenin marjinal etkinliğinin faiz oranından yüksek olduğu noktada yatırımlar artarken, faiz oranları sermayenin marjinal etkinliğinin üzerine çıktığında spekülasyon amaçlı para talebi artışa geçmekte ve dolayısıyla yatırım amaçlı sermaye talebi azalmaktadır⁹⁷. Yinelemek gerekirse kriz, faiz oranındaki artıştan değil, sermayenin marjinal etkinliğindeki ani düşüşlerden kaynaklanmaktadır.

Kriz sonrası toparlanma aşamasında faiz oranlarındaki düşüş marjinal etkinliğin artırılmasına olumlu katkıda bulunur; zaten toparlanmanın koşullarından biri de faizlerde düşmenin sağlanabilmesidir. Ancak yatırımların arzulanan seviyeye çekilebilmesi için faiz oranlarındaki düşüş yeterli değildir. Şayet böyle olsa oldukça kısa bir sürede para otoritesine bağlı önlemlerle sorunun üstesinden gelmek mümkün olabilecektir⁹⁸.

Keynes’in yaklaşımında asıl kriz potansiyeli taşıyan piyasalar, mal piyasalarıdır. Ekonomideki harcama düzeyi yatırım kararıyla ilişkilidir. Yatırım kararı ise psikolojik faktörlerden etkilenmektedir. İyimserliğin hakim olduğu yatırım ortamı enflasyona yol açabilmekte iken, kötümser yatırım ortamı, yatırımları durdurarak ekonomiyi deflasyona sokmaktadır. Dolayısıyla, yatırım ortamı her zaman piyasanın kendi dinamikleriyle düzenlenemez. Keynesçi iktisatçılara göre, piyasa ekonomisi temelde istikrarsızlık üretebilecek dinamiklere sahiptir⁹⁹.

Sonuç olarak, krizden çıkış, ekonominin canlandırılması efektif talebin yükseltilmesine dayalı maliye politikaları ile olası kılınabilecektir; özellikle kamu harcamalarındaki artışla toplam talebin yükseltilmesi krizin çözümü adına oldukça önemlidir.

⁹⁶ Savaş, a.g.e., s. 192.

⁹⁷ Keynes, a.g.e., s. 176.

⁹⁸ Keynes, a.g.e., s. 333.

⁹⁹ Paya, a.g.e., s. 260-261.

2.2.2 Post-keynesyen yaklaşım

1970’li yıllarla birlikte enflasyon ve işsizlik olgularının bir arada görüldüğü stagflasyon olayının aşılmasında Keynesyen ekonomik politikaların yetersiz kalışı ve bu arada klasik ekonomik görüşün yeni yorumlarla tekrar hayat bulması, Keynesyen görüşün de kendi arasında değişik akımların doğmasına yol açmıştır¹⁰⁰.

Keynesgil İktisadın yeniden değerlendirilmesi ile yaşanan tartışmalar sonucu oluşan Keynesci akımları dört grupta toplamak mümkündür¹⁰¹.

Hidrolik Keynesçiler: J.R. Hicks, A. Hansen, ve P. Samuelson gibi neo-klasik sentezi savunan iktisatçılara atfedilmiştir. Harcamaları gelirin fonksiyonu olarak ele alırlar. Keynes’in teorisi ile monetaristlerin teorisini, para politikası ile maliye politikasını bütünleştiren yaklaşımdır.

Bu yaklaşımın amacı, fiyatların işlerliğini yitirdiği veya dağıtım fonksiyonlarını yerine getiremedikleri taktirde, piyasanın nasıl işleyeceğini ortaya koymaktır.¹⁰² Yani, bu yaklaşımı benimseyen iktisatçılar, kaynak dağılımı ve gelir bölüşümünü sağlamanın piyasa mekanizmasının kabulü olmaksızın mümkün olmayacağını ifade etmektedirler. Devlet elbette sendikalar ve tekellerin yol açtığı piyasa aksaklıklarını kamu harcamalarını arttırmak, vergi indirimine gitmek, bütçe açığı vermek ve bunun finansmanını bütçe açığı ile gerçekleştirmek gibi para ve maliye politikalarıyla ekonomik dalgalanmaları azaltarak tam istihdama ulaşmayı sağlayacaktır. Ancak bu hedefler gerçekleştirildikten sonra, piyasa mekanizmasının varlığı kabul edildiğine göre, piyasanın serbest işleyişine müdahale etmemek esas olmalıdır¹⁰³.

Öz Keynesçiler: Keynes’in Quartely Journal of Economics (1937)’de çıkan “The General Theory of Employment” makalesini ve General Theory’nin 12. ve kısmen 17. bölümlerini, Keynes’in analizinin özü olarak alan ve bu özün klasik yaklaşımla kesinlikle örtüşmediğini vurgulayan G.L.S. Shackle’ın öncülük ettiği yaklaşımdır.

¹⁰⁰ Ataç,a.g.e., s. 20.

¹⁰¹ Shand, A.H. ve Littlechild’den aktaran Turan Yay, “Keynesgil İktisat Politikaları Üzerine”, U.Ü İ.İ.B.F. Dergisi, C.VI, sy.1, Nisan 1985, s. 75-81.

¹⁰² Minsky’de aktaran, Yay, a.g.m., s. 75-81.

¹⁰³ Arın, Tülay, “ Keynesçi Akımlar: Keynesçiliğin Krizi ve İç Tartışmaları”, Süleyma Barda’ya Armağan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 45, sy. 1-4, 1988, s. 32-70.

Dengesizlik Keynesçiliği: Keynes'i "Genel Denge Analizi" çerçevesinde ama Walrasçı olmayan bir temelde, eksik ve yetersiz bilgi, yanlış fiyatlar ve miktar intibakı kavramlarıyla yorumlayan, A. Leijonhufvud ve R. Clower'in temsil ettiği yaklaşımdır.

Bu yaklaşım genel denge kuramının temellerini tartışmaya açmıştır. Buna göre, ekonomiye dair bilgi eksiksiz değildir ve merkezileştirilemez; fiyatla tüm pazarlarda arz/talep dengesinin kurulmasını sağlayacak kadar hızlı değişemez. Bazı malların alıcı bulması olanaksızlaşırken, bazılarının talepleri tatmin olmayacaktır. Bu durum bireylerin bazı ertelemeler yapmasına neden olur. Böylesi bir ortamda istemeden işsiz kalmak mümkündür ve bazı malların tüketimi azalacaktır. Böyle ortaya çıkabilecek bir "zorunlu denge", eksik-istihdam dengesidir; ama bu denge süreci kesin ve garantilenmiş bir süreç değildir¹⁰⁴.

Ricardo'cu Keynesçiler: J. Robinson, N. Kaldor, Pasinetti gibi Cambridge kaynaklı iktisatçıların oluşturduğu, Sraffa ve Kalecki'nin analizleri ile Keynes'in görüşlerini büyüme ve bölüşüm modelleri içinde ele alan yaklaşımdır.

Bu yaklaşım, enflasyon ve durgunluğa karşı bir genişleme politikasını savunmasına karşın, genişlemenin önünde engel oluşturabilecek unsurların da hafifletilmesi gerekliliğini savunmaktadır. Ekonomik büyümeyi engellemek adına ithalat kontrollerini önermektedir. Bu politikaların deflasyonist olmayan büyümeyi sağlayacağını savunmaktadır. İthalat kısıtlamaları rekabetin de kısıtlanması anlamına geleceğinden enflasyon bir miktar artabilir. Ancak işsizliği azaltıp üretimi artırdığı için enflasyonist baskı olmadan ücret artışları sağlanabilir. İç pazar ekonomik canlanma ve yeniliklerin kaynağı olacağı için, ithalatta mamul mallar yerine büyümede rol oynayacak girdilere ağırlık verilmesi gerekmektedir¹⁰⁵.

1970'li yılların ardından, dünya ekonomisinde söz konusu finansal temelli olgusal yapı ve mekanizmalara ilişkin oldukça kapsamlı teorik açıklamalar yapan post-keynesyen yaklaşım, özellikle *tarihsel zaman*, *belirsizlik* ve Kalecki ile birlikte *gelir bölüşümü* dolayımında güç ilişkilerinin varlığını göstermiştir¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Rosier, a.g.e., s. 70-71.

¹⁰⁵ Arın, a.g.m., s. 51.

¹⁰⁶ Ercan, a.g.e., s. 254.

Post-Keynesci iktisatçıların benimsediği görüşler şu şekilde sıralanabilmektedir¹⁰⁷.

1. Neo-klasik genel denge analizi reddedilmektedir.
2. Hesaplanabilir riskin yanısıra ekonomide belirsizlik kaçınılmaz bir olgudur ve bu gerçekten yola çıkarak;
3. üretim ve yanısıra tüm ekonomik olaylar tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmektedir.
4. Tarihsel gerçek zamanın geçerliliği durumunda, geleceğin belirsiz olması sonucu paranın öneminin artışı ve paranın gelecek ve bugün arasında köprü işlevi görmesine dayanılarak tanımının yeniden yapılması,
5. Para arzının sıfır maliyetli olduğu durumda, iktisadi birimlerin geleceğe yönelik anlaşmalarının varlığı ve dolayısıyla kredi paranın varlığı ve bundan hareketle;
6. para arzı ekonomiye içseldir ve sonuçta;
7. finansal yapılar, ekonomide yatırım davranışları bağlamında çok önemlidir.
8. Bu çerçevede piyasa ekonomisinde efektif talep yetersizliklerinin ortaya çıkacağı özellikle belirtilmektedir. Kısaca, piyasa ekonomisinin istikrarsızlığı temel alınmaktadır. Piyasa ekonomisinin istikrarsızlığı “bireysel eylemler ile toplumsal sonuçlar arasındaki çelişki” bağlamında ele alınmakta, hükümetin bu çelişkiyi azaltacak biçimde devreye girme imkanı olduğu belirtilmektedir¹⁰⁸.

Buradan hareketle post-keynesyen yaklaşımın, krizin oluşumunu, piyasa aksaklıklarına bağladığı söylenebilir. Bu durumda, bu yaklaşımı benimseyenler, devletin ekonomiye müdahale etmesinin ekonomik ve sosyal istikrarı sağlamak açısından önemli olduğunu ifade etmektedirler.

¹⁰⁷ İlk 7 nokta'yı Ercan'dan aktarılmıştır, a.g.e., s. 369.

¹⁰⁸ Dow, C.S.'den aktaran Paya, a.g.e., s. 369.

Post-keynesyen iktisatçılar piyasa aksaklıklarının neden ortaya çıktığı konusunda görüş ayrılıklarına düşmekle birlikte, buluştukları ortak nokta, monetaristlere karşı çıkararak toplam talebi düşürecek politikaların ekonomide işsizliği körükleyeceği ve büyümeyi yavaşlatacağı yönündedir. Buna göre, yapılması gereken, toplam talebi yükseltmek yanında, gelir politikalarına ağırlık vermektir. Onlara göre, enflasyon sadece aşırı talep yüzünde değil, ayrıca mevcut gelir ve çıktı arasındaki dengesizlikten de kaynaklanmaktadır. O sebeptendir ki, post-keynesyen ekonomistler gelir politikalarının gerekli olup olmadığından çok, bu politikaların daha etkin bir biçimde nasıl yürütülebileceği üzerinde durmaktadırlar¹⁰⁹.

Sonuçta, post-keynesyen yaklaşım, kendi içinde farklı görüş ve akımları barındırır da bu akımların bulunduğu nokta, krizlerin piyasa aksaklıklarından kaynaklandığı ve dolayısıyla devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliğidir.

2.3 Marksist Yaklaşım

Karl Marx'ın en belirleyici özelliği, sosyal bilimlerde sosyal olgu/değer analizi sürecinde kendi metodolojik yaklaşımını geliştirmiş olmasıdır. Kendi döneminin araştırma ve yorumlama bağlamını değiştirmiştir. Nitekim, Marksist iktisatçıları kriz konusunda diğer iktisatçılardan farklı kılan nokta, krizi toplumsal ilişkiler bağlamında ele almalarıdır. Buna göre, toplumun farklı kesimleri krizden farklı şekilde etkilenecektir. İşçilerin ve kapitalist girişimcilerin yaşanan krizden etkilenme derecesi ve etkilenme şekli farklıdır. Kapitalist sistemin temel niteleyenleri, bir yanda ücretler aracılığıyla işçinin sermaye tarafında sömürülmesi iken, bir diğeri ise sermayenin kendi içindeki çelişkili rekabet ilişkisidir. Yaratılan iktisadi artığa sermaye sınıfı tarafından el konulması, işçilerin çalışarak yarattığı ürünün bir kısmına el konularak bu kesimin sömürülmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda kaçınılmaz sonuç, sınıf mücadeleleridir.

¹⁰⁹ Ataç, a.g.e., s. 23.

Marx'a göre kapitalizm, para ve kredi kurumlarına değişim aracı olmalarının yanında değer biriktirme gayesiyle ihtiyaç duyduğunu ifade etmektedir. Parasal ve finansal sistem, devinimlerin ön koşulu olup aynı zamanda devinimleri yoğunlaştırmakta ve şiddetlendirmektedir. Bundan dolayı Marx, parasal bir kredi ekonomisi olduğu için kapitalist sistemin istikrarsız bir sistem olduğunu söylemektedir¹¹⁰.

Kendinden önceki düşünürlerce iktisadi krizler, beklenmedik ve olağanüstü duraklamalar şeklinde, sisteme dışsal olgular olarak tanımlanırken, Marx'a göre kapitalizmin iç çelişkileri kendilerini devresel krizler olarak açığa çıkarmaktadır. Yani Marx kriz olgusunu, kapitalizme içkin olarak değerlendirmektedir. Krizler sistemin çelişkilerini aşma çabasında önemli dönüm noktalarını ifade etmektedirler. Marx'a göre kapitalist sistem geliştikçe sistemin çelişkileri dolayısıyla sistemin bunalımları giderek artan bir şiddetle yinlenecektir. Bu durumun kaçınılmaz sonucu ise, toplumdaki kutuplaşmalar ve kapitalist toplumun eninde sonunda yıkılması olacaktır. Çünkü kapitalizm doğası gereği kaygan bir zemindedir. Bu kaygan zemin sistemin sermaye birikimine dayalı olmasından kaynaklı olarak, kar hadlerinin düşme eğilimi gösterdiği süreçlerde anlamını bulmaktadır. İlke olarak, kar maksimizasyonu hedeflenmektedir. Bunun en basit anlamda iki yolu vardır; ya verimlilik attırılacaktır ya da üretim maliyetleri düşürülecektir. Birinci yol, verimliliği arttırmaktır. Bu da teknoloji yatırımlarıyla gerçekleştirmekte, uzun bir süreç ve ek maliyete katlanmayı gerektirmektedir. İkinci yol ise, kısa vadede kar hadlerini daha kolay arttırabilmektedir. Bu da reel ücretlerde gerçekleştirilecek düşmedir. Reel ücretlerin düşmesi, işgücü maliyetlerini düşürebilmenin bir yoludur. Bu da karlara yansıtacaktır. Çünkü bir işçi, kendi yarattığı değerden çok daha az oranda kazanmaktadır. Marx, kapitalizme içkin olan bu rasyoneli *emek sömürüsü* olarak ifade etmektedir. Kapitalizmi tarihsel olarak ortaya çıkan bir ekonomik sistem olarak tanımlayan Marx'a göre ücretler aracılığı ile gerçekleştirilen emek sömürüsü kaçınılmaz olarak sınıf mücadelelerine yol açacaktır.

¹¹⁰ Karacan, Ali İhsan, Bankacılık ve Kriz, Tütünbank Yayını, 1996, s. 41-42.

Marx sisteme dair çelişkiyi şu ifade ile netleştirmektedir:

“ Çelişki, genel bir deyişle, kapitalist üretim tarzının, değer ve bu değerın yarattığı artı değer hesaba katılmaksızın, kapitalist üretimin yer aldığı toplumsal koşullar alınmaksızın mutlak bir gelişmeye doğru bir eğilim taşımasından ileri gelir”¹¹¹.

Önceki bölümlerde birikim sürecinin üretim ve dolaşım olarak iki aşamadan oluştuğu belirtilmiştir.

“İşçiden elden geldiğince çok artı-emek sızdırılıp metalarda maddeleşir maddeleşmez artı-değer üretilmiş olur. Ne var ki artı-değer üretimi, üretim sürecinin ancak bir perdesini tanımlar...Süreçte, kendisini kar oranlarındaki düşmede ifade eden bir gelişme ile birlikte, böylece üretilen artı-değer kitlesi muazzam boyutlara ulaşır. Şimdi sürecin ikinci perdesi sıradadır...Değişen ve değişmeyen sermayeyi yerine koyan kısmı ile artı-değeri temsil eden parçayı da içeren toplam ürünün satılma aşaması dolaşım aşamasıdır”¹¹².

İşte krizler, üretim ve dolaşım süreçlerinin arz ettiği bütünsellik bozulduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan üretim ve dolaşım süreçleri arasında *temel bir çelişki* söz konusudur.

Tüketim gücünün daha açık ifadesi, bölüşüm koşullarına dayanan tüketim gücüdür. Dolayısıyla buradan da dolaşım sürecinin gerçekleşme koşullarının üretim sürecinin gerçekleşme koşullarından farklı olduğu anlaşılmaktadır.

“Doğrudan doğruya sömürünün koşulları ile sömürünün gerçekleşme koşulları birbirine özdeş değildir...Birincisi yalnız toplumun üretici gücü ile, ikincisi ise, değişik üretim kesimlerinin aralarındaki orantılı bağıntı ve toplumun tüketim gücü ile sınırlıdır. Ama toplumun tüketici gücü, ne mutlak üretim gücü ile ve ne de mutlak tüketim gücü ile belirlenmeyip, toplumun büyük kesiminin tüketimi, az çok dar sınırlar içinde değişen bir asgariye indirgeyen uzlaşmaz karşıtlık halindeki bölüşüm koşulları temeline dayanan tüketim gücü ile belirlenir. Bu, bir de, birikim eğilimi ile, sermayeyi genişletme ve genişlemiş ölçekte artı-değer üretme dürtüsü ile sınırlandırılmıştır”¹¹³.

¹¹¹ Marx, a.g.e., s. 221.

¹¹² Marx, a.g.e., s. 216-217.

¹¹³ Marx, a.g.e., s. 217.

Marx kapitalist ekonominin, üretim ve tüketim olmak üzere iki ayrı cepheden oluşan bir değişim ekonomisi olmasını krizlerin nedeni olarak görmektedir. Yani mallar tüketilmek için değil, satılmak için üretilirler. Sistemin işleyişinin devamlılığı için, üretim yeterli bir kar ve hızlı bir tempo ile gerçekleştirilmelidir. Tam da bu noktada, krizlerin böyle bir sistemde düzenlilik arzemesinin sebebi şöyle açıklanabilir: Sermaye birikiminin gerçekleşme mantığına uygun olarak, “efektif talep” olup olmayacağı netlik kazanmasa bile, yatırımlar kar oranlarının yüksek olduğu üretim dallarında gerçekleşecektir. Ancak, söz konusu yatırım kararları arasında koordinasyon yoktur ve öngörü hataları her zaman olasıdır. Bu noktada Sismondi ve Malthus gibi Marx da “Say Yasası” nı anlamsız bulmaktadır. Asıl olan gerçek, üretim ve tüketim süreçlerinin tamamen ayrılması, üreticilerin (işçilerin) ürettiklerine denk düşecek miktarda tüketemedikleri, tam tersine kendilerini istihdam eden kapitaliste *artı-değer* sağladıklarıdır¹¹⁴.

Sermayenin kar oranlarının düşme eğilimi nedeniyle birikim olanaklarını yitirmesiyle birikim sürecinde yaşanan tıkanıklığın aşılmasında kriz *işlevseldir*. Krizler, kapitalist süreçte beklenmedik ve ani olaylar değil, aksine özel girişime ve üreticiler arası rekabete dayalı bir düzende, periyodik bir biçimde, kar oranını eski haline getirmenin bir aracıdır.¹¹⁵ Yani krizler, kapitalist sisteme özgü çelişkilerin aşılmasında anlık dönüm noktalarıdır. Diğer bir ifadeyle krizler, sistemin kendini *yeniden üretmesinde* kritik noktalarlardır. Krize sistemin çelişkileri neden olduğu için sistemin aksaklığını vurgularken, kriz aynı zamanda sistemin çelişkilerinin geçici de olsa çözümünü ifade etmektedir.

Kriz öncesi dönemde, rekabet tarafından güdülenen ve sürekli genişlemenin kaynağı olan sermaye birikimi, nihayet efektif talebe oranla aşırı üretimin koşullarını doğurur. Çünkü, sermayenin yatırım yapma kararı verirken çıkış noktası, yeterli bir efektif talep düzeyi değil, yeterli kar oranını sağlayacak sektörlerle yatırım yapmaktır. Aşırı üretim, yani Marx’ın deyişiyle, pazarın mallar için çok küçük görüldüğü an, karların düşmeye başlamasının da bir ifadesidir. Yani sermaye açısından, elde etmesi mümkün artı-değere oranla aşırı birikim söz konusudur. Böylece kriz kaçınılmaz bir

¹¹⁴ Rosier, a.g.e., s. 32.

¹¹⁵ Gouverneur, Jacques, Kapitalist Ekonominin Temelleri, çev. Fikret Başkaya, 1.bs., İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 243.

hal almaktadır. Öncelikle fiyatlar ve karlar düşmekte, ardından üretim ve istihdam ve bunların sonucu olarak da satın alma gücünde düşme gerçekleşmektedir¹¹⁶.

Sermayenin değersizleşmesi olarak ifade edilebilecek yukarıda anlatılmaya çalışılan sürecin yansıması kendini iki durumda açığa çıkarmaktadır. Birincisi, sanayide ortaya çıkan yoğunlaşmadır. Krizin yıkıcı etkilerine karşı ayakta kalma olanağını yakalayamayan batık firmalar, krizden daha az zararlı çıkan firmalar tarafından yok pahasına satın alınmaktadır. Yeterli bir örgütlülüğü olmayan işçi sınıfının reel ücret düzeyi düşmekte, bu da kriz sonrası ayakta kalan firmalar için kullanılabilir artı-değer oranının artması anlamına gelmektedir¹¹⁷.

Yukarıda ifade edilen sermayenin yoğunlaşması süreci, birçok dalda tekelleşmeyi beraberinde getirmektedir. Yoğunlaşma, büyük işletmeler arasında anlaşma yapmayı teşvik etmektedir. Kendileri için tehlikeli bir fiyat düzeyinde rekabet yapmak yerine serbest piyasada oluşabilecek fiyatın çok üzerinde anlaşılan büyük işletmeler böylece, kar oranlarının düşüş eğilimine karşı durup kendi dallarında ortalama kar oranını yükseltmektedirler¹¹⁸. Bu işleyiş sermayenin değersizleşme sürecinin önünün tıkanmasında belirleyicidir.

Ödemeler dengesi açıkları sermayenin değersizleşmesi sürecinin yansımalarından biridir. Ödemeler dengesi açıkları rekabet konusunda yetersiz olan AGÜ'ler açısından tipikleşmiş bir sorundur. Sermayenin değersizleşmesi denilen olgunun daha çok AGÜ'lerde kendisini göstermesi, değinildiği gibi, rekabet konusunda yetersizliğin yanında verimliliğin düşüklüğünden de kaynaklanmaktadır ki zaten bu durum, kapitalist üretim tarzında sermaye birikim sürecinin bir yansımasıdır. Aşırı sermaye üretimi dünya çapında bir var olma mücadelesi haline gelmeye başladıkça uluslararası rekabet yoğunlaşmaktadır. Rekabet gücünü koruyamayan sermayenin değersizleşme süreci, devletin ihracat primleri ya da döviz kurlarının oynatılması gibi kendi ulusal sermayesini koruma politikaları sayesinde geciktirilmektedir. Ancak bu politikaların gereği olarak yapılan harcamalar, aşırı sermaye üretimi eğilimini şiddetlendirirken dünya çapında aşırı sermaye üretiminin

¹¹⁶ Rosier, a.g.e., s. 34.

¹¹⁷ Rosier, a.g.e., s. 34.

¹¹⁸ Gouverneur, a.g.e., s. 192.

ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ulusal ve uluslararası kredi mekanizmasının hızlanması ödemeler dengesi açıklarını ve dış borç sorununu doğurmaktadır¹¹⁹.

Bundan dolayıdır ki,

“Kapitalist birikim sürecinin genişlemesini sağlayan ve değersizleşmesini engelleyen her yöntem –ulusal ve uluslararası kredi genişlemesi ve büyüyen devlet harcamaları-, başta bunların kullanımını zorlayan eğilimleri ve kendisini eninde sonunda azdırmaktan başka bir işe yaramaz. En sonunda bu yöntemlerin etkisi gitgide azalır ve enflasyon ile işsizlik hızla artar¹²⁰”.

Yani, Marksist yaklaşım, kapitalist birikim süreci içerisinde devletin önemli rolünü vurgulamaktadır. Sermaye birikimini sürdürülebilir kılmak ve yaşanan krizi atlatmak için devletin hayati görevler üstlendiğini belirtmektedir. Yaklaşımına göre, her devletin ulusal sermayesine ilişkin rolü hakim konuma gelmektedir.

Devletin bu bağlamda vergilemeyi kullanması da söz konusudur. Nitekim, Marksist birikim ve bunalım teorileri, devlet faaliyetlerini üretici olmayan faaliyetler olarak kavramlaştırmışlardır. Toplam vergi gelirleri içinde değerlendirildiğinde kurumlar vergisinin payının düşmesi yanında ücret ve maaşlar üzerinden alınan vergi payının sürekli artması, kar oranlarının artması adına devletin sermaye sınıfı lehine olan girişimidir. Marksistler, devlet gelirlerinin (temelde vergiler) var olan artık-değer havuzundan kaynaklandığını kabul etmektedirler¹²¹.

Devlet harcamaları değerlendirilecek olursa, bu harcamalar, vergileme yoluyla finanse edilmektedir (borçlanma da devletin gelecekteki vergilendirmesi anlamına gelir). Marksist yaklaşım çerçevesinde, doğrudan meta üretimi yapmadığı için, devlet harcamaları da vergiler gibi üretici kabul edilmemektedir. Vergi gelirlerinin oldukça büyük bir kısmını işçilerin ücretlerinden kesilen vergiler oluşturmaktadır (Vergi kesintileri artık-değer havuzundan yapılmaktadır). Devlet çeşitli yollarla (yatırım indirimi, sübvansiyonlar gibi) sermaye kesiminin üzerindeki vergi yükünü azaltırken, ücret ve maaşlar üzerindeki vergileri arttırmaktadır. Sermayenin yeniden

¹¹⁹ Bullock, P. Ve Yaffe, D., “Enflasyon, Bunalım ve Savaş Sonrası Genişleme”, Dünya Kapitalizminin Bunalımı, der. N. Satlıgan ve S. Savran Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 280.

¹²⁰ Bullock ve Yaffe, a.g.e., s. 280.

¹²¹ Wright, E., O., “Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler, Dünya Kapitalizminin Bunalımı, der. N. Satlıgan ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul 1988, s. 204-205.

yapılandırılması, sistemin ve doğal olarak sermaye birikiminin devamlılığının sağlanması devletin daha fazla harcama yapmasını gerektireceği için, devlet kapitalistlerin kar hadlerindeki azalışa katkıda bulunmuş olacaktır. Devlet bunu yaparken kaçınılmaz olarak bunalımın şiddetini arttırmaktadır¹²².

Tabii, yukarıda ifade edildiği gibi sermaye kesiminin desteklenmesi adına devletçe yürütülen politikalar yanında, devlet diğer yandan, özellikle tüketim talebinin artırılmasına yönelik istihdam politikalarını yürütmektedir. Ayrıca, sermaye birikiminin devamlılığı ve sistemin yeniden üretimi için gerekli koşulların yaratılmasına ilişkin harcamaların kapsamına ise çeşitli altyapı yatırımları, savunma ve adalet harcamaları girmektedir.

Birikim sürecinin istikrarlı bir biçimde devamlılığı sürdüğü takdirde kapitalistler, devletin girişimiyle kar hadlerini yükseltebilmektedirler. Devletin harcamalarındaki artış kapitalistler tarafından gözardı edilmekte ya da desteklenmektedir. Ancak, birikim sürecinde durgunluk söz konusu olduğunda işgücü verimliliğindeki artışın ve kar oranlarındaki azalışın sorumlusu olarak devlet harcamaları gösterilmektedir. Karların azalmasıyla yüz yüze gelen sermaye, birikimin sürmesinin gerektirdiği karları, fiyatları artırma yoluyla elde etmeye çalışmaktadır. Bu, enflasyonist bir sürecin başlangıcı anlamına gelmektedir¹²³.

Kapitalist genişleme döneminde mevcut gelirden daha fazlası, objektif kar sağlama hedefleri de aşarak, kredi kullanımı yoluyla yatırıma harcanmaktadır. Marx kredinin bu şekilde kullanılmasını spekülatif olarak adlandırmaktadır. Bu sistem olası bir çöküşü ertelemekte ancak pazarın aşırı mal üretmesine neden olmaktadır. İleriye dönük iyimser tahminlerde bulunan tüketiciler tüketim için ödeme güçlerini aşan oranda kredi kullanmaktadırlar. Daralma döneminde işlerini yitiren ve ücretleri düşen tüketicilerin alım gücü düşerken üreticiler de satma konusunda güçlerini yitirmektedirler. Kapitalistlerin ve işçilerin aşırı borçları hem şirketler hem de kişiler bazında iflaslara neden olmaktadır. Dolayısıyla geri ödeme sorunları ortaya çıkmakta ve mali kriz kendisini göstermektedir¹²⁴.

¹²² Bullock ve Yaffe, a.g.m., s. 287-288.

¹²³ Bullock ve Yaffe, a.g.m., s. 278-280.

¹²⁴ Karacan, a.g.e., s. 42.

Yukarıda açıklanmaya çalışılan süreçte, devletin işlevi ve üstlendiği rol, sanayi devriminden itibaren dünya ekonomisinin girdiği yönetime değinildiği “Sermayenin Küreselleşmesi” başlığı altında açıklanacaktır.

3. YENİ KÜRESEL DÜZENLEMELER ve MALİ KRİZ

3.1 Sermayenin Küreselleşmesi

Kavram olarak ele alındığında, “küreselleşme”, 1970’lerden itibaren tartışılmaya başlanan bir olgudur. Ekonomik anlamda ele alındığında, kar hadleri düşen merkez sermayenin kendisini ve hareketini sınırlayan unsurları ortadan kaldırarak karını çoklaştırma sürecine girmesi, küreselleşme süreci olarak ifadesini bulmuştur. Sermayenin önündeki sınırların kalkmasının göstergeleri ise, paraların konvertibilitesi, mal ve hizmet ticaretinin serbestisi, sermayenin hareketi önündeki engellerin kaldırılması, mali piyasaların serbestleştirilmesi olarak sayılabilir. Özelleştirme uygulamalarının da söz konusu süreç içinde çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Ancak fiili olarak küreselleşme, yeni bir olgu olmayıp, dünya kapitalizminin çeşitli evrelerinde bu tür genişleme süreçleri görülmüştür. Dünya kapitalizminin son iki yüzyılı ele alındığında, küreselleşmenin iki uzun salınım altında gerçekleştiği söylenebilmektedir. Bunlardan ilki, dünya mal ve finans piyasalarında ön plana çıkan 1870-1914 kesitini kapsayan birinci küreselleşme dalgasıdır. Diğeri ise, dünya savaşlarını da içine alan, devletlerin görece bağımsız kalkınma politikalarını benimsedikleri 1914- 1980 aralığıdır¹²⁵.

19. yüzyılın ikinci yarısı, özellikle sosyalist yazarlar tarafından, kapitalizmin ‘mal ihracı’ aşamasından ‘sermaye ihracı’ aşamasına ulaştığı aşama olarak ‘mali sermaye’, ‘kapitalizmin sermaye aşaması’ şeklinde adlandırılmıştır. Nitekim, 19.

¹²⁵ Yeldan, Erineç, “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi olarak Küreselleşme”, Korkut Boratav’a Armağan, *İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, I.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 431-432.

yüzyılda, sömürge ve yarı-sömürge konumundaki topraklarda doğal kaynakların işletilmesine dayalı büyük çaplı Batı yatırımları gerçekleştirilmiştir¹²⁶.

1873 yılında yaşanan krize kadar sermaye birikim modeli hiçbir zaman teorinin öngördüğü şekilde tam rekabet esasına dayanmamıştır; uygulamada daha sınırlı bir rekabet modeli geçerli olmuştur. Bunda İngiltere'nin hegemonik bir güç olarak kendi çıkarlarına koşut bir biçimde serbest rekabetin önüne koyduğu engeller önemli rol oynamıştır. Yaşanan krizin ardından, I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan zaman diliminde, uygulanabilir rekabet yerini tekelci yeniden yapılanmaya bırakmıştır. Bu gelişmeye yol açan başlıca faktörler ise, teknik gelişmeler ve bunların sanayide kullanılması, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ve dünyada hızla sanayileşen ülkeler ile bu sürece giremeyen ülkeler arasındaki ayrımın keskinleşmesi olarak ifade edilebilir¹²⁷.

“19. yüzyılın son yirmibeş yılında ekonomi politikası yöntem ve amaçlarında önemli değişiklikler olmuştur. Üç temel etken bu değişikliği meydana getirmiştir: 1) Almanya, Amerika Birleşik Devletleri gibi İngiltere'nin endüstriyel üstünlüğüne karşı çıkabilecek ülkelerin ortaya çıkması; 2) Tekelci kapitalizmin ortaya çıkması; 3) En gelişmiş kapitalist devletlerde birikim sürecinin zıtlaşmalarının olgunlaşması”¹²⁸.

Her ne kadar birbirlerinden ayrılamayacak şekilde birbirleriyle bağlantılı iseler de bu üç etken ayrı ayrı kısaca ele alınacaktır.

19. yüzyıl ekonomi politikasının yönelimini belirleyen etkenlerden biri, tekelci kapitalizmin ortaya çıkışıdır. Sanayi devriminin bir sonucu olan verimlilik artışındaki hızlanma dağıtılan gelir hacminde paralel bir ilerlemeye imkan tanımamış, ancak kar artışını ve sermayenin merkezileşmesini sağlamıştır. Bu dönemde, sanayileşmede ön saflarda yer alan ülkelerde büyük sını ve finansal grupların oluştuğu görülmektedir; (ABD'de *tröstler*, Almanya'da *konzern*, Japonya'da *zaiatsu*) bunların birçoğu kısa zamanda uluslararası boyutlara ulaşmıştır (Siemens, Nestle, Saint-Gobin, Ericsson,

¹²⁶ Kazgan, Gülten, Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen, 3.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Temmuz 2000, s. 162.

¹²⁷ Sönmez, a.g.e., s. 34-35.

¹²⁸ Sweezy, Paul, “Dünya Ekonomisi”, Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı, der. P. Sweezy, P. Baran, H. Magdoff, çev. Yıldırım Koç, 1.bs., Bilgi yayınları, İstanbul, Nisan 1975, s. 71.

Westinhouse, Kodak)¹²⁹. 19. yüzyıl sonunda sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi sonucu, mal ihracı aşamasından sermaye ihracı aşamasına geçildiği söylenebilmekle birlikte, sermaye ihracı için sadece Batı'daki sermayenin belli bir büyüklüğe ulaşması yeterli olmamış, sermaye sahipliği ve girişimcilik fonksiyonlarının birbirinden ayrılması için anonim şirketlerin ve büyük mali kuruluşların, banka ve konsorsiyumların ortaya çıkması gerekmiştir. Tabii, karlılık oranlarının yüksek olması sebebiyle günümüzde AGÜ konumundaki ülkelere gerçekleştirilen sermaye ihracının, tam anlamıyla, mal ihracının yerini aldığını söylemek mümkün gözükmemektedir. Sermaye ihracındaki artışa koşut mal ihracı da artış göstermiştir. Sermaye ihracı aşamasının getirdiği yenilik, tüketim mallarının ihracı yanında sermaye malları ihracının da gerçekleştirilmeye başlanmış olmasıdır. Bunun sonucu olarak da dönemin en önemli yatırımları demiryolu yapımı, liman inşaatı ve maden işletmelerine yönelmiştir. Doğal olarak, bu yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli makine ve teçhizat gelişmiş kapitalist ülkelerin ihracatlarında çok önemli artış oranlarına ulaşmalarını sağlamıştır.¹³⁰

19. yüzyılda kendini gösteren bir diğer değişim, İngiltere'nin sanayi devriminden beri perçinlemiş olduğu endüstriyel üstünlüğüne karşı çıkabilecek potansiyele sahip ülkelerin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu gelişmede belirleyici dönüm noktaları, ABD'deki İç Savaş ve Avrupa Kıtası'nda Fransız-Prusya Savaşı'dır. Bu olaylar, Almanya'nın, ABD'nin ve yenilgiye karşın Fransa'nın sanayi ulusları olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Bu durum ülke içi pazar açısından endişe taşımayan İngiliz sermayesinin, uluslararası pazarda gittikçe sertleşen bir rekabet beklentisi içine girmesine neden olmuştur. Böyle bir rekabet sürecinin sonucu, imparatorluk bağlarının güçlenmesi ve sömürge politikalarının güçlendirilmesi olmuştur. 1875 yılında yüzde onundan az kısmı yabancı sermaye hakimiyetindeki Afrika, sonraki yirmibeş yıl içinde Avrupa uluslarınca paylaşılmıştır. ABD bile yüzyılın sona ermesinden önce İspanyol-Amerikan Savaşı nedeniyle sömürgeciler listesine dahil olmuştur. Tabii, yeni sömürge politikasının, ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında ortaya çıkan tekelci sermaye olgusu sayesinde güçlendiğini ifade etmek yerinde

¹²⁹ Adda, Jacques, Ekonominin Küreselleşmesi, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 65.

¹³⁰ Başkaya, Fikret, Az gelişmişliğin Sürekliliği, 4.bs., İmge Kitabevi, Ankara, Ocak 2001, s. 85.

olacaktır¹³¹. Yukarıda adı geçen ülkeler hem iç hem de dış piyasalarda yoğun bir rekabete girişmişlerdir. Özellikle, sanayi ve bankacılık kesimlerinde yaşanan yoğunlaşmanın ortalama kar oranlarını düşürmesi, uluslararası piyasalarda güç kazanmak için yoğunlaşmaya ivme kazandırılması, işçi hakları üzerindeki baskının gevşemesi sonucu ücretlerin artış eğilimine girmesi, büyük işletmeleri yabancı ülkelerde yatırım yapmaya yönlendirmiş ve bu süreçte dış pazarın genişlemesine koşut olarak para sermaye ihracı hızlanmıştır.

Tam bu noktada 19. yüzyıl sonunda ekonomi politikalarına yön veren diğer bir etkene yer verilmelidir. Gelişmiş ülkelerde kar oranlarının düşme eğilimine girdiği ve eksik-tüketim eğilimlerinin belirdiği bir anda, gelişmiş ülke sermayesi, karların yüksek, ücretlerin düşük ve sanayileşmesi düşük düzeyde olan AGÜ'lere yönelmiş, ülkelerin birikim sürecini karakterize eden bir nitelik kazanmıştır. Bu karakterdeki birikim modelinin çelişkilerinin olgunlaşması, 19.yüzyılın sonunda ekonomi politikasının temel belirleyenlerinden biri olmuştur. Sermaye ihraç edebilme aşamasına gelen ülkelerin sayısının artmasıyla birlikte en karlı yatırım alanları için mücadele yoğunlaşmış ve her ülkenin kapitalistleri destek sağlamak amacıyla kendi ülkelerinin hükümetlerine başvurmuşlardır. Bu süreçte devletler, sermaye sahiplerine, geri kalmış bölgeleri sömürgeler haline getirerek destek sağlamışlardır¹³².

Yani, sınai ve ticari faaliyetlerin ulusal sınırları aşmış olması sivil toplum ve siyasal toplum çelişkisini ya da çatışmasını gündeme getirmemiş, aksine, ilki ilerlemek için ikincisine ihtiyaç duymuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde geçerli sermaye birikim modelini sürdürülebilir kılmak için devletler sömürgecilik politikalarını yürütme işlevini üstlenmişlerdir.

Gelişmiş ülkelerin, yeni bölgeleri devlet gücüyle hakimiyet altına alması sayesinde bu bölgelere gerçekleştirilen sermaye ihracının olabildiğince karlı olması söz konusu olmakla birlikte, geri bölgelerin sanayileşmesi adına doğrudan doğruya katkı sağladığını söylemek güçtür. Çünkü, bu bölgelere gerçekleştirilen sermaye ihracı, tekeli yayılmanın önünü tıkayacak unsurların oluşumunu engellemektedir. Şöyle ki; sermayenin gelme eğiliminde olduğu alanlar hükümet garantisi taşıyan

¹³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sweezy, a.g.m., s. 74-75.

¹³² Sweezy,a.g.m., s. 76-77.

çeşitli bayındırlık işleri tahvilleri, demiryolları, kamu hizmetleri (elektrik, su vb.), doğal kaynakların sömürülmesi ve ticarettir. Bu alanlar da sanayileşme düzeyi yüksek olan ülkelerden yapılan mal ihracı ile rekabet etmeyecek olan faaliyet alanlarıdır. Bu nedenle sermaye ihracı, geri kalmış bölgelerin faaliyetlerinin tek taraflı olarak gelişmesine neden olmuştur¹³³.

Merkez ülkelerin ihtiyaçları ve çıkarlarına paralel olarak oluşturulan uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma çerçevesinde sermaye en yüksek getiriyi sağlayabileceği sektörlerle yönelmiştir. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta vardır; ele alınan dönemde altın standardı geçerli olduğu için otomatik olarak, yani altın otomatizmiyle sermayenin serbestçe hareket edebildiği ve ayarlamının kendiliğinden gerçekleştiği düşünülebilir. Böylece, mali merkezler sermayenin uluslararası dağılımında devreye girmekte ve az gelişmiş ülkelerin fon sağlamasında aracı olarak rol oynamaktadırlar.

“ 1870’lerden Birinci Dünya Savaşı’na kadar uzanan zaman diliminde geçerli olan altın standardı sisteminde ulusal paraların değeri içerdiği sabit ağırlıkta ve saflıktaki altına eşittir. Tedavüldeki para miktarı altın arzına bağlıdır. Altın ihracı ve ithali serbesttir.

Ülkelerin para birimlerinin birbirlerine çevrili değeri olan kambiyo kuru, bu para birimlerinin içerdikleri ve ifade ettikleri altın tutarları arasındaki orana eşittir. Kambiyo kuru altın giriş (ithal) ve çıkış (ihraç) noktaları arasında sabit kalır. Altının bir ülkeden diğerine gönderilmesi halinde ortaya çıkan taşıma ve sigorta masrafları bu noktaları belirler. Dış ödemelerde kısa sürede giderilmesi olanaksız dengesizlikler, ilgili ülkeler arasında altın hareketlerine yol açacaktır. İhracatı azalmış ve/veya ithalatı artmış olan ülkede açık, altın ihracatıyla karşılanacaktır. Ticaret fazlası olan ülkelere ise altın girecektir. Altın giriş ve çıkışları, ilgili ülkelerin para arzında sırasıyla artış ve azalışa yol açacak, para arzının değişmesiyle de ülke içi fiyat ve maliyetler yeniden ayarlanacağından, dış ödemeleri düzenleyici hareketler ortaya çıkacaktır. Bir başka deyişle dış denkleşmenin otomatik gelir ve fiyat mekanizmasıyla sağlanması söz konusudur”¹³⁴.

“Özetle günümüzdeki AGÜ’ler 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında kısa, orta ve uzun vadeli borçlanmaya başvurmuşlardır. Kısa vadeli borçlar ithalatın finansmanına ve dış açığın kapanmasına yönelmiştir. Ulusal paralarının pariteleri istikrarsız olan ve dış açıklarını kapatmak için sürekli altın satmak zorunda kalan Latin Amerika ülkeleri kısa vadeli borç arayışına girmişlerdir. Kısa vadeli borçlanma poliçe veya ticari senetler aracılığı ile yapılırken, uzun

¹³³ Sweezy, a.g.m., s. 77.

¹³⁴ G.G. Turan ve H. Seyidoğlu’ndan aktaran Sönmez, a.g.e., s. 60.

*vadeli borçlanma tahvil ile gerçekleştirilmiş, ancak banka kredisi de kullanılmıştır*¹³⁵.

Bu süreçte, AGÜ'lerin elde ettiği net finansman tutarı, yüksek faiz ve komisyonlar yüzünden düşük seviyede kalmıştır. Ortalama on iki yıl olan vade bitiminde, borçlu olan ülkeler borçlarını ödeyebilmek için kendi kaynaklarının çok önemli bir kısmını dışarıya transfer etmek durumunda kalmışlardır. Nitekim, 1820-1914 arasındaki zaman kesitinde, günümüzün AGÜ'lerinin büyük bölümü, önemli miktarlara varan borç baskısı altına girmiştir¹³⁶.

Tekelci kapitalizm döneminde sermaye ihracı daha çok devletlere ödünç verme şeklinde olmuştur. Gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının da ulaşım alanına özellikle demiryolu yapımına yönelmesi yaratılan bu ödünç verme mekanizmasından bağımsız olarak düşünülmemelidir. Nitekim, bu yatırımların finansmanının sağlanması için, özellikle, hammadde ihraç eden ülkelerde, bu ülkelerde yaşayanlara kabul ettirilen borçların ödenmesi, söz konusu ülkelerde yaşayan halk yığınları üzerindeki vergi yüklerinin artışı ile gerçekleştirilmiş, bunun yanısıra, yerel ürünlerin sınır konmaksızın altına dönüştürülmesi imkanının ortaya çıkmasıyla, önceden oldukça ucuz olan bu ürünlerin (meyve, şarap, av hayvanları, balık) yine sözü edilen yığınlar açısından ulaşılamaz olmasına yol açmıştır. Bunun doğal sonucu, ulusun tüketimden uzaklaşması ve gerçek üretimin ve üreticilerin çok zor duruma düşmesidir. Fikret Başkaya, kapitalist gelişmenin tek elci evresi olarak adlandırılan bu evrede, çevre ülkelerin kesinlikle "az gelişmişlik" yapılarına dönüştüğünü ve böylece hiyerarşik dünya sisteminin oluştuğunu ifade etmektedir¹³⁷.

Sinan Sönmez, kapitalist üretim tarzının yalnızca üretim ve dolaşım süreçlerini örgütlediğini, aynı zamanda uluslararası planda sosyal ve ekonomik ilişkilerin de yeniden üretildiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda kapitalist sistemde eşit olmayan gelişme ve az gelişmişlik de yeniden üretilmektedir. Yani ülkeler arası bazı temel farklılıklar aynı kalmakla birlikte az gelişmişliğin yeni biçimlere bürünmesi ve yeni boyutlara varması itibarıyla durağan değil, aksine dinamik bir süreç niteliğine sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu saptamaları doğrulayan ülke örnekleri olarak da

¹³⁵ Bye ve Destanne De Bernis'den aktaran Sönmez, a.g.e., s. 63.

¹³⁶ Sönmez, a.g.e., s. 63-64.

¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Başkaya, a.g.e., s. 85-88.

Arjantin, Brezilya, Meksika, Şili gibi Latin Amerika ülkelerini ve Türkiye'yi göstermektedir¹³⁸.

Buradan hareketle;

“Kapitalizm, gerek mekansal yayılma süreçlerinde, gerek üretim süreçlerinin örgütlenme ve denetiminde gerekse de düşünsel süreçlerde, ilişkiye girdiği coğrafyanın tüm olanaklarını söz konusu coğrafyada yaşayan verili ilişki biçimlerini ve düşünsel gelenek ve yapılarını, kapitalist birikimin gereklerine göre denetlemiş ve bu yolla dönüştürmüştür. Bu denetleme ve dönüşüm söz konusu alanlardaki yerel dinamiklerin dönüşmesi ve kapitalist birikimin dinamiğine bağlı hale gelmelerini beraberinde getirmiştir. Bu bağımlılık yerel olan dinamiklerin tamamen etkisizleştiği ya da ortadan kalktığı anlamına gelmemekte ancak oluşturulan ilişkinin asimetrik bir niteliğe sahip olduğuna işaret etmektedir”¹³⁹.

Tekelci kapitalizmin ortaya çıktığı 19. yüzyılın son çeyreği, İngiliz hegemonyasının zayıflamaya başladığı bir dönemdir. Daha önce de değinildiği gibi, Almanya, ABD, Fransa ve Japonya'nın sahneye çıkması uluslararası düzeyde sarsılan güç dengelerinin yeniden yapılanma sorununu gündeme getirmiştir. İngiltere'nin sahip olduğu hegemonik konum için I. Dünya Savaşı ile başlayan mücadele, II. Dünya Savaşı'nın bitiminde ABD'nin yeni hegemonik güç olarak ortaya çıkmasına kadar devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başında, mücadele ağı, sömürge edinimleri, mali güç açısından Avrupalı dünya ekonomisi hakim konumdadır. Birinci dünya savaşı sonucu ortaya çıkan yeni durum ise şöyle ifade edilebilmektedir¹⁴⁰:

- 1) Almanya'nın gücü geçici olarak ezilmiştir ve sömürge imparatorluğu, galip çıkan ülkeler (ağırlıklı İngiltere ve Fransa) tarafından devralınmıştır.
- 2) Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın ekonomik bakımdan en güçlü ülkesi olarak ortaya çıkmıştır.

¹³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, a.g.e., s. 52.

¹³⁹ Türkay, Mehmet, “Gelişme İktisadı Üçüncü Dünyaya Çare Oldu mu”, Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, (çevrimiçi), <http://www.antimai.org/eko/mturkay1.htm>.

¹⁴⁰ Sweezy, a.g.m., s. 93-94.

- 3) Kazanan tarafta olmalarına rağmen, İtalya ve İngiltere geri planda kamıştır.
- 4) Rusya, dünyanın ilk sosyalist toplumunu kurma çalışmalarına başlamıştır.

Tekelci kapitalizm döneminde geçerli sermaye birikim modelinin içine girdiği yapısal tıkanıklıklar iki savaş arası dönemin temel yönelimlerini belirlemiştir. Birikim modelinin kapitalistleşme yoğunluğu düşük sektörler üzerinde baskı kurması, bu sektörlerin tasfiye sürecine girmelerine neden olmuştur. Bu, tekelci sermayenin yöneldiği pazar alanının kısıtlanması anlamına gelmektedir. Hem üretim hem de istihdam yaratma anlamında tekelci sektörlerin olanakları tıkanıdığı için, kısıtlanan ekonomik ve sosyal tabanın genişletilmesi adına yirmili yılların sonlarında kredi mekanizmasının yaygınlaştırılarak çalıştırılması yolu benimsenmiştir. Kredi mekanizmasının gelişmesiyle bazı lüks tüketim mallarına olan talep canlanmıştır. Ancak, meydana gelen parasal genişleme, 1929'da mali krizi beraberinde getirmiştir. Yaşanan krizin büyüklüğü, kapsam ve etkileri, geçerli sermaye birikiminin ne kadar dar ve zayıf temeller üzerinde olduğunu göstermiştir.

1929'da yaşanan büyük bunalımla birlikte dış borç servisini karşılamakta zorlanan AGÜ'ler dış borç alma konusunda ihtiyatlı davranmaya başlamışlardır. Aşırı borçlanma konusunda AGÜ'leri ihtiyatlı davranmaya iten başlıca neden, birincil madde ihracatından elde ettikleri gelirlerin istikrarsız bir yapıya sahip oluşu ve yüksek seviyedeki borçlanmanın ekonomi politikası üzerinde olumsuz etkilere yol açma ihtimalidir. Kriz dolayısıyla yabancı sermaye, yatırım tercihlerini portföy yatırımlarından doğrudan yatırımlara kaydırmıştır. ABD ve Avrupa'daki mali piyasalardan borçlanmanın zor olması, içe dönmüş olan ekonomilerin mali durumlarını düzeltmelerinde önemli bir etken olurken, bu ülkelerin verdiği dış ticaret fazlaları birikmiş olan dış borcun önemli derecede azaltılmasını sağlamıştır¹⁴¹. Söz konusu dönemde Latin Amerika ülkelerinden bazılarının borçlanmaya devam ettikleri gözlenmektedir. ABD Eximbank aracılığıyla Latin Amerika devletlerine ve/ veya kamu kesimine resmi ödünç sağlamıştır.

¹⁴¹ C. Furtado'dan aktaran Sönmez, a.g.e., s. 81.

Yaşanan kriz, her ihracat ekonomisi niteliğine sahip az gelişmiş ülkelerin ihracatında düşüşe neden olmuş ve sonuç olarak bu ülkelerin ithalat kapasiteleri de bir hayli düşmüştür. Fakat, AGÜ'ler gelişmiş ülkelerle bağlantılarının zayıfladığı bu süreçte, daha hızlı ve istikrarlı büyüme oranlarına kavuşmuşlardır. Tarihi süreç içerisinde değerlendirildiğinde savaş, kriz gibi ülkelerin kendi kabuğuna çekilmelerinin bir anlamda zorunlu olduğu dönemlerin AGÜ'lerin kalkınma çabaları adına önemli fırsatlara dönüştüğü görülmektedir.

Nitekim, A.Gunder Frank da, geri kalmış ülkelerin en büyük kalkınmalarını daha doğrusu klasik anlamda kapitalist sanayileşmelerini, metropollerle bağlantılarının en gevşek olduğu dönemlerde gerçekleştirdiklerini vurgulamaktadır¹⁴²

Sonuç olarak, 1929 krizi, sadece bir konjonktürel kriz değil, ayrıca klasik sermaye birikim rejiminin yapısal krizinin bir ifadesi olmuştur. Krizin temelinde yatan sorun ise, üretim olanaklarının artan bir hızla büyümesine karşın tüketim olanaklarının sınırlı artışı olmuştur. Nitekim, tekelci kapitalizm sürecinde özellikle tarım ve sanayi sektörlerindeki küçük işletmelerin tasfiye edilmesi tekelci firmaların yöneldiği pazara kısıtlama getirdiği gibi, tekelci sektörlerin üretim ve istihdam yaratma yönünde olanaklarını neredeyse tüketmiştir. Bu sürecin ardından gelen krizle beraber mevcut birikim modelinin tıkanması yeni bir büyüme modelinin devreye sokulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970'li yılların başına kadar dünya ekonomisinin yöneliminin belirleyicileri, savaş sonrası koşullar, kurumlaşmalar ve Soğuk Savaş'ın kamplaşması olmuştur¹⁴³. Savaşı takip eden yirmi beş yıl boyunca kapitalist sistemin uzun bir refah dönemi yaşadığına tanık olunmaktadır. Bu dönemde de, diğer refah dönemlerinde olduğu gibi, bir dizi sınai çevrimin iniş çıkışları görülmüştür. Ancak, bu dönemde kapitalist üretim tarzı sayesinde üretim ve dünya ticareti artmış, ayrıca görece avantajlı durumda olan sanayileşmiş (kısmi olarak da

¹⁴² A.G. Frank'dan aktaran Başkaya, a.g.e., s. 110.

¹⁴³ Kazgan Gülten, Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri, 2.bs., Bilimsel Sorunlar Dizisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Nisan 1995, s. 46.

büyümeden pay alabilen bazı az gelişmiş) ülkelerin refah düzeylerinde yükselme sağlanmıştır¹⁴⁴.

II. Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin gelişimi, sanayileşmiş ülkelerde “refah devleti” ve “sosyal devlet” anlayışına dayalı politikalar dolayımında gerçekleştirilirken, az gelişmiş ülkelerde ithal ikamesine dayalı kalkınma politikaları uygulanmıştır. Talep cephesini esas alan Keynesci politikalar sayesinde fiyat istikrarı, büyüme, tam istihdam ve sonuç olarak refahın gerçekleştirilmesinin olanaklı olduğu konusunda o yıllarda tam fikir birliği vardır. Ve nitekim, Keynesci politikalar sayesinde sadece yüksek büyüme oranlarına ulaşılmakla kalınmamış, devlet müdahaleleri ve gelirin yeniden bölüşümü politikalarıyla, eğitim ve sağlığa özgülünen payların artırılması, sosyal güvenlik sistemindeki iyileştirmeler vb. politikalar sayesinde yüksek büyüme oranlarından geniş kesimlerin faydalanması sağlanmıştır.

145

Kapitalizmin gelişiminde uzun refah dönemlerinin belirleyici özelliği, sermayenin bütün varlık amacı ve üretimin nedeni olarak da tanımlanabilecek sermaye birikiminin ivme kazanmasıdır. II. Dünya Savaşı’nı izleyen süreçte, kar oranını yükselterek sermaye birikimine yol açan etkenler şöyle sıralanabilir¹⁴⁶:

Sermayenin Organik Bileşimindeki Değişim: Üretimdeki makinalaşma sayesinde emeğin değişmez sermayeye oranı yükselmiştir. Sermayenin organik bileşimindeki bu değişim emek verimliliğindeki yükselme ile sonuçlanmış ve kar oranlarındaki düşme eğiliminin önüne geçilmiştir. Dolayısıyla, savaş sonrası refah dönemine geçişin nedenlerinden biri, Büyük Bunalım esnasında, özellikle ABD’de birçok üretim aracının atıl kalarak devre dışı olması ve savaşın, özellikle Japonya ve Avrupa’da fabrika ve üretim araçlarını tahrip etmesi nedeniyle sermayenin organik bileşimindeki yükselme sınırlı kalmıştır.

¹⁴⁴ Balkan, Neşecan, Kapitalizm ve Borç Krizi, 1.bs., Bağlam Yayınları, İstanbul, Kasım 1994, s. 39-40.

¹⁴⁵ Başkaya, Fikret, Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, 3.bs., İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2000, s. 131-132.

¹⁴⁶ Balkan, a.g.e., s. 41

Böylece, savaş sonrası yapılan yeni yatırımların çoğu sanayi açısından karlılığı yüksek olmuştur.

Uygulamaya Konulan Yeni Teknolojiler: Taylorizm diye bilinen “ Bilimsel İş Yönetimi” ve ilk defa Henry Ford tarafından Ford otomobil fabrikalarında uygulandığı için Fordizm olarak anılan montaj hattı üzerinde seri üretim, dönemin yenilikleridir. Yeni teknolojiler sermayenin devir hızını artırma yoluyla kar oranlarını yükseltmişlerdir.

Sınıflararası Güç İlişkileri: Gelişmiş ülkelerde 1930’lu yıllarla kıyaslandığında sınıflar arası güç ilişkilerine göreli istikrar getirilmesi ve işçi sınıfı mücadelesinin gerilemesi de sermaye birikimine ivme kazandıran unsurlar olmuştur. Avrupa ülkeleri reel ücret artışlarının önüne geçmek için bir yandan AGÜ’lerden ucuz işgücü ithal ederken diğer yandan da çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) ücretlerin düşük olduğu ülkelere yatırım yapmışlardır. Bu durum gelişmiş ülkelerde sendikal hareketleri sınırlayıcı bir etki yapmıştır.

Hammadde Fiyatlarındaki Düşüş: 1951’den itibaren hammadde fiyatlarının düşmesi ve ABD’nin Ortadoğu petrolünü kontrol etme, ucuza elde etme olanağını yakalaması kar oranlarını yükselten bir başka olgu olmuştur.

Üretim Sürecinin Uluslararasılaşması: Özellikle, ABD kökenli ÇUŞ’ların faaliyetleri sonucu AGÜ’ler büyük bir yatırım ve pazar olanağı teşkil etmişlerdir.

Kurumsal Düzenleme: Bretton Woods para sisteminin ve IMF’nin ile Dünya Bankası’nın kurulması, Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GATT) ile, uluslararası ticari engellerin hafifletilmesi, AT, NATO, CENTO ve SEATO gibi bölgesel ittifaklarla pazarın genişlemesine olanak yaratan siyasi istikrarın tesisi bu bağlamda ele alınabilecek gelişmelerdir.

II. Dünya savaşının bitimiyle, ekonomik, askeri ve siyasi anlamda güç dengelerinin yeni baştan yazıldığı bir dönem başlamıştır.

“Savaş sonrası ABD kapitalizmin lideri durumuna geldikten sonra, ABD’nin bir sermaye ihracatçısı olarak önemi açıklık kazanmıştır. Yabancı hammadde kaynaklarının geliştirilmesi için acil ihtiyaç savaş sonrasındaki sermaye ihtiyacına etki yaparken, yabancı ülkelerdeki imalat sanayiine yapılan yatırımlardaki artış da sermayenin uluslararası bir nitelik kazanmasına yeni bir boyut eklemiştir”¹⁴⁷.

Sermaye birikimi ivme kazanan ABD, özellikle dış yatırımlara özel bir önem vermiştir. ABD’nin başlıca amacı, bir yandan daha önce girdiği pazarlardaki konumunu sağlamlaştırmak iken, diğer yandan buralardaki düşük ücret ve üretim maliyeti avantajlarından yararlanarak üretiminde artış sağlamaktır. ABD’nin amaçları ve izlediği strateji yatırımların uluslararası nitelik kazanmasında önemli rol oynamıştır. Zaten, savaş sonrası sermaye hareketlerinin ayırt edici özelliği, dış doğrudan yatırımlar ve AGÜ’lere yönelen ödünç miktarlarındaki artıştır. Yatırımların uluslararası bir karakter kazanmasında iç sermaye birikiminin sınırlarının dışına çıkılması gerekliliği belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sermaye birikimini hızlandıran ABD’nin dış yatırımlardaki atılımı yatırımların uluslararasılaşmasında önemli pay sahibi olmuştur. ÇUŞ’ların sahneye çıkması ve faaliyetlerinin kapsam ve niteliği de yatırımların uluslararasılaşmasında önemli paya sahip diğer bir etkidir. Özellikle para-sermayenin değerlendirilmesinin uluslararasılaşması, sermaye ihracı veya dış yatırım olarak yansımaları bulmuştur. Gerçekleştirilen sermaye ihracının bir boyutunu AGÜ’lere yönelmiş olan kamusal nitelikli ödünçler oluşturmuştur¹⁴⁸.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra yürürlüğe giren finans sistemi, uluslararası ödeme dengesizlikleri için iki ya da çok taraflı bir kamu finansman sistemidir. İki taraflı olan finansman sisteminin bir tarafı ABD’den komünist tehdit altında bulunan Avrupa ve Asya’ya doğru işlemiştir. Marshall Planı, Truman Planı, Güney Kore ve Tayvan, daha sonra da güney Vietnam’a yapılan büyük yardım, NATO üyesi ülkelere yerleştirilen orduların finansmanı, Kore Savaşı’nın finansmanı bu kapsamdadır. Bu finansman sisteminin bir diğer tarafı da sanayileşmiş ülkelere bağımsızlıklarını kazanmış eski sömürgelerine doğru işlemiştir. Bu sisteme ek olarak, daha cılız karakterde özel

¹⁴⁷ Magdoff, Harry, “Yeni Emperyalizm”, Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı, der. P. Sweezy, P. Baran, H. Magdoff, Bilgi Yayınları, Ankara 1975, s. 171.

¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sönmez, a.g.m., s. 96-97.

sermaye akışları, doğrudan yatırımlar ve genellikle ihracatçı devletlerin verdiği ticari kredilerin varlığı görülmektedir. Yeterli büyüklüğe sahip bir uluslararası sermaye pazarının yokluğunda, açık veren ülkelerin finansman sorunlarının çözümü IMF ve DB'sının verebileceği borçla sınırlandırılmıştır. Böylece, ülkelerin açıkları tehlikeli boyutlara ulaşmadığı gibi yıllar içinde de birikmemiştir.¹⁴⁹

Marshall Planı, ABD'nin Batı Avrupa ve Japonya'ya yaptığı yardım olarak aslında kapitalist sistem için, bir anlamda, can simidi niteliğini taşımıştır. Çünkü, savaş sonrası yıkıma uğrayan, nüfusu ve işgücü azalan Avrupa, ABD için pazar potansiyeli taşıdığından buraların ayağa kalkması son derece önem arz etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası geçerli olacak olan uluslararası para sistemi 1944'de gerçekleştirilen konferansta tespit edilmiştir. Bretton Woods para sistemi üç temel üzerinde kurulmuştur. İlki, istikrarlı döviz kurları, ikincisi sermaye hareketlerine kısıtlama getirilmesi, bir diğeri ise tam istihdamın sağlanması ve refah politikalarının uygulamaya konmasıdır. Buna göre, altına dayalı sabit kur uygulamasına geçilmiştir. Böylece aslında sadece ABD doları altına göre sabitlenmiştir.

1960'lı yıllara yaklaşıldığında Avrupa ülkelerinin önemli bir bölümü paralarını konvertibl hale getirmiştir. Bunun sonucu, sermaye hareketlerinde artış gerçekleşmiştir. Sermaye hareketlerinin artışına karşın sabit döviz kurunu devam ettirme çabası, özellikle 1960'ların sonlarına doğru anlamını yitirmeye başlamıştır. Bu sürecin başlangıç aşamasını eurodolar piyasasının oluşması oluşturmaktadır. Bunun bir diğeri anlamı, Bretton Woods Sisteminin çözülmeye başlamasıdır.¹⁵⁰

Eurodolar piyasasının gelişimi mali sermayenin uluslararasılaşmasıyla ilintilidir. Yurtdışına çıkan Amerikan sermayesi oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. ABD bu sermaye çıkışlarını durdurmak için, 1963'de ABD'de ikamet etmeyenlerin yaptığı borçlanmalar üzerine vergi koymuştur. Mali sermayenin çıkışının önüne konan engeller, eurodolar piyasasının hızını kesmediği gibi, doların aşırı değerlenmesini ve spekülatif dolar beklentilerini daha da arttırmıştır. 1960'ların sonlarına gelindiğinde ABD'nin Vietnam Savaşı'nı finanse etmek için harcama yapması ve para basması

¹⁴⁹ Adda, a.g.e., s. 103.

¹⁵⁰ Arın, Tülay, "Türkiye'de ve Dünya'da Borçluluk ve Borç Krizi", *İktisat Dergisi*, sy. 363, Ocak 1997, s. 54.

nedeniyle, kısa süreli bir canlanma yaşanmış, ancak 1969-1970 depresyonuyla enflasyon ve işsizlik daha da şiddetlenmiştir¹⁵¹.

ABD'nin açıklarını dolarla finanse etme gücü, dünyanın geri kalanı Amerikan sermayesine ihtiyaç duydukça kullanılabilir durumdadır.

Yeniden yapılanmasını tamamlayan rakip güçler, kuru aşırı derecede abartıldığı anlaşılan doları biriktirmeyi devam ettirmemişlerdir. Bu durum, ABD'nin rekabet gücünü ve ekonomideki başat konumunu bir ölçüde yitirmesine ve sürekli dış ticaret açığı verir bir konuma almasına neden olmuştur.

Böylece ABD'nin karlılık krizi ve süreklilik arz etmeye başlayan dış açıkları Bretton Woods Sistemi'nin yıkılmasında ana etkenleri oluşturmuştur. ABD, sermayenin karlılık krizinin önüne geçmek, üretimi arttırmak, işsizliği azaltmak ve ticaretini güçlendirmek için likitide genişlemesine gereksinim duymuştur. Çünkü, öncelikle ekonominin arz cephesine yönelip ardından talep yaratabilmek önemli bir parasal genişlemeyi gerekli kılmıştır. Fakat, söz konusu ekonomik sorunların çözümü var olan sistem devam ettiği sürece mümkün değildir. Altına dayalı para sistemi kaldırılmadan, sabit döviz kuru uygulamasından vazgeçilmeden likitide yetersizliği sorununun üstesinden gelmek mümkün olmamıştır. Dolayısıyla, Bretton Woods anlaşmasına dayalı para sistemi uygulamaları sonlandırılmıştır¹⁵².

“15 Ağustos 1971’de tek yanlı bir kararla doların altına konvertibilitesinin kaldırılması ve bunu 1971 Aralık’ıyla 1973 Şubat’ı arasında izleyen dolar devalüasyonları, Amerikan gücünün nispeten zayıfladığı ve Kindleberger’e göre de istikrarlı bir hegemonya döneminin bittiği anlamına gelmektedir”¹⁵³.

ABD, doları devalüe etmemek adına uluslararası piyasalara içerideki sermaye fazlasını spekülâtif bir şekilde transfer etmiştir. Tabii, Keynesçi politikaların yürürlükte olduğu düşünülürse, bu durum, yaşanan parasal genişlemeyle birleşince sonuç enflasyonun hızlanması ve spekülâtif sermayenin genişlemesi olmuştur. Bu durum mali sermayenin uluslararasılaşmasının başlaması anlamına gelmektedir.

¹⁵¹ Bkz. A. Gunder Frank, “Dünya Krizi ve Dönüşüm”, *Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, sy. 7, Ekim-Kasım 1984, s. 46.

¹⁵² Arın, a.g.m., 1997, s. 54.

¹⁵³ Adda, a.g.e., s. 113.

Reel sektördeki uluslararasılaşmanın ivme kazanması, bu bağlamda, ÇUŞ'ların dünya ekonomisinin kontrolünde söz sahibi olması makro (üretim, ihracat, ithalat vb.) ve mikro değişkenlerin (iç ticaret, transfer fiyatı, şirket cirosu vb.) iç içe girmesine neden olmuştur.

Nitekim, makro politikalar ulusal bağlamda belirlenip uygulanıyorken, ÇUŞ'ların uluslararası alanda sahneye çıkıp dünya ekonomisinde bir denetim mekanizması halini alması olgusu, daha sonra belirginlik kazanacak *dünya kapitalizmi* veya *küresel kapitalizmin* önemli bir işareti olmuştur¹⁵⁴.

Parasal sermayenin uluslararasılaşması sonucu, sermaye ihracının bir kısmının AGÜ'lere yönelen dış ödünçler şeklinde olması, AGÜ'lerin gelişmiş ülkelerden mal almasını sağlamış, böylece talebin canlı tutulması politikalarının da olası kılınması amaçlanmıştır. Reel anlamda değerlendirilme olanağı olmayan para sermayenin bankacılık ve kredi sistemine yönelmesiyle, parasal sermayenin spekülasyon sıcak para hareketleri olarak daha karlı alanlarda değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Sungur Savran, süreç içinde oluşan mali şişkinliğin uluslararası bütünleşmeden kaynaklanmadığını söylemekte, ondan daha ağırlıklı etken olarak kapitalizmin yaşadığı uzun krizi vurgulamaktadır. Kapitalizmde paranın doğası gereği kapitalist krizlerde para üretimden ayrılmaktadır. Bu süreçte, iki yanlı bir mekanizma sayesinde kredi talebi artmaktadır. İşin talep yanında, kriz yüzünden zayıflamış olan sermaye birimlerinin ve zor durumdaki ülkelerin kredi talepleri, arz yanında ise artı-değer üretiminin içinden geçtiği darboğaz vardır. Sermaye hızla mali alana yönelmekte, karlılığını bu alandaki faaliyetleri aracılığıyla sağlama çabasına girmektedir. Bu olgu, kapitalist krizlerin genel bir yasaının ifadesi olan krizlerde paranın üretimden ayrılmasıdır¹⁵⁵. Dolayısıyla, kriz sistemin kendi iç çelişkilerinden kaynaklanmaktadır. Bu ilişkisel (sistemin içsel çelişkileri-kriz ilişkileri) süreçte kapitalizmde paranın doğası üzerinde önemle durulmalıdır.

¹⁵⁴ Sönmez, a.g.e., s. 195.

¹⁵⁵ Savran, Sungur "Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı?", *Sınıf Bilinci*, sy. 17, Kasım 1996, s. 91.

3.2 Üretimde ve Sermaye Birikiminde Yeniden Yapılanma

Üretim ve sermayede yeniden yapılanma, söz konusu süreçlerin serbestleştirilmesiyle gerçekleştirilebilmiştir.

Kredi sisteminin aniden genişlemeye başlamasıyla sermaye birikim süreci arasında aslında organik bir bağ söz konusudur. Buna göre, sermaye birikim sürecinin sürdürülebilmesi, karların gerilemesiyle, yatırım olanaklarının daralmasıyla birlikte fazla sermaye haline gelen sermayenin değerlendirilebileceği bir alan bulunabilmesi, üretim ve gerçekleştirme arasında uzayan zamanın kapatılması, yani üretken yatırımların gerileme sürecine girmesi ve üretken yatırımların ulusal sınırlar içerisinde karlılık derecesinin düşmesiyle birlikte gerçekleşen sermaye ihracının bir kısmının değerlendirilmesi AGÜ'lere ödünç aktarımı şeklinde gerçekleştirilmiştir. Böylece kredi mekanizması hızla küresel düzlemde büyümüştür¹⁵⁶.

Büyüyen kredi mekanizması sonucu AGÜ'lerin yaşadığı mali açıkların aşırı borçlanma ile kapatmasının ödemeler dengesi krizine yol açması, serbestleşmenin temellendirilmesinde öne sürülen argüman olmuştur. Sermaye birikiminin yeniden yapılanması ve birikimde istikrarın sağlanması için devreye giren serbestleşme politikalarının, ticaretin serbestleştirilmesi ve mali serbestleşme olmak üzere iki boyutu vardır. Aşağıda iç içe geçmiş bu iki süreç ayrı ayrı ele alınacaktır.

3.2.1 Ticaretin serbestleştirilmesi

1980'li yılların başından itibaren dünya çapında etkinlik kazanan liberalleşme doktrininin arka planında, özel girişimlerin devlet müdahalelerinden arındırıldığı taktirde ekonomik refah seviyesinin yükseleceği fikri yer almaktadır. Bunun bir diğer anlamı, devletin, mal piyasaları, finans piyasaları ve işgücü piyasalarındaki “düzenleyici” rolünden vazgeçmesinin ekonomik refaha katkıda bulunacağıdır. Liberalleşme doktrininin en hassas olduğu alan ise, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesidir. Bu da uluslararası ticaretin önündeki tüm kısıtlamaların (gümrük duvarları, tarife dışı uygulamalar, miktar kısıtlamaları, yasaklar vs.)

¹⁵⁶ Yıldızoğlu, Ergin, “Hegemonyadan İmparatorluğa”, İktisat Üzerine Yazılar I. Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, der. A.H. Köse, E. Yeldan, F. Şenses, 1.bs, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 552-553.

kaldırılmasını gerektirmektedir. Korumacılığın, kısıtlama ve müdahalelerin azaltılmasıyla, uluslararası planda kaynakların etkin dağılımı ve kullanımı gerçekleştirilebileceği gibi, verimlilikte sağlanacak artışın sürdürülebilir bir sanayi yapısının temelini oluşturacağı ifade edilmektedir¹⁵⁷.

AGÜ'lerde başlatılan sermayenin yeniden yapılandırılması sürecinde bu ülkelere önerilen sermaye birikim modeli ihracata dönük büyümedir.

İhracat yanlısı entellektüel savunu, ihracatın yurtiçi faaliyetlere geniş bir pozitif yayılmalar aralığı sağladığı inancı etrafında dönmekte, ihracatın yurtiçi ekonomi için bir öğrenme ve teknolojik dışsallık kaynağı olduğu öne sürülmektedir¹⁵⁸.

Aslında açılmanın yararları ihracattan çok, ithalat ile ilişkilendirilebilir. Genel olarak ekonomiye 1 dolarlık ihracatın bir dolarlık herhangi bir başka faaliyetten ya da 1 dolarlık doğrudan yabancı yatırımın bir dolarlık herhangi başka bir yatırımdan daha fazla katkıda bulunacağına dair sağlam kanıtlar olduğunu söylemek güç görünmektedir¹⁵⁹.

Ticarete ilişkin ciddi tartışmaların çıkış noktası, karşılaştırmalı üstünlükler kuramıdır. Buna göre ticaret, yurt içinde daha yüksek maliyetle üretilebilecek mal ve hizmetlerin satın alınmasını sağlayarak ekonomideki kaynakların daha etkin kullanımına olanak yaratmaktadır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerin yurt içinde üretimi pahalıya gelecek ve uzun vadeli büyüme adına son derece önemli sermaye malları ve aramalarını ithal edebilmelerini sağlamaktadır. Kuram, ihracatın öneminin, ithalatın bedelinin sağlanmasını karşılama yeteneğine bağlı olduğunu vurgulamaktadır. İhracat, bir anlamda, ekonominin ithalata erişebilmek için ödediği bedel olmaktadır¹⁶⁰.

Yapısal uyum politikaları, GATT normlarına koşut bir biçimde, dünya ölçeğinde ticaretin serbestleştirilmesini öngörmektedir. 1970'li yıllara kadar uygulanan ithal ikameci politikaların terk edilerek, ithalatın önündeki engellerin kaldırılması ve ihracatın GATT normları bağlamında teşvik edilmesine yönelik

¹⁵⁷ Başkaya, Fikret, a.g.e., 2000, s. 145-146.

¹⁵⁸ Rodrik, a.g.e., s. 39.

¹⁵⁹ Rodrik, Dani, Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler Dışarı Açılma Nasıl Olmalı?, çev. S. Gül, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 30.

¹⁶⁰ Dani Rodrik, a.g.e., s. 30-31.

politika önlemleri ticaretin serbestleştirilmesine yönelik politikaların iki ana unsurunu oluşturmaktadır. Bu karakterdeki uyum politikaları, ithal ikamesine dayalı ekonomik modelden, ihracata dayalı dışa dönük ekonomik modele geçişin destekçisidir.

Özellikle sanayileşmiş ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesinde önemli rolü olan GATT, bugün dünya ticaretinin % 85'ini kapsam alanına alan bir anlaşma haline gelmiştir. Anlaşmanın belli başlı ilkeleri şöyle sıralanabilir: (1) Şartsız en çok kayırılan ülke muamelesinin kabulü ile ticarete ayrımcı politikaların reddi (2) Çok yanlı görüşmelerle tarifelerin azaltılması (3) Birçok ithalat kotasının kaldırılmasıdır¹⁶¹.

Döviz kurlarının serbestleştirilmesi, ihracata dayalı büyüme modeline geçilmesinde temel öğelerden biri olmuştur. Ayrıca, uygun bir teşvik yapısının yerleştirilmesi önem kazanmıştır. Ticaretin serbestleştirilmesi adına yürürlüğe konan önlemler üretim ve sermaye birikiminin yeniden yapılandırılmasında merkezi bir öneme sahiptir. Söz konusu amaca ulaşılmasında yurt içi üretimin arttırılması ve üretim içerisinde ihracata yönelik malların üretimine önem verilmesi son derece önemlidir. Yine, daha önce de ifade edildiği gibi, ithalat yasaklarının ve kotalarının kaldırılması, bunun yanısıra üretim tekniklerinde yeniliklerin takip edilmesi ve uluslararası platformda rekabet politikalarının sağlamaştırılması gerekmektedir. Dış pazara yönelik üretim stratejisinin benimsenmesiyle, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi de önem kazanmıştır. Enerji, ulaşım, haberleşme, fabrika binaları gibi gerekli altyapı çalışmalarının tamamlanmasıyla birlikte ÇUŞ'ların sağladığı ekipman ve aramalı ile üretimin başlaması mümkün olmaktadır. Böylece, özellikle, yabancı sermayeyi özendirici politikalara ağırlık verilmesi oldukça önemlidir.

Ticaretin serbestleştirilmesinde iki temel politika ölçütü geçerlidir. Bunlardan ilki, gerçekçi ve uygun bir döviz kurunun seçimidir. Diğeri ise, etkin bir teşvik sisteminin yerleştirilmesidir. Bu bağlamda uygulanacak döviz kuru esnek olmalıdır. Böylece, devalüasyonlarla değer yitiren ülke parası, o ülkenin ihraç ettiği malların fiyatlarını düşürürken, ithalat pahalılaşıcağı için ülkenin dış alımı kısıtlanacaktır. Ülkenin dış ticaret dengesinin bu şekilde düzenlenmesi mümkün olabilecektir.

¹⁶¹ İyibozkurt, Erol, Uluslararası İktisat, 4.bs., Ezgi Kitabevi, Bursa 2001, s. 217.

İhracatın teşvik edilmesi politikalarına gelince, daha önce de belirtildiği gibi, söz konusu politikalar GATT normları çerçevesinde tespit edilmekte ve uygulanmaktadır.

Sonuç olarak, ülkelerin yapısal uyum sürecinde üretimlerinin yeniden yapılandırılması iç ve dış ticaretin serbestleştirilmesi ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

3.2.2 Mali serbestleştirme

Yapısal uyum programlarında (YUP) öngörülen ve sermayenin yeniden yapılandırılmasına ilişkin temel politika araçlarından biri de mali serbestleştirmedir. Bu politikaların başlıca amacı, içe dönük serbestleşme ile mali baskının hafifletilmesi sağlandığı oranda, faizlerin deregüle edilmesi ve sermaye kazançları ve yüksek gelir dilimleri üzerindeki vergi baskısının da hafifletilmesine bağlı olarak tasarruf hacminin artırılması, böylece yatırımlar için gerekli kaynakların oluşturulmasıdır. Dışa yönelik serbestleşme sayesinde ise, yabancı sermayenin/kaynak girişinin önündeki engeller tamamen kaldırılacak, böylece yatırımlar için gereksinim duyulan kaynaklar oluşturulacaktır.¹⁶² İç mali serbestleştirme de aynı amaca yöneliktir. Yani nihai hedef, iç tasarruf hacmini arttırmak ve kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktır. Bu bağlamda faiz oranlarının serbestleştirilmesine ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasına dayanan mali serbestleştirme politikaları, istikrar ve yapısal uyum sürecinin önemli parçaları olarak uygulamaya konmuştur.

Nitekim, Williamson'un Washington Konsensus olarak adlandırdığı yaklaşımın temsilcisi olan iktisatçılar da çalışmalarında, faiz oranındaki serbestleşmenin tasarrufları arttıracığını, sermaye kaçışını engelleyeceğini, büyüme için gerekli kaynakları arttıracığını öne sürmektedirler¹⁶³.

Bu bağlamda, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ulusal düzeyde gerçekleştirilen ticari ve mali serbestleştirmenin adeta doğal bir sonucu

¹⁶² Sönmez, Sinan, "Finansal Birikim Modelinin 'Pornografik' Özü, Boyutları ve Sonuçları: Türkiye Örneği", *İktisat, İşletme ve Finans*, Yıl.19, Ekim 2004, s. 55.

¹⁶³ Yentürk, Nurhan, "Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkiler", *İktisat Dergisi*, Nisan-Mayıs 1997, s. 55.

olmaktadır¹⁶⁴. Kaldı ki, piyasa dostu serbestleşme tezinin altında yatan neoklasik düşüncenin, dünya ölçeğinde etkinliğin peşinde olduğu ve bunun için serbestleşmenin tüm alanlara yayılmasının hedeflendiği bilinen bir olgudur¹⁶⁵. Dolayısıyla yapısal uyum programlarında özellikle doğrudan yabancı yatırıma yönelik sermayenin hareketini kısıtlayıcı engellerin kaldırılması önerilmektedir.

AGÜ'lerde mali serbestleşme, 1970'li yıllarda uygulanan mali politikaların uyguladığı baskının 1980'lerde krize yol açması nedeniyle gündeme gelmiştir. Nominal faiz oranına, piyasada oluşan denge faiz oranının altında bir tavan belirlenmesi şeklinde ortaya çıkan mali baskıya son verilerek faiz oranlarının serbestleştirilmesine ve sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasına dayanan mali serbestleştirme politikaları, yapısal uyum sürecinin önemli bir parçasıdır.

Mali serbestleştirmenin gerekliliğini savunan görüşe göre, AGÜ'lerin büyüme ve kalkınmasının önündeki en önemli engel olarak bu ülkelerin tasarruf açıkları görülmektedir. Faiz oranlarının kamu otoritesi tarafından idari kararlarla belirlenmesi, bu ülkelerde mali baskı denilen olguyu gündeme getirmiştir. Buna göre, baskılanan faiz oranları, tasarruf oranlarını düşürdüğü için bu ülkeler gelişme sürecine girememektedirler. Nitekim, 1970'lerde hüküm süren müdahaleci görüşler ve politikalar AGÜ'lerin krize girmelerine neden olduğu gibi, bu ülkelerin krizden çıkmalarını da güçleştirmiştir.

McKinnon ve Shaw tarafından gündeme getirilen mali serbestleştirme neoklasik yaklaşımın temellerine dayanmaktadır. AGÜ'lerde mali serbestleştirme ile birlikte gelirin tasarruf edilen kısmına ve faize endeksli aktiflere olan talep artacaktır. Mali serbestleşmenin en belirgin faydasının tasarrufların hem ulusal hem de küresel düzeyde etkin dağılımını gerçekleştirmesi olduğu belirtilmektedir. Bu dağılım kaynakların üretken kullanımını sağlayarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Elde edilen gelirin tasarruflara ayrılan kısmına olan talebin artması tüketime ayrılan

¹⁶⁴ Eser, Kadir, "Finansal Liberalizasyon Politikalarının Makroekonomik Performans Üzerindeki Etkileri", Hazine Dergisi, sy,1, Nisan-Mayıs 1997, s. 21.

¹⁶⁵ Berksoy, Taner, "Kur, Faiz Kısılacı", Görüş Dergisi, Mart 1993, s. 54.

kısının azalması anlamına geleceği için enflasyonist baskıların da önüne geçilmiş olacaktır¹⁶⁶.

Mali serbestleştirmenin iki önemli riski bulunmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası sermaye hareketlerinin makro ekonomik politikalara, bankacılık sistemine ve ani ekonomik politik gelişmelere son derece duyarlı olmasıdır. Bu faktörlerdeki olumsuz gelişmeler sermaye kaçışlarına neden olmaktadır. Sermaye kaçışları yerli paranın bir anda aşırı değer kaybetmesine ve finansal krizlere neden olmaktadır. Bir diğer risk, bazı politikalara tepkinin aşırı olabilmesi ve bazen piyasadaki ya da ülkedeki tepkinin bulaşma yoluyla diğer piyasalara ya da ülkelere yayılma riskidir.

İç mali serbestleştirmenin de başarıya ulaşabilmesi için gelecekteki tüketimin şimdiki tüketimi ikame etmesi olan ikame etkisinin, gelecekteki gelirin şimdiki gelire ikamesi olan gelir etkisini bastırması gerekmektedir. Bunun yanında, faiz oranlarındaki yükselme, kamu borcunun yüksek olduğu AGÜ'lerde özel kesim tasarruflarını yükseltirken kamu tasarruflarını azaltacağı için ortalama tasarrufların artmasını beklemek pek gerçekçi olmayacaktır. Faiz oranlarının yükselmesi ile fonların enformel alandan formel alana aktarılması olumlu bir gelişme olsa da bu tasarrufların arttığı anlamına gelmez. AGÜ'lerde enflasyondaki artış ve gelirdeki hızlı düşmelerin yaşandığı yapısal uyum programlarının başlangıç dönemlerinde faiz oranlarının yükselmesi parasal yanılğı nedeniyle reel hatta nominal faiz gelirinin tüketilmesine yol açabilmekte ve toplam tasarrufların azalmasına neden olabilmektedir¹⁶⁷.

Bu tür riskler içermesine karşın AGÜ'ler uluslararası mali piyasalardan fon temin etmek için mali serbestleşme uygulamalarını tercih etmişlerdir. 1980'li yıllarla birlikte neoklasik temelli mali serbestleştirmenin hakim sistem haline gelmesi, sermayenin kar güdüsünden bağımsız olarak düşünülemez. Sermayenin daha yüksek getiri oranları araması, risklerin sınırlandırılması, sermaye hareketlerinin denetimi veya vergiler gibi engellerin aşılması gibi nedenlerle mali piyasaların uluslararasılaşmasına, daha sonra mali birikimin küreselleşmesine katkıda

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. R. I. McKinnon, *Money and Capital in Economic Development*, Washington D.C., The Brookings Institution, 1973 ve E.S. Shaw, *Financial Deepening in Economic Development*, New York, Oxford University Press, 1973.

¹⁶⁷ Yentürk, a.g.m., s. 55.

bulunmuştur. Mali sermaye istikrarlı para talep etmesine karşın, vergi ödemekten kaçınmaktadır. Vergilerden ve devalüasyonlardan bir anlamda kurtulmak isteyen sermaye için en avantajlı durum, serbest dolaşım, denetimsizlik, ve kuralsızlaştırma (deregülasyon) olmuştur. Bunun sonucu, mali sermaye artışı hız kazanmış ve yeni mali araçlar geliştirilmiştir. AGÜ'lerde "mali derinleşme" olarak nitelendirilen bu durumda mali varlıkların gelir içerisindeki payı hızla artmıştır. Büyüyen mali servetler genellikle döviz cinsindedir. Mali birikim borçluluğun da birikimi anlamına gelmektedir. Küreselleşen mali birikim, borçlanmanın döviz cinsinden yapılmasını ve ödenmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum borçluların döviz kuru ve faiz haddi bakımından küreselleşmiş piyasaların gereklerine uymasını zorunlu hale getirmektedir. Mali birikim ve reel birikimin birbirinden kopmasının dünya çapında gerçekleşmesi, mali krizlerin de ulusal sınırlar içerisinde kalmasının önünde bir engeldir¹⁶⁸.

AGÜ'lerin ulusal tasarruflarının yetersizliği bu ülkelerin kalkınmalarının önünde engel olarak görüldüğü için, yabancı tasarrufların yurt içi yatırımlar ve büyüme için önemli kaynak oluşturacağı öne sürülmektedir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle faiz farklılıklarından yararlanmak isteyen uluslararası mali sermayenin, kendi kar oranlarını arttırırken, doğrudan yatırımlarla AGÜ'lere girerek yatırımlar için kaynak sağlayacağı varsayılmaktadır. Bu nedenle, AGÜ'lerde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi uygulamalarının tercih edilmesinin nedeni, kaynak temin etmeyi kolaylaştırmasının yanısıra, borçlanmayı ve borç yönetimini kolaylaştırması olarak kabul edilmektedir¹⁶⁹.

Sermaye hareketlerinin önündeki engelleri kaldıran ülkelerin çoğu, ülke dışından içeriye doğru çok büyük bir sermaye akışı yaşamıştır. Yabancı ulusal hükümetler ya da şirketler tarafından çıkarılan değerli kağıtları satın alan ülkelerin dış yükümlülükleri dolayısıyla dış varlıkları artmaktadır. Eğer merkez bankaları içeriye gerçekleşen sermaye akışlarını "sterilize etmek" için çaba (mesela piyasadaki likit parayı süpürmek içi hazine bonosu satmak) harcamazsa, bu varlıklar iç kredi

¹⁶⁸ Arın, Tülay, "Türkiye'de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel Birikimin Birbirinden Kopması", İktisat Üzerine Yazılar I. Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 577.

¹⁶⁹ Yentürk, a.g.m., s.136.

patlamasına neden olmaktadır. Kötü düzenlenmiş sistemlerde Kindleberger'in ortaya attığı klasik mania-panik-çöküş sırasının görülme riski yüksektir. Nitekim, Latin Amerika'da 1980'li yıllarda yaşanan krizler, bu tür felaketlerin ilk örneklerini oluşturmaktadır¹⁷⁰.

1980'lerde birçok AGÜ'de uygulanan mali serbestleşme politikalarının olumsuz sonuçlar yaratması ve uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle yaşanan mali krizler, sermaye akımlarının denetlenmesini gündeme getirmiştir.

Nitekim, Lance Taylor yaptığı analizde mali serbestleştirilmenin öne sürülen faydalarının gerçekleşmemesi olasılıklarını şöyle değerlendirmektedir¹⁷¹:

Ortodoks neoklasik teori, mal ve sermaye piyasalarının entegrasyonundaki artışın büyümeyi sağlayacağını ve refahı arttıracığını iddia etmektedir. Ticaret açısından ele alındığında, karşılaştırmalı üstünlükler tezlerine göre, liberalleşmenin ekonomik etkinliği ve dolayısıyla ekonomik büyümeyi arttıracığı öne sürülmektedir. Ancak Say Yasası'nın öngördüğü gibi bir denge ya da önceden belirlenmiş bir ticari dengenin olmaması halinde, liberalleşmenin talepteki ani düşüşlere yol açması ya da ortadan kalkan denetimlerin etkisiyle verimliliği artan şirketlerin ticari mal sektöründe iş kayıplarını şiddetlendirmesi olanak dahilindedir.

Sermaye akışlarının, yatırımcıların portföylerini çeşitlendireceği ve yaşam döngüleri boyunca verdikleri tüketim tasarruf kararlarını kolaylaştıracağı öne sürülmektedir. Ancak, Latin Amerika ve Asya deneyimleri bunun tersini işaret etmektedir. Mali serbestleştirme, son derece akışkan, uçucu ve daima sürü psikolojisine tabi olan kısa vadeli dış sermaye aracılığı ile güçsüz durumdaki yerel mali piyasaları kriz tehlikesiyle başbaşa bırakmaktadır.

Mali serbestleştirilmenin diğer bir boyutu, bunu gerçekleştiren ülkelerden, yapısal uyumun bir gereği olarak, özellikle yatırımcı güvenini garantilemek ve uluslararası kredibilitiyi güvence altına almak için daraltıcı para ve maliye politikalarının uygulanmasının istenmesidir.

¹⁷⁰ Taylor, Lance, "Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler", İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 55-56.

¹⁷¹ Taylor, a.g.e., s. 69-70.

Merkez bankalarının “özerk” olması ve sadece “enflasyon hedeflemeleri”ne ilişkin politikalar üzerinde durmaları gerektiği öne sürülmektedir. Mali politikaların “bütçe fazlası” yaratma amacı üzerine kurulması gerekliliği vurgulanmaktadır. Tüm bunların anlamı, sanayileşmiş ülkelerin piyasalarına erişim karşılığında politik özerklikten vazgeçmektir. Zaten daraltıcı politikaların uygulanmak durumunda kaldığı bir ülkede kalkınmacı bir ekonomik politika benimsenmesi ve sağlıklı bir ekonomik büyüme sağlanmaya çalışılması çok da gerçekçi değildir.

Mali serbestleştirmenin uygulamadaki olumsuz sonuçları serbestleştirmeye bazı kısıtlamalar getirilmesini gündeme getirmiştir. Tobin vergisi adı verilen vergiyle uluslararası mali işlemlerin vergilendirilmesi, bankacılık kesimi ve mali kesimin düzenlenmesi, döviz kuru politikası olumsuz sonuçların önüne geçmek amacıyla önerilen politikalar. Ayrıca, IMF’nin şartlı politikalarına son verilmesi de politika önerileri arasında yer almaktadır.

J. Tobin tarafından önerilen Tobin vergisinin amacı, düşük oranlı işlem vergisi ile kısa vadeli, spekülasyon sınır ötesi döviz işlemlerini azaltmak ve bunların ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini asgariye indirmektir. Kısa vadeli sermaye üzerinde kontrol mekanizması oluşturmasının yanısıra diğer bazı işlevleri de üstlenebileceği öne sürülmektedir. Bunlardan biri, yönlendirme işlevidir. Vergileme sayesinde elde edilecek kaynağın söz konusu ülkelerde çeşitli projeler ve sosyal ihtiyaçlar için kullanılabilmesi ifade edilmektedir. Diğer işlevi ise, bölüşüm fonksiyonuna ilişkindir. Tobin vergisi bir kitle vergisi değildir ve nerede çok para varsa oraya yönelmektedir. Kısa vadeli işlemlerde bankacılık sektörü çok önemli bir paya sahip olduğu için Tobin vergisi de bu kesime yönelecektir. Bunun sonucunda, vergi yukarıdan aşağıya bölüşüm fonksiyonunu yerine getirecektir¹⁷².

¹⁷² U. Cartellier ve P. Wahl’dan aktaran Yüksel Birinci, “Finansal Krizler ve ‘Uluslararası Finansal Piyasaların Yeni Mimarisi’”, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl:7, sy. 42, Kasım-Aralık 2001, s. 258.

4. AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE BORÇ KRİZİ

II. Dünya Savaşı sonrası yakalanan yüksek büyüme oranları geçerli parasal sistemin düzgün işlemini sağlamıştır. Bu koşullarda bir bakıma döviz kurunun istikrarı Bretton Woods sisteminin başarısından çok, ABD'nin ekonomik gücü ile sağlanmıştır. Kendini “dolar açlığı” olarak gösteren bu güç, yeniden yapılanmanın tamamlanmasına ve Avrupa'nın açık duruma gelmesine kadar süren doların altına çevrilebilirliği ile Avrupa'da sermaye hareketleri üzerindeki yönetsel denetim tarafından güçlendirilmiştir. Bu durum, ABD'nin ekonomik hakimiyetinde bir gerileme söz konusu olana ve dünya sistemi dolar açığından kullanılabilir dolar fazlasının oluşmasına kadar sürmüştür. 1973 petrol şoku öncesi, ABD açığı (piyasada kullanılabilir fazla doların oluşmasına yol açan) ile üretici yatırımlardaki kriz beraberce akacak yeri olmayan dalgalı bir sermayenin oluşmasına yol açmıştır. Sabit döviz kurunun geçerliliğini yitirmesiyle devreye giren dalgalı döviz kuru, dalgalı sermayenin finansal spekülasyonlara akması için bir çıkış deliği sağlamıştır.¹⁷³

1960'ların sonlarına gelindiğinde sermaye birikiminin yavaşlaması, ödemeler dengesi açıkları ve enflasyondaki hızlı tırmanış yaşanan ekonomik krizin temel göstergeleri olmuştur.

Yaşanan krizin aşılması yanında yönetilebilir olabilmesi için, savaş sonrası inşa edilen ve tıkanmış olan ekonomi politik yapının yeniden yapılandırılması gerekmiştir. Nitekim, Bretton Woods sisteminin çökmesi ve dalgalı kur sistemine geçilmesiyle, enflasyon ve durgunluğun birlikte hüküm sürdüğü dünyada, yeniden yapılanma kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum ise, para ve sermaye piyasalarının genişlemesine neden olmuştur. Mali piyasalarda gerçekleşen genişleme, özel bankalar vasıtasıyla AGÜ'lere borç aktarımı sürecini başlatmıştır. Nitekim, ekonomik krizden çıkış yolunu arayan AGÜ'ler IMF ve DB tarafından yönlendirilen ve 1980'den beri yeni liberal uygulamalar adı verilen politikaları istikrar ve İYUP kapsamında uygulamaktadırlar.

İçinde bulunulan küreselleşme sürecinde, IMF destekli reformların merkezinde çok sayıda ülkede emek maliyetlerinin düzenlenmesi yer almıştır. Emek maliyetlerinin

¹⁷³ Amin, Samir, Küreselleşme Çağında Kapitalizm, çev. Vasıf Erenus, 1.bs., Sarmal Yayınevi, İstanbul, Nisan 1999, s. 37.

asgari düzeylere indirilmesi aynı zamanda tüketici piyasalarının büyümesini de sabote etmiştir. Gelirlerin gerilemesinin olağan sonuçlarından biri de, üretim kesimi üzerindeki geriletici etkisi olmuştur. Yaşanan bunalımın her bir evresinde küresel aşırı üretime ve tüketim talebinin azalmasına yönelik bir hareket söz konusudur. Dolayısıyla aşırı üretim yaratan bir sistemde uluslararası sanayi ve ticaret şirketlerinin pazarlarını genişletmesinin tek yolu, aynı anda gelişmekte olan ülkelerin iç üretim zeminlerinin altını oymaktan geçmektedir¹⁷⁴.

Nitekim 1960'lı yılların sonlarına gelindiğinde, kapitalist üretim tarzının hareket yasaları sonucu, uzun genişleme döneminin sona erdiği, kar oranlarının düşmeye başladığı ve sistemin bir aşırı üretim bunalımının belirtilerini gösterdiği söylenebilmektedir. Teknolojik gelişmelerin sınırlarına ulaşılması ve bunun kar oranlarının düşme eğilimini açığa çıkarması, sermayenin organik bileşiminin yükselişi sonucu artık değer oranının düşmesi, işçi mücadelesindeki yükselişin emek üretkenliğindeki artışı engellemesi ve kar oranlarındaki düşme eğilimini belirginleştirmesi, hammadde fiyatlarının yükselişi, ABD hegemonyasının sarsılması sonucu siyaset ve ekonomide bir dizi istikrarsızlığın görülmesi ve bunun yarattığı otorite boşluğunda ülkeler ve ÇUŞ'ların kendi çıkarları uğruna kıyasıya rekabete girişmeleri, özellikle AGÜ'lerde dünya pazarının ulusal sınırlarla bölünmüş olması dolayısıyla sermayenin düşük üretkenlik düzeyine gelmesi, üretimin uluslararasılaşması ve bunun ulusal politikaları bertaraf etmesi ve uygulanmak istenen ulusal mali politikalarla çelişmesi gibi nedenlerle kar oranlarının düşme eğilimine girmesi bunalıma geçişi hazırlayan önemli faktörlerdir¹⁷⁵.

Özellikle 1970'li yıllara gelindiğinde sermaye birikim sürecinin kesintiye uğraması ve içine düşülen bunalım sürecinin aşılması gerekliliği Bretton Woods kuruluşlarının neoliberal söylemin desteklediği “yapısal uyum programı”nı üstlenmesine yol açmış, ulusal bağlamda zayıflayan devlet müdahaleciliğinin yerini söz konusu uluslararası kuruluşların oluşturduğu yeni bir müdahaleci çerçeve almıştır. Gelişmiş ülkelerde hüküm süren Fordizm ve Keynesçi politikaların sınırlarına gelinmiş, azgelişmiş ülkelerde uygulanan ithal ikameci birikim modeli de aynı talihsiz

¹⁷⁴ Michel Chossudovsky, Yoksulluğun Küreselleşmesi, 1.bs., çev. Neşenur Domaniç, Çivi Yazıları, İstanbul, Ocak 1999, s. 16.

¹⁷⁵ Balkan, a.g.e., s. 43-46.

sonucu yaşamaktan kurtulamamıştır. Mevcut birikim tarzının kendini yeniden üretmesinin yolunun tıkanmış olması yeni bir paradigmanın olmazsa olmaz gerekliliğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, 1980'lerin başındaki borç krizinden bu yana, devlet kurumları etkisizleşmiş, ekonomik sınırlar ortadan kaldırılmış ve IMF ve DB tarafından oluşturulan güçlü bir uluslararası bürokrasi çerçevesinde gelişmekte olan ülkeler kredi temin edebilmek adına kendilerine sunulan makro ekonomik çerçeve içerisindeki politikalara koşut ve uygun hareket etmek durumunda kalmışlardır¹⁷⁶. Buna göre, kamu harcamalarının öncelikli politika tercihi olduğu refah devleti uygulamalarının sonuna gelmiş, ulusal ekonomik politikaların -özellikle AGÜ'lerde- tasfiyesi sürecine girilmiştir.

IMF'nin *stand-by* anlaşmaları aracılığı ile önerilen politikalar bütünü, Dünya Bankası tarafından önerilen İYUP ile desteklenmiştir. Özellikle, 1980'den sonra, DB standart bir YUP oluşturarak AGÜ'lerin ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde önemli derecede etkinlik sağlamıştır. DB'nin, YUP'ları özel ve kamu sektörlerinin karşılıklı ağırlığı, pazarın işlevi, ithalat sınırlamalarının kaldırılması, ihracatın teşvik edilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi, tarımda destekleme alımlarına son verilmesi, mukayeseli üstünlüklere dayalı bir büyüme stratejisi izlenmesi vb. gibi önerileri içermektedir.¹⁷⁷

IMF tipi standart istikrar programları IMF tarafından hazırlanmaktadır. Buna göre, bazı kriterlere dayanılarak programların uygulanması esnasında krize giren ülkelere ihtiyaç duydukları ek kaynak sağlanmaktadır. IMF'nin üstlendiği işlevin giderek değiştiği söylenebilmektedir. IMF önceden sistemin istikrarının devamını sağlamaktadır. DB ise çoğunlukla alt-yapı projelerine yönelik kredilerle kapitalist birikimin sürekliliğini ve AGÜ'lerin sistemle uyumunu sağlayarak kalkınmalarını amaçlamaktadır. 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ise, Keynesçi iktisat politikalarına gösterilen itibarın azalmasıyla beraber bu iki kuruluşun da işlevleri de yaşanan sürece koşut biçimde değişikliğe uğramıştır. İfade edildiği gibi, AGÜ'lerin sistemle uyumlaştırılmasına ivme kazandırmak amacıyla yapısal uyum kredisi (YUK) vermeye başlayan Dünya Bankası, daha sonra kendi aracılığı ile ekonomilerde mikro düzeyde

¹⁷⁶ Chossuodvsky, a.g.e., s. 16.

¹⁷⁷ Başkaya, Fikret, a.g.e., 2000, s. 143.

devreye giren sektörel uyum kredileri (SUK) aracılığı ile AGÜ'lerin sisteme uyumlu bir şekilde evrilmelerini hedeflemiştir¹⁷⁸.

IMF tarafından önerilen politikalar, IMF'nin stand-by düzenlemeleriyle desteklenmektedir. İlgili ülkenin IMF ile destekleme anlaşması (stand-by) karşılığında ileri sürülen koşulları kabul etmesi gerekmektedir. Bu koşulların bir cephesini, enflasyonun düşmesi, ekonominin daralması, faiz hadlerinin yükselmesi amacıyla para arzının kısılması ve iç talebin düşürülmesi için maaşlar ve ücretler ile tarım fiyatlarının reel olarak düşürülmesi oluşturmaktadır. Diğer cephede ise, sermaye kontrollerinin kaldırılmasıyla birlikte, IMF'nin, ülkelerin Para Kurulu'na¹⁷⁹ geçmesi ya da kendi ülke paralarının değerini dolara göre sabitleştirmeleri önerisi yer almaktadır. Para arzının kısıtlandığı ortamda yükselen faizler sermaye hareketleri için son derece elverişli bir ortam yaratmıştır¹⁸⁰. Aslında IMF'nin yerine getirdiği işlev, 1970'lerden itibaren dönüşüme uğrayarak farklılaşmıştır. 1945'den 1970'lere uzanan zaman aralığında IMF'nin düzenleyici bir rolü vardır. ABD üstünlüğünün sarsılmaya başlaması ve doların dünya parası olma niteliğini yitirmeye başlaması, uluslararası kurlarda da değişim yaratmıştır. Bretton Woods sisteminin çökmesi ile sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Yaşanan kriz sürecinde yatırıma gitmesi gereken sermayenin yatırıma gitmemesi ve kriz şartları dolayısıyla da üretken yatırımlara yönelmemesi para sermayenin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, para sermayenin önem kazandığı 1970'li yıllardan itibaren AGÜ'lerin yoğun borçlanmaya gittiği süreçte IMF'nin yeni işlevi, ülkelerin borç servislerini yerine getirebilmeleri ve ayakta kalabilmeleri için yöntem geliştirmek üzerine kurulmuştur.

Dünya Bankası'nın baştaki işlevi, AGÜ ve gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) gelişme için proje kredileri vermektir. Ancak, 1980'li yıllarla IMF ile yakınlaşan DB borçlarını ödeyemez duruma düşen AGÜ'lere verdiği YUK'lerini 'koşulluluk' esasına bağlamıştır. Banka, 'serbestleşme' kapsamına alınan bütün öğeleri program

¹⁷⁸ Arın, Tülay, "Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Stratejileri", *Petrol-İş Yıllığı 1993-1994*, Petrol-İş Yayınları, sy. 36, İstanbul, 1995, s. 545-548.

¹⁷⁹ Para Kurulu, ülke parasının sağlam bir döviz, para arzının ise döviz varlıklarına bağlanmasıdır. Faiz haddinin oluşumu da serbest piyasada gerçekleşmektedir.

¹⁸⁰ Kazgan, a.g.e., 2000, s. 117.

kredilerinin ‘koşul’ları olarak ileri sürmeye başlamıştır ve uygulamalarında bir anlamda IMF’nin onayına tabi duruma gelmiştir¹⁸¹.

AGÜ’lerde yaşanan borç krizinin aşılmaya çalışıldığı dönemlerde, IMF ve DB öncülüğünde uygulamaya konan İYUP, yine bu ülkelerde yeniden yapılanmanın çeşitli evrelerde geçilerek gerçekleştirilmesini sağlamıştır. İstikrar programları söz konusu evrelerden kısa olanıdır. Yürürlüğe konulan istikrar programlarından monetarist karakter taşıyan “*ortodoks istikrar programları*”, yeni liberal yaklaşımın iç talebi daraltmaya yönelik para ve maliye politikalarından oluşmaktadır.

Diğer tür istikrar programları başlıca politika araçları, fiyat ve ücretlerin dondurulması ile sabit döviz kurunun seçilmesi, bütçe açıklarının kapatılmasına yönelik bütçe disiplini ve parasal reformlar olan “*heterodoks istikrar programları*”dır. Geleneksel istikrar politikası araçlarının yanısıra kapsamlı fiyat ve ücret kontrollerinin geçerli olması gibi gelirler politikasının unsurlarını da içermesi ve istikrar uygulamasında bir şok tedavisi yönteminin seçilmiş olması nedeniyle bu istikrar programları “*şok heterodoks*” olarak adlandırılmaktadır¹⁸².

Şok tedavi, enflasyon oranında hızlı ve sert bir düşüş sağlamasının yanında yüksek durgunluk riski içermektedir. Ortodoks şok programlar, harcamaların hızla azaltılmasını, vergilerin arttırılmasını, sıkı parasal politikaları öngörmektedirler. Heterodoks şok programlar ise, ücretlerin ve döviz kurlarının dondurulmasını içermektedirler. Dolayısıyla şok tedavi yöntemleri söz konusu araçları kullanarak, parasal büyümede sert düşüşler sağlayarak ekonomide toplam talebi aşağıya çekmekte, toplam arzda hızlı bir düşüş yaratmakta, ekonomik büyümenin düşmesine neden olmakta, enflasyon oranı düşene dek uyguladığı baskıyı sürdürmektedir¹⁸³.

Sonuç olarak, istikrar programları ekonomik dengesizlikleri hafifletmeye yönelik kısa vadeli, geçici karakterli ve talep cephesini esas alan politikaları içermektedir.

¹⁸¹ Kazgan, a.g.e., 2000, s. 118.

¹⁸² Esen, Oğuz, “Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 16(3-4), 1989, s. 34.

¹⁸³ Altuğ, Nuray, *İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri*, 2.bs., Türkmen Kitabevi, İstanbul, Ocak 2001, s. 112.

İstikrar programlarının uygulanmasının ardından istikrarın sağlanması ve iyice ısınan ekonominin soğumasının ardından ekonomide sermaye birikiminin yeniden yapılandırılmasını ve ülkelerin kapitalist sistemle bütünleşmesini sağlayan YUP'ları uygulanmaktadır. DB'nin yapısal uyum kredisini sağlayabilmesinin ön koşulu ülkenin önceden IMF ile istikrar programı konusunda anlaşmış olmasıdır. Bu bağlamda, DB uygulamaları IMF'nin onayında geçmek durumunda olmaktadır. YUP'ları ekonomide dönüşümü hedeflerken, enflasyon, işsizlik, ödemeler dengesi açığı üzerinde yoğunlaşan istikrar programları ekonomide dönüşümü gerçekleştirmede yeterli etkiye sahip değildir. Dolayısıyla, ekonomide istikrarı sağlamayı hedefleyen politika önermeleri ve bunların uygulanmasına ek olarak yapısal uyuma ilişkin politikalar varlığını sürdürmektedir.

Sonuçta, özellikle 1980'li yılların ardından IMF ve DB arasındaki yakınlaşma ile İYUP birbiriyle yakından ilintili hatta iç içe geçmiş süreçlerdir. Bunda da geçerli olan faktör, 1970'li yıllarla birlikte geçerli olan hakim konjonktürdür. Yaşanan kriz ve durgunluk birikim modelinde yapısal bir dönüşümü gerektirmiştir. Dönüşüm süreci, IMF ve açtığı gibi bu iki kuruluşun işlevlerini farklılaştırdığı gibi, iç içe geçmişliği de beraberinde getirmiştir.

II. BÖLÜM

LATİN AMERİKA'DA MALİ KRİZ, İSTİKRAR VE YAPISAL UYUM PROGRAMLARI

AGÜ'lerin çok önemli bir kısmı gibi Latin Amerika (LA) ülkeleri de, 1980'li yılların başında ciddi boyutlara varan borç krizine girmişlerdir. Bu ülkeler ciddi ödemeler dengesi ve kamu kesimi açıklarına maruz kalmışlardır. Bu durum, LA ülkelerinin makro dengelerinin bozulmasına yol açarak ekonomik büyümelerinin önünde önemli bir engel oluşturmuştur. Dış dünyada yaşanan şoklar ve faiz hadlerindeki yükselmenin yanında, AGÜ'lerin geçmişte uyguladıkları politikalar, yaşanan krizlerde önemli bir rol oynamıştır. LA ülkeleri krizden çıkış yolu olarak ekonomik serbestleştirme politikalarını tercih etmişlerdir. Bu yolla, piyasa mekanizmasının başat kılınması ve dünyayla bütünleşilmesi, böylece ekonomik istikrar ve büyümenin sağlanması hedeflenmiştir¹.

AGÜ'lerde yaşanan borç krizlerinde, bu ülkelerin ödemeler dengesi açıkları dış dinamiklerin etkisiyle oluşmuşken, bütçe veya kamu açıklarının oluşmasında belirleyici olan içsel dinamiklerdir. Dolayısıyla, yaşanan krizde içsel ve dışsal faktörler beraberce belirleyici olmuştur. Bu iki etkenin birlikteliği aslında, birinci petrol şokundan sonra yaşanan kriz, bu krizin aşılmasına yönelik politikalar ve AGÜ'lerin yeni koşullara uyum sağlama çabalarından oluşmaktadır. Yaşanan kriz ve sanayileşmiş ülkelerin bu bağlamda krizden çıkış için geliştirdikleri önlemler zinciri, AGÜ'lerin dünya ekonomisi aracılığı ile ekonomik ve mali politikalarında köklü bir dönüşüme yol açmıştır.²

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan genişleme dönemi, 1970'lerin başına kadar sürmüştür. Bu süreçte uygulanan yeni teknikler üretkenliği önemli ölçüde arttırmıştır. Savaş sonrası dönemde, hammadde fiyatlarının düşük olması, işçi sınıfının mücadelesinin gerilemiş olması ve üretimin uluslararasılaşması sermaye

¹ Akyüz, Yılmaz, "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme: Latin Amerika Deneyimi", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XVIII, sy. 165, Mart 1994, s. 10.

² Sönmez, a.g.e., s. 135.

birikimine ivme kazandırmıştır. Ayrıca, Bretton Woods para sistemi, IMF ve DB, GATT anlaşması gibi kurumsal düzenlemeler sistemin genişleme evresine girmesinde belirleyici faktörler olmuştur. Ancak, 1970'lere gelindiğinde bu eğilimlerin tersine dönmesi, sistem içerisindeki çelişkilerin belirginlik kazanması, teknolojinin emek verimliliğindeki artışa olan katkısının azalması, işçi kesiminin mücadelesinin yoğunlaşması üretimde kar oranlarının düşmesine neden olmuştur. Bunun doğal sonucu, üretimin azalması, yatırımların azalması, işsizlikte artış ve dünya ticaretinin daralmasıdır. 1970'lerdeki krizin bir başka tetikleyicisi de, kapitalist sistemin artık bir dünya sistemine dönüşmesine rağmen dünya pazarının daha çok ulusal sınırlara bölünmüş olmasıdır. Çevre ülkelerdeki üretim, ithal ikameci birikim modeline uygun olarak iç pazara yönelik gerçekleştirilmektedir. Ancak, korumacılığın üretkenlikte azalmaya yol açması, belli bir süre sonra, dünya çapında verimlilik artışlarını engellemiş, böylece kar oranları ve sermaye birikimi sürecini olumsuz etkilemiştir³.

II. Dünya Savaşı sonrası genişleme evresinde, üretici sermayenin uluslararasılaşması sermaye hareketlerinin büyük boyutlara ulaşmasına neden olmuştur. Merkez ülkelerdeki sermaye birikimi, bu ülkelerin ÇUŞ'larının AGÜ'lere yaptıkları yatırımlar sayesinde hız kazanmıştır. Yatırımlar sayesinde AGÜ'ler yatırım ve pazar alanı olarak uluslararası sistemle bütünleşmişlerdir. 1970'li yılların sonlarıyla yaşanan krizin etkisiyle kar hadleri düşmüş, para sermaye üretken yatırımlardan mali sektöre kaymıştır. Merkez ülkelerde mali sektördeki genişleme ile AGÜ'lere yoğun bir sermaye akışı başlamıştır. Bu süreçte çok sayıda AGÜ borç yükü altına girmiştir. Tabii, AGÜ'lerin sermaye ihracı, sürekli sermaye sıkıntısı çekmelerinden dolayı AGÜ'ler tarafından da talep edilmiştir. Bu ülkeler borçlanmalarını resmi kurumlardan, gelişmiş ülke hükümetlerinden ve gelişmiş ülkelerin özel bankalarından yapmışlardır. AGÜ'lerin ve tabii LA ülkelerinin borçlanma taleplerinde, merkez ülkelerdeki genişletici politikaların etkisiyle düşük faiz oranlarının özendiriciliği rol oynamıştır.

³ Balkan, Neşecan, "Azgelişmiş Ülkelerde Yeni Liberal Uygulamaların Sonuçları: Meksika Örneği", *İktisat, İşletme ve Finans*, sy. 118, Ocak 1996, s. 5-6.

1980'lerde yaşanan borç krizi AGÜ'ler açısından adeta yıkım olmuştur. Çok sayıda araştırma, daha önceki hiçbir borç krizinin AGÜ'leri böylesine yıpratmadığını ortaya koymuştur. Üretimdeki azalma, işsizlik, gelir dağılımının bozulması, geniş halk kitlelerinin yoksulluk sınırı altına düşmesi gibi olumsuzlukları belli kesimlerin üstlenmek zorunda kaldıkları görülmektedir⁴.

1980'lerin başında çok sayıda AGÜ borçlarını ödeyemez duruma düştüğünde, yaşanan borç krizinin derinleşmesinde AGÜ'lerin uyguladıkları ithal ikameci politikalar ve gelişmiş ülkelerin monetarist ve arz yanlı politikaları benimsemeleri önemli rol oynamıştır. İçinde buldukları ekonomik durgunluk yüzünden gelişmiş ülkelerde iç talebin azalması bu ülkelerin AGÜ'lerden yaptığı ithalatı azaltmış, bu durum AGÜ'lerin ihracat oranlarının düşmesine neden olmuştur. İhracatlarının azalması, AGÜ'lerin kaynak gereksinimlerini borçlanma ile karşılamalarına neden olmuştur.

1980'lerde yaşanan dış borç krizi, AGÜ'lerde “devletçi” ve “müdahaleci” politikalarından vazgeçilmesine ve serbest piyasanın başat konumda olduğu kalkınma politikalarının benimsenmesine yol açmıştır. Kriz yaşayan ülkelerin çoğu krizden çıkış yolu olarak ve aynı zamanda yapısal uyumun bir gereği olarak ekonomik serbestleşme politikalarını benimsemişlerdir. Yaşanan serbestleşme sürecinde ülkeler ticari ve mali alanda serbestleştirme politikalarını devreye sokmuşlar, devletin ekonomideki rolünü azaltmışlardır.

Bu bölümde, yukarıda özetlenmeye çalışılan süreç, LA ülkelerinden Arjantin ve Meksika üzerinden daha ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

Seçilmiş olan ülkelerin, küreselleşme sürecinin baskılarına verdiği tepkiler ve söz konusu sürecin bu ülkeler açısından yarattığı benzer sonuçlar bizi bu ülke örneklerini incelemeye yönlendirmiştir. Ele alınacak olan ülkeler İYUP'ları aracılığı ile dar anlamda mal ve finans piyasalarının, geniş anlamda küresel piyasaların bütünleşmesi sürecine katılan ve gelişmekte olan ülkeler arasında bu sürecin örnek ülkeleri arasında gösterilen ülkelerdir. Hem Meksika hem de

⁴ Arın, Tülay, “Türkiye’de ve Dünya’da Borçluluk ve Borç Krizi”, *İktisat Dergisi*, sy. 363, Ocak 1997, s. 51.

Arjantin, yaşanan serbestleştirme sürecinde, istikrar ve yapısal uyum önlemlerinin teorik öngörülerini yanlışlamışlardır.

1980 öncesi yirmi yıl boyunca ithal ikameci birikim modelini uygulayan Meksika, 1982 sonrası borç krizinin içerisine düşmüş, yüksek enflasyon olgusu ile de bu dönemde tanışmıştır. Ülkenin istikrarı sağlamak için uygulamaya koyduğu politikaların sosyal maliyetleri oldukça yüksek olmuştur.

Her iki ülke örneğinde ortak nokta, 1970’li yılların sonlarından itibaren devreye giren, neoliberal tezlerle temellendirilen ve desteklenen yapısal uyum ve dış serbestleştirme programları ile özellikle emeğin payının gerilemesi, bu programların söz konusu ülkelerde sosyal anlamda tahribata yol açmasıdır.

Ayrıca, her iki ülkede İYUP’lar aracılığı ile devletin ekonomiye müdahalesi asgari seviyeye indirgenirken, IMF ve DB gibi kuruluşlarca yine bu programlar aracılığı ile yeni bir müdahaleci çerçeve oluşturulmuştur.

İlk olarak ele alınacak ülkelere biri olan Arjantin, özellikle 1990’lı yıllara kadar ekonomik istikrarsızlık ve hiperenflasyonla uğraşmak durumunda kalmıştır. Arjantin bu anlamda belirleyici niteliğe sahip bir ülkedir.

1. ARJANTİN DENEYİMİ

1.1 Arjantin’in Kalkınma Deneyimine Tarihsel Bir Bakış

Arjantin’i tarihi perspektifte ele alırken onu diğer LA ülkelerinden ayıran özgül koşullara değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, bugün dahi Arjantin’in siyasi yaşamında etkisini sürdüren Peronizm’dir. İkincisi, 1976 askeri darbesi ve son olarak son çeyrek yüzyıldır Arjantin’i yeniden şekillendiren neoliberal dönemdir.

İkinci Dünya Savaşı Arjantin ekonomisi açısından bir fırsat olarak gelmiştir. 1943’de Arjantin’de yönetimi, ABD yanlısı liberallerin seçimden zaferle çıkma ihtimali karşısında, bir grup asker ele geçirmiştir. Bu dönemde Albay H. Domingo Peron sahneye çıkmıştır. Peron diğerlerinden farklı olarak siyasal yaşamını sürdürülebilir kılmanın yolunun askeri bir rejim tarafından yönetilen ve ilk sanayileşme dönemi olan otuzlu yıllardan o güne kadar oluşan proleter bir kitleye dayanmak olduğunu anlamıştır. Yürürlüğe koyduğu birkaç önlem

(ücretlerin artışı, çalışma saatlerinin azaltılması, toplu sözleşme ve sendikalara yasal kolaylıklar) Peron'u son derece popüler hale getirmiştir⁵.

1943 sonrasındaki on yıl boyunca, çıkar ve nüfuz alanı sağlayan güçlü sendikalar eşliğinde ve General Peron'un işbirliği ile ithal ikameci sanayileşmeye dayalı büyüme modeli benimsenmiştir. Ancak, 1952-53 Kore Savaşı sonrası hammadde fiyatlarının düşmesi ve döviz kurundaki düşme geçerli sanayileşme modelinin ancak ücret düşüşleri ile sürdürülebilmesini mümkün kılmıştır. Peron iki yıl daha iktidarda kaldıktan sonra askeri güçler tarafından devrilmiştir. Mevcut rejim, tarımsal ürün ve canlı hayvan ihracatına dayanan ve 1930'lardan önce geçerli olan rejim ile yer değiştirmiştir. Bu değişim 24 mart 1976'de iktidara gelen askeri rejim eliyle gerçekleştirilmiştir⁶.

1930'lardan 1970'lere kadar olan dönem, hiç şüphesiz kaydedilen gelişme açısından altın bir çağ olmadığı gibi sendikal hareketin yükselmesine rağmen işçiler açısından da olumlu bir sürecin başlangıcı olmamıştır. Ekonomi yine sanayileşmiş ülkelere hammadde satışına dayanmaya devam etmiştir. 1960'ların ve 1970'lerin millileştirme rüzgarları, stratejik bazı alanları devlet denetimi altına sokmuştur. Yüksek gümrük vergileri ulusal sanayide gelişmeye olanak sağlamış olsa da, uluslararası dev şirketlerin ülkeye yerleşmesinin önüne geçememiştir. Her ne kadar doğrudan yatırımlara ve ülkelere aktaracakları karlara sınırlama getirilmiş olsa da bu engel çeşitli muhasebe oyunları ile aşılabılmıştır (Transfer Fiyatları Oyunu)⁷.

1976'da askeri rejimin öncülüğündeki ekonomi politikası, geleneksel kalkınma modeli temelinde tarım ürünleri ve canlı hayvan ihracatını öngören bir kalkınma modelini içermektedir. Bu politika, ücretlerde gerilemeyi ve öteden beri düşük fiyatlı ihraç mallarının fiyatlarının iç piyasada artışı ile eşzamanlı olarak iç talebin kısılmasını öngörmektedir. Bu politikaların benimsenmesinin altında yatan nedenler; küresel düzeyde hızlanan sermaye birikimi yarışına dahil olmak ve

⁵ Kürçügil, Masis, "Arjantinazo", Latin Amerikanın Kanayan Damarları, der. Masis Kürçügil, 1.bs., İthaki Yayınları, İstanbul, 2004, s. 214.

⁶ Frank, A. Gunder, Crisis: In The Third World, 1.bs., Heinemann Educational Books Ltd., London, 1981, p. 25.

⁷ Petras, James, Weltmeyer, Henry, "Binyılın Sonunda Latin Amerika", 2000'li Yıllara girerken Kapitalizm, çev. ve der. A. Başer Kafaoglu, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2000, s. 45.

Arjantin'in karşılaştırmalı üstünlüğü olan ihraç malları –buğday ve et- üretiminde uzmanlaşmayı sağlamaktır. Ancak, bir süre sonra söz konusu ürünlerin çokuluslu tarım işletmelerince küresel düzeyde üretilme girişimi, yeni rejimi, doğal olarak, ülkenin geniş endüstriyel kapasitesi ve kalifiye işgücünden yararlanarak sanayi ürünleri ihracatını teşvik etmeye yöneltmiştir. Bu politikaya koşut olarak da ekonomi ÇUŞ'lara açılmıştır. Fakat burada iki temel sorun söz konusudur. İlki, Arjantin sanayisinin geniş iç piyasaya yönelmiş olması, ikincisi, ihracata dönük sanayi ürünleri konusunda uzmanlaşma olmamasıdır. Sonuçta, endüstriyel donanım ve kalifiye işgücü konusunda karşılaştırmalı üstünlüklere sahip Arjantin talihsiz bir şekilde politik ve ekonomik dezavantajlara sahiptir. İhracata dayalı sanayinin gelişmesi için uluslararası sermayeye ihtiyaç duyulmuş, ancak uluslararası sermaye Arjantin ile ilgilendiğine dair herhangi bir sinyal vermemiştir. Bu durumda IMF ve on bir Batılı ülke askeri hükümete ilk üçüncü ayında 1 milyar dolarlık kaynak (30 Haziran 1976) ya da bu kaynağın yerine 1.3 milyar dolarlık diğer bir alternatif kaynak önerisinde bulunmuştur (9 Ağustos 1976). Bu süreçte, Arjantin'in dış borcu askeri rejimin başa geçtiği birinci yıl içerisinde % 20 artış göstererek 12 milyar dolara ulaşmıştır⁸.

Askeri rejim döneminde yürürlüğe konan ekonomi politikalarının diğer amacı, sanayi sektöründeki emek gücünü denetim altına almak ve Arjantin'de daha önce eşi görülmemiş bir şekilde imalat sanayiinde bir durgunluğa neden olarak sanayi kesiminin yeniden yapılandırılmasını sağlamaktır. Bunun uygulamadaki karşılığı, bu sektörde % 30 oranında eksik kapasite kullanımı, sanayi üretiminde % 8 oranında düşüş, iç piyasaya dönük imalatta % 20 düşüş ve depreyon yaşanan 1975 yılı ile karşılaştırıldığında sabit sermaye yatırımlarında % 16'lık bir azalma olmuştur⁹.

Sonuç olarak, sanayi sektöründe yaşanan yüksek oranlı üretim azalışına yol açan dönüşüm, küresel düzeyde değerlendirildiğinde sanayi karşıtı değildir. Gerçekleşen dönüşüm, bazı girişimci gruplarının yer değiştirmesi şeklindedir. Yaygın inanışın aksine, bu değişimde başat rol ulusötesi şirketlerin değil, Arjantin

⁸ Frank, a.g.e., 1981, p. 25.

⁹ Frank, a.g.e., 1981, s. 25.

sermayesi tarafından finanse edilen şirket gruplarıdır. Amaç, sanayi sektörünün daha küçük ve belli sınırlarda bir piyasada yoğunlaşarak ihracata yönelik üretim yapmasıdır. Askeri hükümet tarafından başlatılan yeni kalkınma modelinin bir diğer sonucu da sosyal yapı değişikliğine neden olmuştur. Ücretlilerden oluşan çok büyük bir halk kesimi ve içe dönük piyasaya bağımlı brujuvazi zarara uğramıştır. Yeni ekonomik modelde ücretler beş yıl öncesi ile karşılaştırıldığında % 50 oranında düşmüştür¹⁰.

Arjantin'in dış borcu, askeri rejimin iktidara geldiği 1976-1983 yılları arasında patlama yapmıştır. Söz konusu borcun kamu ayağını, önemli oranda silah alımları oluşturmuştur. Devlet harcamalarındaki artışa karşın, dış borcu esas talep eden kesim özel sektör olmuştur. Dış borç, 1976'da 9.7 milyar dolardan 1981'de 35.7 milyar dolara ulaşmış ve söz konusu dönemin sonuna gelindiğinde, borçlar yaklaşık dört kat artış göstermiştir¹¹. 1980 ile 1982 arasındaki zaman diliminde askeri yönetim gerçekleştirdiği operasyonla borçları devletleştirmiştir. Bunun sonucunda dötrnala enflasyonun yolu açılmıştır¹². 1980'li yılların sonlarına doğru ülkedeki enflasyon hiperenflasyon boyutlarına ulaşmıştır.

Tablo 1. Arjantin Yıllara Göre Enflasyon (1982-88)

	1982	1983	1984	1986	1987	1988
Enflasyon TUF %	164.8	343.8	626.7	90.1	131.3	343.0

Kaynak: Kiguel, A. Miguel-Liviatan, Nissan, The Inflation-Stabilization Cycles in Argentina and Brazil, Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath, ed. by Michael Bruno et. al The MIT Press Cambridge, London, 1992, p. 208.

1982'de % 164.8 olan enflasyon oranı, 1983'de % 343.8 seviyesine ulaşmış, 1984'de iki katına çıkarak % 626.7 oranına ulaşmıştır (Bkz. Tablo 1).

Sonuç olarak, Mart 1976'da askeri darbe yapıldığında Arjantin'in ekonomik durumu şu şekilde rakamlara dökülebilmektedir: Kriz sırasında bütçe açıkları gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) % 16 ve 12'sine çıkmış, döviz rezervleri

¹⁰ Frank, a.g.e., p. 26.

¹¹ Halevi, Joseph, " Arjantin Krizi", Küreselleşme Kısacasında Arjantin, çev. Hale Alpmen, Özge İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003, s. 122.

¹² Kürkçügil, a.g.e., s.209.

tükenmiştir. Arjantin büyük kamu açıklarının yükü altındadır¹³. Arjantin'in yüksek dış borçlarını para arzını arttırarak ödeme yolunu tercih etmesi yaşanan dörtlü enflasyonun en önemli sebebi olurken, dış borçların daha çok ithalatın finansmanında kullanılması ve borcun borçla finansmanı yolunun tercih edilmesi ülkenin borç krizine sürüklenmesine yol açmıştır.

Döneme ilişkin açıklayıcı veriler aşağıdaki tabloda verilmektedir. Buna göre, askeri hükümet dönemi olan 1976-1978 yılları ortalamaları dikkate alındığında, mali açığın gayrisafi milli hasılaya (GSMH) oranı % 7.7, TEFE'ye göre enflasyon % 246, GSYİH artış oranı %0.8, cari işlemler açığı % -1.8 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranına bakıldığında, söz konusu dönem ortalaması % 3.4'tür.

Tablo 2. Arjantin İçin Makroekonomik Göstergeler, 1965-1991

	Mali Açık/ GSMH (%)	TEFE Enflasyonu (%)	GSYİH Artışı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Dış Ticaret Haddi 1987=100	Cari İşlemler Açığı (Milyon \$)
Demokrasi						
İthal İkamesi, 1965-73	3.0	24	4.2	5.7	204	-
Popülizm, 1973-75	12.0	78	2.9	2.4	149	-
Askeri Hükümet						
Reform, 1976-78	7.7	246	0.8	3.4	128	-1.8
Tablita, 1979-1980	7.9	128	3.7	2.2	122	1.7
Borç Krizi, 1981-83	17.9	189	-3.0	4.7	118	3.2
Demokrasi						
Geçiş, 1984-85	7.7	518	-1.4	4.6	118	1.6
Austral, 1986-8	6.4	210	3.9	5.0	100	3.5
Enflasyon, 1988-90	7.6	663	-3.5	7.4	110	0.4
Konvertibilite, 1991	2.2	17	5.0	5.3	-	3.0

Kaynak: Bruno, a.g.e.,s. 158

¹³ Bruno, Michel, Kriz, İstikrar Programları ve Ekonomik Reform, çev. Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları 2, İstanbul, 1994, s. 158.

1.2 1976 Darbesi Sonrası Ekonomide Dönüşüm ve İstikrar Programları

1976'daki askeri darbe ile ekonomide başlatılan yeniden yapılanma hareketi, ekonomide dışa açılma ve serbest piyasaya geçiş anlamına gelmektedir. Bu süreçte uygulanan istikrar programı iki evreden oluşmaktadır. Bu evrelerden ilki, para arzı ve ücretlerin kontrolünü içeren ortodoks önlemlerdir. Bunlar fiyat istikrarının sağlanması için yürürlüğe konan politiklardır. İstikrar programının diğer evresi ise, döviz kurlarının hangi değerde olacağına önceden açıklanmasına dayanan *Tablita* uygulamasıdır.

1976'da yaşanan dönüşümün ilk evresi olan istikrar programının başlıca hedefleri şöyle sıralanabilmektedir: Sabit döviz kurundan vazgeçilmesi kapsamında pesonun dalgalanmaya bırakılması, ekonomik liberalleşme hedefi doğrultusunda gümrük tarifelerinin, fiyat kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının serbest bırakılması, sübvansiyonların kaldırılması, KİT'lerin özelleştirilmesi ve kamu harcamalarının kısılması gibi üretim ve sermaye birikiminde yeniden yapılanma evresini başlatan politikalar istikrar programının öncelikli hedefleridir. Para arzının denetlenmesi ve sıkı bir para politikası uygulanmasına rağmen fiyat kontrollerinden vazgeçilmesi enflasyonu hızlandırmıştır ve sonuç olarak faiz oranlarındaki artış tüketim ve yatırım oranlarında düşüşlere neden olmuştur¹⁴.

Uygulanan sıkı politikalara karşın enflasyonda düşüş sağlanamaması sonucu 1977'de yeniden istikrar önlemlerine başvurulmuş ve tekrar fiyat kontrollerine gidilmiştir. Mart 1977'de 120 günlük fiyat dondurma anlaşmalarına ve kredi kısıtlamalarına gidilmiştir. Bu uygulama sonucu ekonomi kısa sürede istikrara kavuşturulmuştur. Ekonomide istikrarın sağlanmasından sonraki aşama yapısal uyum sürecinin başlatılması olmuştur.

Yapısal uyum sürecinin bir parçası olarak, 1977'de mali serbestleştirme uygulamaları başlatılmıştır. Bu kapsamda faiz oranları serbestleştirilmiştir. Önceden %100 olan karşılık oranları %45'e indirilmiştir¹⁵.

¹⁴ Fernandez, B. Roque, "The Expectations Management Approach to Stabilization in Argentina During 1976-1982", *World Development*, Vol.13, No.8, 1985, p. 873-874.

¹⁵ Fernandez, a.g.m., s. 874.

Enflasyonun süregelen bir hal alması, 1978'de Arjantin'de enflasyona karşı bir müdahale aracı olarak, döviz kurlarında önceden ilan edilen bir *tablita*'ya geçilmesini gerektirmiştir. Bunun teorik gerekçesi, uluslararası ticarete fiyat birliği ve faiz oranı paritesi olduğu varsayımdır. Bu, Arjantin'de hızlı değer kazanma ve döviz kriziyle sonuçlanmıştır. Arjantin'de kamu açığı ve sermaye hareketlerindeki tam açıklık sonuçları daha da ağırlaştırmıştır. Arjantin, daha 1976-78 arasındaki zaman kesitinde 5 milyar dolarlık bir sermaye kaçıışı yaşamışken, 1979-83 döneminde sermaye kaçıışı toplam 30 milyar doları bulmuştur ve bu miktar Arjantin'in aynı dönem içinde yaptığı dış borç ödemesini tamamen nötralize etmiştir. Sonuçta, döviz kuru ayarlamaları ciddi banka krizlerine, tablita politikasının terk edilmesine ve geniş çaplı durgunluğa yol açmıştır¹⁶. 1981'de uluslararası piyasalarda faizlerin artışı ve kredilere getirilen miktar sınırlaması Arjantin'in dış borç servisini sürdürmez duruma getirmiştir.

Diğer az gelişmiş LA ülkelerinde olduğu gibi zaten kısıtlı olan kaynakların daha büyük bir bölümünün borç ödemelerine ayrılması, büyüme için gerekli teçhizat, aramalı ve hammaddelerin daha az ithal edilmesi anlamına gelmektedir. Genel olarak bakıldığında, LA ülkelerinin 1983'deki ithalatının %65'i sermaye malları ve aramalarından oluşmaktadır (Amerikalılar Arası Kalkınma Bankası'nın yaptığı hesaplamalara göre). Arjantin'in sermaye malları ithalatı 1979-81 aralığında toplam ithalatının %36'sını oluşturuyorken, bu oran, 1982-83 aralığında %20.1'e düşmüştür¹⁷.

1.3 1985 Austral Planı

Arjantin'in dünya konjontürünün de etkisiyle 1981 yılında borçlarını ödeyemez hale gelmesiyle 1981-83 aralığında yaşadığı borç krizine gösterdiği tepki, GSMH toplam %10'luk bir düşme ve enflasyonda önemli derecede bir hızlanma (1983'ün son üç ayında yıllık oran % 600'e çıkmıştı) olmuştur. Büyük bütçe açığı ile kamu ve özel sektördeki görelî fiyatları düzeltme girişimi, durumun daha kötü bir hal almasına yol açmıştır. Dış borç servisi için yapılan kamu harcamaları hızla artış göstermiştir. Bu artışa neden olan etmen sadece reel

¹⁶ Bruno, a.g.e., s.160.

¹⁷ Başkaya, a.g.e., 2001, s. 178.

devalüasyon olmamıştır. Bir diğer neden, Arjantin'in özel borçlarının büyük kısmını kamu borcuna dönüştürme yolunu tercih etmiş olmasıdır¹⁸.

1980-84 arası Arjantin'in ticaret açığı GSMH'sının % 5'ine ulaşmış, yatırımlar sürekli azalırken, sanayi üretimi düşme yönünde dalgalanmalar göstermeye başlamıştır. 1980 yılında % 90 seviyesindeki enflasyon hızla artarak 1984'de % 700'lere ulaşmıştır. Bu süreçte belirleyici olan ardarda yaşanan şoklar olmuştur. Büyük reel devalüasyonlar, reel faiz oranının finansal reformla ticari borçların düşürülmesi amacıyla negatif seviyelere çekilmesi ve dahası ücretlerdeki artış bahsedilen süreçte öne çıkan gelişmelerdir. Bu şoklar enflasyon oranlarında belirgin sıçramalara neden olmuştur. Kamu sektörü açığı, 1983 yılında, GSMH'nin % 15'ine ulaşmıştır. Takip eden yıl hükümetin bu oranı düşürme girişimlerine karşın, açık yüksek seviyelerde seyretmeye devam etmiştir. 1980'den sonra dış borçların faizi ani bir sıçrama göstermiştir. Bunun nedeni, yukarıda da ifade edildiği gibi, özel kesim borçlarının büyük kısmının devlet tarafından üstlenilmesi olmuştur. Bunların yanısıra "mali gecikme etkisi" ve yaygın bir şekilde vergiden kaçınma durumu gelir azalışına yol açmıştır¹⁹.

1983'de demokrasiye geçişle birlikte Alfonsin Hükümeti iktidara gelmiştir. Hükümet artan dış borç ödemelerini gerçekleştirebilmek ve ekonomik istikrarı sağlamak adına anti enflasyonist bir istikrar programı hazırlamıştır. Yeni hükümet, bir yandan artan dış borç ödemelerini karşılamak, diğer yandan ise, politik özgürlüğüne yeni kavuşmuş ve yaşanan ekonomik durgunluk yüzünden gerginleşmiş olan halkın taleplerine yanıt vermek gibi iki yanlı bir zorunluluğun içine düşmüştür. Bu dönemde enflasyonun aşamalı olarak düşürülmesine dayanan istikrar programı, bütçe açığını geçici olarak azaltmış ancak enflasyonun daha hızlı bir seyir izlemesine neden olmuştur. Ayrıca, ne IMF ne de özel bir kredi kurumu ile anlaşmaya da varılamamıştır²⁰.

Döviz kuru politikası ve kamu sektörü fiyatlarında gerçekleştirilen artışlarla ekonomi "soğutulduktan" sonra, Haziran 1985'de Austral Planı ilan edilmiştir.

¹⁸ Bruno, a.g.e., 161.

¹⁹ Heyman, Daniel, "The Austral Plan", *American Economic Review*, Vol. 77, No.2, 1987, p. 284.

²⁰ Bruno, a.g.e., s.162.

Austral Planı, enflasyonda ani bir düşüşü gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Program üç ana bölümden oluşmuştur. İlk olarak hükümet, merkez bankasının hazineye kredi garantisini kaldıracaktır. Mali açık azaltılacaktır. Bunların yanında bazı kaynaklardan elde edilen gelirlerin (düşük enflasyondan sağlanacak kazanç, dış ticaret üzerinden daha yüksek gümrük vergileri alınması, kamu sektöründe önceden kararlaştırılmış olan fiyat artışları) arttırılması hedeflenmiştir. Kamuda reel ücretler ve kamu yatırımları düşürülmekte ve yakın bir gelecekte de yükseltilmesi düşünülmemektedir. Ayrıca, kamusal mal ve hizmetlerin fiyatları önemli ölçüde arttırılmaktadır. Planın ikinci hedefi, fiyat ve ücretlerin dondurulmasıdır. Planın üçüncü parçası ise, yeni para biriminin “austral” olarak kabul edilmesidir. Buna göre, 1000 peso 1 austral olarak kabul edilmiştir. Döviz kuru dolara bağlanmak suretiyle sabitlenmiştir. 1 dolar 0.8 austral olarak belirlenmiştir. Arjantin pesosu ile yapılmış sözleşmelerin 14 Haziran’dan sonra değerinin, australe karşı planın yürürlüğe girmesinden önceki geçerli enflasyon oranına göre düşürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu önlemlerle enflasyondaki düşüş sonucu borçlulara karşı alacaklılar lehinde oluşacak servetteki yeniden dağılımı önlenmek istenmiştir²¹.

Ancak istikrarın kısa sürede sağlanması, para talebinin hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur. Parasal genişleme sonucu bütçe açıklarının yerini şu beş kaynak doldurmuştur: Başlangıçta faiz farkından yararlanmak için yurtdışından Arjantin’e sermaye akışı gerçekleşmiştir. Temmuz 1985’den Aralık 1985’e kadar ticaret bilançosu 2 milyar doların üzerinde fazla vermiştir. Faiz ödemelerinin yarıdan fazlası dış borçlara gitmiştir. Bankaların zorunlu karşılık oranları düşürülmüştür. Merkez bankası ticari banka senetlerini reeskont etmiştir. M1 para arzı Haziran 1985’den önce GSMH’nin % 3.5’i iken, Şubat 1986’da GSMH’nin yaklaşık % 7.3’üne yükselmiştir. Bu süreçte hükümet istikrar konusunda bir açmazla karşılaşmıştır. Hükümet, faiz oranlarını sermayenin marjinal verimliliği düzeyine indirmek için önemli miktarda para basma ve aynı zamanda istikrar programının kredibilitesini sürdürme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun için hükümet düzenlenmiş pasif faiz oranını % 4 olarak saptamıştır. Ancak serbest

²¹ Heymann, a.g.m., p. 285.

piyasa faiz oranlarının değeri aylık bazda 3 puan daha yüksek durumdadır. Serbest faiz oranlarının piyasada aldığı bu yüksek değerler çelişkili etkiler yaratmıştır. Yüksek faiz oranları bir yandan finansal sistemde yüksek faiz getirili mevduatların varlığını devam ettirmesini sağlarken diğer yandan karaborsa döviz kurunun resmi kurdan ayrılmamasını sağlamış ve bu dengeyi kuşkulu hale getirmiştir. Yüksek faiz oranlarının yüksekliği, içinde bulunulan durumun kırılğan olduğuna ve bu durumun fiyat artışlarıyla takip edileceğine dair inancı kuvvetlendirmiştir. Nitekim, fiyat artışlarını reel faizlerdeki yükseliş takip etmiştir²².

Program, enflasyonu aşağı çekme ve kaçan sermayeyi geri getirme konusunda başlangıçta olumlu sonuçlar doğurmuştur. 1985'in dördüncü üç ayında mali açık yüzde 2.4'e, aylık enflasyon ise, yüzde 1.4'e inmiştir²³. Enflasyon oranları açısından 1986-1987 yılları ortalamaları dikkate alındığında oranın % 210 olduğu görülmektedir (Bkz.Tablo2). 1987 yılında enflasyon oranı % 131.3'tür (Bkz Tablo 1).

Arjantin'de Peronist muhalefetin etkisi altında olan ve Peronist dönemde elde ettikleri kazanımlar sayesinde güçlü bir muhalefetin temsilcisi olan sendikalar programın uygulanmasını bloke etmek için politik taleplerini yoğunlaştırmıştır. Gelirlerin ve buna koşut tüketimin düşmesi fiyatlardaki düşmeye bir tepki olarak üretim seviyesinin düşüşü bu muhalefetin meşrulaştırıcı temellerini güçlendirmiştir.

Yoğunlaşan talepler ve politik baskı sonucu Austral Planı'nın ikinci aşaması uygulamaya konmuştur. Fiyatların dondurulmasına son verilmiş, bunun yerini ayarlanabilir fiyat kontrolleri almıştır. Yeni dönemde fiyat endeksleme mekanizması yeniden devreye sokulmuştur. On beş günde bir devalüasyon ve üçer aylık dönemler itibariyle ücret ayarlamalarına gidilmiş ve ücret artışları sağlanmıştır. Fiyat artışları üreticilerin artan girdi maliyetleri ile uyumlaştırılmıştır.

1986'nın son üç ayında mali açık yine % 10'a yaklaşmıştır. Yüksek kamu açığı yanında planın başarısız olmasında iki etmeden söz edilebilmektedir. Bunlardan biri, daha önce de ifade edildiği gibi, geniş bir kesimin muhalif tepkisi

²² Parasız, İlker, Kriz Ekonomisi, Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1996, s. 180-181.

²³ Bruno, s.163.

yanında, döviz kurunda garanti uygulaması, birikmiş kredi borçları ve Arjantin'in borç ödeme konusunda geçmişteki olumsuz imajıdır. Ayrıca, yüksek oranlı iç borçlanmaya gidilmesi, yüksek faiz ve kötü kredilerin yüksek reeskont oranları kamu açıklarını daha da arttırmıştır. Vergi kaçakçılığı ve vergi toplamadaki büyük başarısızlık da kamu maliyesindeki zayıflığın bir diğer unsurunu oluşturmuştur²⁴.

1.4 Konvertibiliteye Geçiş

1989 seçimlerinde kendini Peronist olarak tanıtan Carlos Menem başkan seçilmiştir. Kapalı ekonomi yanlısı bir program sayesinde iktidara gelen Menem'in, daha sonra dışa açılma politikasını takip etmesi dikkati çekmektedir.

Menem hükümeti, ekonomik düzlemde, geçmiş örneklerde görüldüğü gibi, sorunları üç grupta toplamıştır. Buna göre, (1) Yerli sanayiye koruma politikaları, içinde yüksek emek maliyetlerini barındıran ve etkin çalışmayan bir sanayi kesimi yaratmıştır. (2) Büyük devlet sektörü, ulusal kaynaklar üzerinde önemli bir yük oluşturmaktadır; bu sektör serbest piyasa rekabetine tabi olmadığı için etkin çalışmamaktadır ve rüşvetin de ana kaynağıdır. (3) Arjantin, emeğin uluslararası bölüşümündeki rolünü değiştirmelidir. Tarımsal endüstri ve tarım ticareti gibi ekonomik alanlara odaklanmalıdır²⁵.

Hükümetin bu yaklaşımının etkileri kısa sürede hissedilmiştir. Diktatörlük döneminde bile ayakta kalmayı başarabilmiş küçük ve orta ölçekli işletmelere sağlanan krediler azaltılmıştır. Zaten düşük olan ücretler daha da düşürülmüş, enflasyonun kontrol altına alınabilmesi için dondurulmuştur. Bu durum, ithalatın serbestleştirilmesiyle arzın artmasını sağlamasına karşın, iç talebin düşmesine yol açmıştır²⁶.

1980'ler boyunca Arjantin ekonomisinin temel sorununu, kamu sektöründeki olağandışı açık ve bu açığın özel sektör tasarrufları aracılığı ile kapatılması olgusu oluşturmuştur. Arjantin'in içsel koşulları uluslararası borç krizi ile birleşince, Arjantin 1990'lara % 1350'ye varan hiperenflasyon, ulusal para biriminin çöktüğü bir mali yapı ve derin bir krize sürüklenen sanayi sektörü ile

²⁴ Bruno, a.g.e., s. 163-164.

²⁵ Pozzi, Pablo, "Popular Upheaval and Capitalist Transformation in Argentina", Latin American Perspectives, Vol. 27, No. 5, September 2000, p. 69.

²⁶ Pozzi, a.g.m., p. 69.

girmiştir. Ulusal ekonomide para biriminin anlamını yitirdiği bir demonetizasyon süreci yaşamıştır. Bu durumda çok daha kapsamlı bir reform paketinin gerekliliği vurgulanmaya başlanmıştır. “Konvertibilite Planı” adı verilen bu reform paketi, temelde üç amaç üzerine kurulmuştur: (1) Kamu dengelerinde sürdürülebilir bir dengeye ulaşılması, (2) Demonetizasyon sürecinin geri çevrilerek likitide talebinin canlandırılması, (3) Dış kredi kuruluşları ile olan mali ilişkilerin yeniden düzenlenmesi. Bu hedeflere ulaşmak adına, yasal düzenleme ile para politikasının yeni yönelimi belirlenirken, finansal sistemin kuralsızlaştırılması (deregülasyon) gibi mali önlemler ile ödemeler dengesinin sermaye kalemlerinin tamamen serbestleştirilmesi ve özelleştirme uygulamaları hayata geçirilmiştir.

Para kurulu sistemini temel alan Konvertibilite Planı, IMF ile işbirliği sağlanarak uygulanmıştır. Uygulamanın temel gerekçesi, ancak ekonomik istikrarın sağlandığı bir ülkede güvenilir bir istikrar programının yürütülebileceğidir. Böylece hükümetlerin bütçe açıklarını Merkez Bankası aracılığı ile finanse etmelerinin yolu baştan kapatılmıştır. Döviz girişlerinin yol açtığı para basımı kısıtlanmıştır. Sabit döviz kurunun sürdürülebilirliğinin sağlanması için para kurulu dolar rezervlerini belli bir düzeyde tutmuş ve ancak dolar miktarındaki artışa koşut bir şekilde peso basımına gitmiştir²⁷.

Teorik olarak, net dolar girişi ile ülke içinde para basımı arasındaki dengenin, cari hesabın büyük oranda fazla vermesi ya da net sermaye girişleri ile sağlanması öngörülmüştür. Arjantin’in I.Dünya Savaşı sonrası tarihine bakıldığında, ticaret fazlası verdiği halde cari fazla verdiği görülmemiştir. Bu aslında, dünya ile üretim ilişkilerini hammadde sektörü dolayımında kurmuş olan ülkelerin kaderi olagelmıştır. Nitekim, Arjantin’in kaderi de çok farklı olmamıştır. Ülkeye sermaye girişi için öngörülen çıkış noktaları, (1) Talep cephesinin ayakta kalması ve canlı tutulması sağlanarak yabancı şirket yatırımlarının çekilmesi, (2) ülkenin Meksika gibi ucuz bir ihracat alanına dönüşümünün sağlanması, (3) Kamu hizmet kuruluşları gibi sürekli olarak garantilenmiş rant getiren kamu hizmet alanlarının özelleştirilmesi, (4) uluslararası mali piyasalardan borçlanma olarak

²⁷ Öniş, Ziya, “Neo-Liberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF’ye Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 509.

ifade edilmiştir. Bunlardan, talebin canlı tutulması 1980'ler boyunca hiperenflasyon ve ekonomik krizlerle yıpranmış ülkede olanak dahilinde değildir. Dolar ve peso arasındaki sabit parite, ülkenin bir ihracat sahası olma niteliğini aşındırmıştır. Dolayısıyla, talebin canlı tutulması ve ülkenin bahsedilen nedenlerden ötürü ihracat alanına dönüştürülememesi dolayısıyla, geriye dolar-peso paritesini temel alan, özelleştirme ve daha fazla borçlanmaya dayanan istikrar programının uygulanması kalmıştır²⁸.

Enflasyona karşı başlatılan girişimin yanında Arjantin, çok kısa bir sürede çok geniş çaplı bir özelleştirme uygulamasını başlatmıştır. 1990-1992 yılları arasında para eden kamuya ait teşebbüsler özel kesime ya da yabancı kamu teşebbüslerine satılmıştır. Bu yolla hükümet toplam 23 milyar dolar hasılat elde etmiştir ve bunun 13 milyar dolarlık kısmını dış borç senetleri oluşturmuştur. Özelleştirme uygulamalarının ilk sonucu, 1991-1994 arası özelleştirmeden avantaj sağlamak isteyen yabancı sermayenin ülkeye akması olmuştur. Menem, her ne kadar sermayenin bu şekilde ülkeye akışını verimli yatırım olarak değerlendirmiş olsa da sonuç, özelleştirmelerle sermayenin yoğunlaşması olmuştur. Karlı çıkan şirketler daha küçük çaplı olanları bünyelerine katmışlardır. ABD, İngiliz, Fransız, İspanyol, Meksika, Brezilya hatta Şili şirketleri bile Arjantin'de gıda, elektrik, enerji ve tekstil firmalarını satın alarak ya da ele geçirerek yerleşme olanağını yakalamışlardır. Piyasa üzerinde oligopolistik denetim sağlayan bu işletmeler, aşırı kar durumlarını devam ettirebilmek için ücretler üzerinde baskı kurmuşlardır²⁹.

Makro ekonomik istikrarın sağlanması, yaygın özelleştirme ve ekonomik serbestleştirme uygulamaları sayesinde yabancı sermaye girişlerinde hızlı bir artış gerçekleşmiştir. Sermaye girişlerinin doğal sonucu olarak ekonomide büyüme kaydedilmiş ancak bu büyümenin büyük oranda dış kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirilmesi, IMF öncülüğünde yürütülen neo-liberal politikaların yarattığı ekonomik büyüme dinamiğinin istikrarsız ve kırılgan olmasına yol açtığı için

²⁸ Halevi, Joseph, "The Argentina Crisis", *Monthly Review*, Vol. 53, No. 11, p. 4-11.

²⁹ Pozzi, a.g.m., p. 70.

ekonomik göstergelerdeki olumlu yönelimlere rağmen krizin ortaya çıkması çelişik bir durumu temsil etmemiştir³⁰.

Konvertibilite Planı, makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisi itibariyle etkileyici bir tablo ortaya koymuştur. Bir önceki dönem olan, 1988-1990 ortalamalarına bakıldığında, enflasyonun, % 663 gibi bir orandan 1991 yılında %17'ye düştüğü görülmektedir (Bkz. Tablo 2). Arjantin'de, Meksika gibi bir Brady anlaşması ve aynı derecede olmasa da dış sermaye girişlerine tanık olunmuştur. Reel ekonomide gözle görülür bir iyileşme kaydedilmiştir. Yıllar boyu düşme eğiliminde olan GSYİH, üç yılda dörtte bir oranında artış göstermiştir. GSYİH artış hızı, 1988-1990 döneminde % -3.5 iken 1991 yılında %5.0 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 2)³¹.

1.5. 2001 Arjantin Krizi

1.5.1 Krizi hazırlayan koşullar

Arjantin'in uyguladığı Konvertibilite planının makro ekonomik değişkenler üzerinde yarattığı olumlu etki, planın uzun vadede ortaya çıkan olumsuz sonuçlarıyla dengelenmiştir. Buna göre³²;

- Enflasyonun kısa sürede neredeyse yüzde sıfır düzeylerine çekilmesi para politikasında tüm esnekliğin yitirilmesi pahasına gerçekleştirilmiştir. Bu durum, 1990'ların sonunda ülkede başgösteren durgunluğa karşı para arzının arttırılması yoluyla önlem alınmasını engellemiştir. Büyümenin ve sermaye girişlerinin azalmaya başladığı bir dönemde peso-dolar paritesi ülkede yaşanan durgunluğun daha da şiddetlenmesine yol açmıştır. Uygulanan sıkı para politikası aracılığı ile enflasyon oranı yüksek maliyeti göze alınarak çok düşük düzeylere çekilmiştir (Bkz Tablo 3).

³⁰ Öniş, a.g.m., s. 509.

³¹ Krugman, Paul, Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü, çev. Neşenur Domaniç, 2.bs., Literatür Yayınları, İstanbul, Haziran 2001, s. 49.

³² Öniş, a.g.m., s. 511.

Tablo 3. Arjantin Yıllara Göre Enflasyon (1997-2003)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Enflasyon TUF E %	0,3	0,7	-1,8	-0,7	-1,5	29,0	48,0

Kaynak: Barış Çiloğlu, "Arjantin Ekonomik Krizi: Bir Arjantinli Kadar Zengin Deyiminden Ekonomisi Çöken Arjantin'e", *Stratejik Analiz*, C. II, sy. 22, Şubat 2002.

• Planın öngördüğü politikaların uygulanmasında ortaya konan katı tutum, Arjantin ekonomisinin dış şoklara karşı savunmasız bir duruma düşmesine neden olmuş, 2001’de yaşanan çöküşte önemli bir rol üstlenmiştir.

• 1990’ların sonunda Amerikan dolarının değerlenmesiyle ona bire bir sabitlenen peso da doğal olarak değer kazanmıştır. Bu durum, Arjantin’in ihracatını kısma yönünde bir zorunluluk yaratmıştır. Brezilya’da 1999 yılında yaşanan kriz sonucu realin değerinin düşmesi, Brezilya’nın Arjantin’in ticaretinde çok önemli bir yeri olduğu düşünüldüğünde, Arjantin’in ticarete rekabet gücünü iyice zayıflatmıştır. Bu durum, krize yol açan en önemli etmenlerden biri olmuştur. Arjantin gibi uluslararası sermaye girişlerinin yoğun olduğu ve yüksek boyutlarda uluslararası rezerv birikimi olan bir ülkenin cari denge ve ihracatta rekabet sorunları yaşaması krizin ortaya çıkmasında çok önemli etkenler olmuştur.

Yani, yoğun sıcak para girişleri, ulusal paradan uzaklaşma ve yaşanan dolarizasyon süreci, reel olarak aşırı değerlenmiş döviz kurunun neden olduğu ticaret açıkları ve yol açtığı yapay büyüme ve aşırı tüketim patlaması, finans piyasalarında gerçekleşen tekelci yoğunlaşma, yol açtığı kaynak israfı ve gelir dağılımı adaletsizliği krize giden sürecin temel belirleyenleri olmuştur. Bu sürecin dayandığı fiyat dengesi ise, reel faizlerin yüksekliği ve aşırı değerli döviz kurudur. Nitekim, dış sermaye girişlerinin ve yurt içi tüketim hacminin sürdürülebilirliği fiyat dengesinin korunmasına bağlı hale gelmiştir. Konvertibilite planı ile yürürlüğe giren yeni para politikası ve ekonominin liberalleşme yönünde evrilmesini sağlayan politikaların uygulamaya konması sonucu, Arjantin ekonomisi kreditorlerin güvenini sağlamayı başarmış ve dış kredi girişleri ile birlikte üç yıllık büyüme dönemine girilmiştir. Bu dönemde, GSMH düzenli bir biçimde artmış, faiz

oranları daha kabul edilebilir bir düzeye inmiş, tüketim seviyesi yükselmiş ve enflasyon hızla düşmüştür³³.

Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi, sözü edilen olumlu gelişmeler, uzun dönemli olumsuz sonuçlarla dengelenmiş ve ekonomik çerçevede her zaman var olan ekonomik ödünleşmeler Arjantin örneğinde de kendini göstermiştir. Özelleştirmeler ve pesonun aşırı değerlenmesi sonucu işsizlik kabul edilemez seviyelere yükselmiştir; pesonun dolara eşitlenmesi sanayinin ihracat yapan sektörlerinin rekabet olanaklarını kısıtlamış, devletin bu durumu düzeltmek için sübvansiyon yolunu tercih etmesi kredi güvenilirliği açısından rasyonel bir adım olmamıştır³⁴.

Tablo 4. Arjantin 1992-2001 Döneminde Reel GSYİH ve Fiyatlar

	Reel Mal Fiyatları		Faiz Oranı O/N	Döviz Kuru \$/Peso
	GSYİH	TEFE		
1992	9,6	6,2	15,1	1
1993	5,7	1,8	6,3	1
1994	8,0	0,4	7,7	1
1995	-2,8	7,8	9,5	1
1996	5,5	3,7	6,2	1
1997	8,1	-1,1	6,6	1
1998	3,9	-3,3	6,8	1
1999	-3,4	-4,0	7	1
2000	-0,5	3,7	8,2	1
2001	-4,7	-2,0	24,9	1

Kaynak: E. Alpan İnan, "Arjantin Krizinin Sebepleri ve Gelişimi",
Bankacılar Dergisi, sy. 42, 2002, s. 60.

³³ Yeldan, Erinç,- Buturak, Gökhan, "Sermayenin Küreselleşmeye Cevabı: Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirme Sonrası Fiyat Arttırmalarının Uyum Kalıplarının Mukayeseli Analizi", Yeni Emperyalizm Ekonomisi, Uluslararası Kalkınma İktisatçıları Birliği'nin Yeni Emperyalizmin Ekonomisi Tebliğleri 22-24 Ocak, Yeni Delhi, çev.Erdal Yüzak, 1.bs., Yeni Hayat Kütüphanesi, Şubat 2005, s. 92-93.

³⁴ Yeldan, Erinç ve Buturak, Gökhan, a.g.m., s. 93.

Bu süreçte Menem rejimi, yüksek oranlı borçlanmaya ve kamu mallarının özelleştirilmesinden beklenen gelire dayanan bir “refah rejimi” görüntüsü vermeye devam etmiştir. Sermayenin iç akışı aslında belli bir kesimin lüks tüketimini arttırmıştır. Ülkenin dış borç bulmasında en büyük kolaylığı, faiz oranlarının yüksekliği sağlamıştır. Konvertibilite sistemi içinde ekonomide likitide kolayca sağlanmış, ekonominin dolarizasyonu sayesinde mali istikrar sağlanabilmiştir. Bu şekilde gelişen ekonomik liberalizasyon sürecinin her evresi ekonominin temellerini zayıflatmıştır. Yerel ekonomi daralmış, yatırımcılar açık bir şekilde karlı finans spekülasyon işlerine kaymış, borç ödemeleri birden yükselmiş, borçlanma amacına dayanan özelleştirme uygulamalarının sınırlarına gelinmiş ve sonuç olarak son derece kırılgan olan mali yapının canlandırılmasını sağlayacak ne bir üretim sisteminin ne de mali kaynağın olmamasından kaynaklanan güven bunalımı sermayenin dışa akmasını hızlandırmıştır³⁵.

2001 çöküşünden önceki süreçte, Arjantin'deki bankacılık sektöründe yabancıların sahip olduğu bankalar hakim durumdadır. Bu bankalar ÇUŞ'lara ve büyük yerli şirketlere kolayca fon sağlarken, küçük ve orta ölçekli şirketler sermayeye erişememe sorunu yaşamaktadırlar. Uluslararası bankaların uzmanlığı ve bilgisinin temeli geleneksel müşterilerine kredi vermeye dayanmaktadır. Arjantin'de büyüme eksikliğinin, finans eksikliği ile bir araya gelmesi ülkenin çöküşünde önemli rol oynamıştır. Sonradan devletin kredi boşluğunu doldurmak için devreye girmesi bu çöküşün önüne geçememiştir³⁶.

Gelişme evresinin kırılgan yapısı, 1995 yılı başındaki Meksika krizinin sebep olduğu ekonomik durgunluk tarafından vurgulanmıştır. Bu dönemde geçmiş üç yıl boyunca girilmiş olunan büyüme evresinden sapılmış ve 1995 yılında %6.8'lik daralma yaratan bir durgunluk evresine girilmiştir (Bkz.Tablo4). Meksika'daki durumdan ürken mali sermaye, hassas bir hale gelmiş, bu süreçte, Brezilya'nın en büyük ekonomik ünite olduğu dört LA ülkesi arasındaki gümrük

³⁵ Petras, James,- Veltmeyer, Henry, “ Arjantin: Parçalanma ve Devrim Arasında”, Küreselleşme Kıskaçında Arjantin, çev. H.Alpmen, Ö. İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003, s. 21.

³⁶ Stiglitz, E. Joseph, Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, çev. A. Taşçıoğlu ve Deniz Vural, Plan B Yayıncılık, 2.bs., İstanbul 2002, s. 91.

birliği (MERCOSUR) bölgesindeki (Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay'ı birleştiren ortak bir pazar) gelişen ticaret, krizi bir süre geciktirmiştir. Bunun yanında, devletin özelleştirilecek varlıklarının tükenmesi üzerine Arjantin tahvillerinde yaşanan yoğun satışlar sonucunda portföy sermayesinin girişi yüksek seviyede tutulmuştur. IMF'nin, portföy sermayesinin değişken yapısını gözönüne alarak Arjantin'e ek kredi sağlaması konusunda yardımcı olması, 1995-1996 Tekila Krizi'nde destekleyici bir unsur olmuştur. Ancak, sürekli olarak hassas dönemlerde devreye sokulan acil durum kredileri, 1998 Brezilya kriziyle birlikte başlayan durgunluk döneminde işlevselliğini yitirmiřtir³⁷.

Brezilya kriziyle realin değerinin düşmesi, pesonun aşırı değerlenmiş olması, Brezilya'nın Arjantin'le olan ticaret hacmi düşünüldüğünde, Arjantin'in ihracatına ve dolayısıyla üretimine oldukça olumsuz yansımıştır. Özelleştirme uygulamaları sonucu, işsizlik çok yüksek oranlara varmış ve gelir dağılımı önemli derecede bozulmuştur. Arjantin'in içine girdiği durgunluk süreci, sermaye kaçışlarını da hızlandırmış ve olası bir çöküş kaçınılmaz bir hal almıştır. Böylesi bir durum, Arjantin'in zaten var olan borç sorunun tüm ağırlığı ile hissedilmesine neden olmuştur. Dış borçlanmada ve cari açığıın finansmanında dolar üzerinden gerçekleştirdiği borçlanma Arjantin'in kendisini "borç tuzağı" içerisinde bulmasıyla sonuçlanmıřtır³⁸.

1.5.2 2001 krizi ve sonuçları

Arjantin'de 2002 yılında yaşanan kriz öncesi konjonktürde, yaşanan ekonomik durgunluk ve daralma belirleyicidir. Ülkedeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin kredi bulmada sorun yaşamaları yaşanan daralmanın en çok bu kesimi etkilemesine yol açmıştır. Bankacılık sektörü uluslararası banka ve finans kuruluşlarının elinde bulunmaktadır ve bu kuruluşlar ülkedeki yerli büyük şirketleri ve ÇUŞ'ları finanse etmektedir. Yaşanan ekonomik daralma esnasında devletin bu şirketleri sübvansede etmesi, bunların çöküşünü engelleyememiřtir³⁹.

³⁷ Halevi, Joseph, " Arjantin Krizi", Küreselleşme Kıskaçında Arjantin, çev. H.Alpmen, Ö. İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003, s. 125.

³⁸ Öniş, a.g.m., s. 515.

³⁹ Bkz. Stiglitz, a.g.e., s. 91.

Asya ve Rusya pazarlarına akan yatırımlarda genel bir düşüş sonucu yaşanan para krizlerinin hemen ardından, Arjantin ekonomisi 1998’de durgunluğa girmiştir. Aynı yıl Brezilya’da yaşanan kriz, Arjantin ekonomisine son darbeyi vurmuştur. Bu dönemde yeni başa geçmiş olan De la Rúa hükümeti, 2000 yılında büyük vergi artışları gerçekleştirmiştir. Vergi kaçakçılığının çok yüksek oranlarda olduğu Arjantin’de bu durum ekonomik durgunluğu şiddetlendirirken vergi gelirlerini de düşürmüştür. Düşen vergi gelirleri, devletin borcunu daha istikrarsız hale getirmiştir. Borç ödeyememe durumunun yarattığı endişe, risk primini arttırmış ve faiz oranlarını yükseltmiştir⁴⁰.

1998 Brezilya kriziyle birlikte belirginleşmeye başlayan daralma sürecinin temel göstergelerinden biri olarak alınabilecek tasarruf oranlarına bakıldığında, 1998 yılında % 15 seviyelerinde olan tasarruf oranları, yaşanan gerileme ile birlikte 2000’de % 13’ler seviyelerine düşmüştür. Bu durum yabancı kaynaklardan finansman ihtiyacını arttırmış ve aşırı borçlanma sürecine bir katkı oluşturmuştur. Ancak, yaşanan daralma sürecinde portfolyo yatırımlarında ve kısa dönemli özel sermayede kaçışlar yaşanmıştır. Nitekim, Tablo 5 incelendiğinde verilerin bu tesbiti desteklediği görülmektedir.

Tablo 5 : Arjantin 1992-2001 Döneminde Dış kesim

	İhracat (FOB)	İthalat (CIF)	Dış. Tic. Dengesi	Cari İşl. Dengesi	Kısa Vadeli Serm. Har.
1992	6,2	6,9	-0,7	-2,9	3,8
1993	6,1	7,1	-1,1	-3,8	9,3
1994	6,9	8,7	-1,8	-4,8	4,9
1995	8,5	7,5	0,9	-2,1	2,0
1996	9,9	9,2	0,7	-2,9	4,8
1997	10,3	11,1	-0,8	-4,8	6,5
1998	9,5	10,6	-1,1	-5,2	6,8
1999	8,1	8,4	-0,3	-4,1	5,2
2000	9,5	8,6	0,9	-3,2	3,0
2001	9,6	6,9	2,7	-1,3	1,1

Kaynak: İnan, a.g.m, s. 59

⁴⁰ Hanke, Steve, “Politik-Ekonomik Kriz Üzerine”, Küreselleşme Kışkacında Arjantin, çev. Hale Alpmen, Özge İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003, s. 189.

Arjantin sadece özelleştirme ve peso-dolar paritesi ile uyguladığı sıkı para politikasının sağladığı faiz artışları sayesinde yabancı sermaye çekebilmiştir. Arjantin’de doğrudan sermaye girişleri zaten öteden beri çok yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. 1999 yılında 22 milyar dolar olan doğrudan sermaye girişleri, 2000 yılında 10 milyar dolar civarında gerçekleştirilmiştir. 1991-1998 arasındaki trend göz önüne alındığında doğrudan sermaye girişlerinin çok daha düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. Bunda etkili olan faktör, daha önce de değindiğimiz gibi, Arjantin’in ülkede özelleştirilecek alan kalmayınca dek gerçekleştirdiği özelleştirmeler olmuştur.

Arjantin’in kamu açıklarının yanısıra bu açıkların finansman şekli de çok önemli bir sorun teşkil etmiştir. Açıkların dış borçlanma yöntemiyle karşılayan Arjantin’de yaşanan işsizlik, gelir dağılımında bozulma ve tasarrufların çok düşük oluşu, vergi gelirlerinin belirgin bir şekilde düşmesi, uygulanan para politikalarının reel ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi, özellikle durgunluğun iç talepte yarattığı çöküntünün şirket iflaslarına yol açması gibi etkenler içeride kaynak yaratma olanaklarını tamamen kısıtlamıştır. Arjantin zorunlu bir şekilde dolar üzerinden dış borç sağlama durumuna düşmüştür.

Kriz öncesi dış borç oranlarına bakıldığında, özellikle kırılmanın yaşandığı yıl olan 1998 yılı ertesinde dış borçların çevrilebilme olanaklarının yitirildiği görülmektedir. Kriz öncesi dönemde borçların 140 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. 1999 yılında 140.3 milyar dolar olan dış borç oranı, 2000 yılında 144.2 milyar dolar, kriz yılı olan 2001’de 146.9 milyar dolara ulaşmıştır. Dış borç oranının GSMH’ya oranına bakıldığında 1999 yılında % 42.4 ile neredeyse GSMH’nın yarısına ulaşmıştır (Bkz.Tablo 6).

Para politikasında son ana kadar para kurulu uygulamasının devam ettirildiği süreçte uluslararası parasal rezervlerde önemli derecede bir azalma görülmektedir.

Tüm bu olumsuz göstergelerin kriz göstergeleri olarak ifadelendirilmesi şu şekilde yapılabilir; ekonomik büyüme son bulmuştur; kamu açığı önemli oranda artmıştır; dış borç servisi döndürülemez duruma gelmiştir; dış kaynaklar yurt dışına

kaçmıştır; faizler yükselmiştir; risk primi yükselmiştir; likitide sıkıntısı yaşanmıştır ve sonuç olarak Arjantin ekonomisi iflasın eşiğine gelmiştir⁴¹.

Tablo 6. Arjantin Dış Borç ve Uluslararası Rezervler (1995-2001)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Uluslararası Rezervler (milyar \$)	506.8	537.9	572.3	660.7	680.1	664.4	658.2
Dış Borçlar(% of GDP)	33.1	32.3	31.2	35.9	42.4	37.1	37.1
Dış Borç (milyar \$)	125.7	146.2	158.9	150.1	140.3	144.2	146.9

Kaynak: Yatırım Finansman Menkul Değerler Araştırma ve Uluslararası İlişkiler, Aylık Ekonomi ve Finans Bülteni, sy. 45, Eylül 2002, s. 52.

Arjantin’de patlak veren krizi, hazırladığı 8 milyar dolarlık ek kaynak ile yönetilebilir kılmaya çalışan IMF bu süreçte kredi verme koşulu olarak da bütçe açığının sıfırlanmasını şart koşmuştur. Bu hedefe ulaşabilmek için, işsizlik oranının % 15’lere kadar çıktığı bir dönemde kamuda çalışanların ve emekli kesimin maaşlarında % 13’lük bir indirimle gidilmiştir. Bu durum, Arjantin’de halkın tepkisini ve yaşanan sosyal patlamayı belirleyen bir rol oynamıştır⁴². Arjantin’in sıfır bütçe açığına ulaşabilmek için girdiği bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Maaşlarda ve masraflarda gerçekleştirilen kesintiler sosyal çalkantıların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Vergi gelirleri düşmüştür; devalüasyon tehlikesinden endişe duyan Arjantinliler, bankalardaki mevduatlarını geri alma mücadelesine girişmişlerdir. Bu süreçte Arjantin, dış borçlarının yeniden yapılandırılması için yabancı kuruluşlarla yaptığı görüşmelerden bir sonuç alamamıştır. Tüm bunlar, Arjantin’in bir anlamda iflasını ilan etmesine yol açmıştır.

2001 yılının yaz aylarında dış borcu 150 milyar dolara yaklaşan Arjantin, yabancı alacaklılara karşı borcunu ödeyemez duruma düşmüştür. Hükümet hazıranda vadesi gelen 30 milyar dolarlık borcun vadesini piyasa faizi üzerinden daha uzun vadeli borç ile takas etmiştir. Daha sonra da bankalara olan 20 milyar dolar borcunu, bir eyalet borcunun ve emekli sandığı borçlarının getirdiği düşük

⁴¹ Yentürk, Nurhan, “Arjantin Krizi: Dış Borç İle Tango, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler”, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2003, s. 226.

⁴² Yentürk, a.g.m., s. 226.

faizli borçlarla değiştirmeye çalışmıştır. Mali saygınlık denetleme firması Standard & Poor bu tür takas işlemlerinin temerrüt sayılacağını açıklamıştır. 2001 yılında ekonomi % 2'den fazla küçülmüştür. 2001 Eylül ayında Arjantin'in dış borcu 140 milyar dolardır. (Bkz.Tablo 6) Vadesi gelen borç tutarı ise bu miktarın çok üzerindedir. 2001 yılı sonuna gelindiğinde Arjantin IMF desteğini kaybetmiştir⁴³.

Tablo 7 :Arjantin Ekonomik Göstergeler (1998-2003)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
GSYİH Reel						
Artış Oranı (%)	4	-3	-1	-4	-11	8
Kişi Başına GSYİH(\$)	12530	12140	12130	11800	10880	-
Cari İşlemler Dengesi/GSYİH (%)	-5	-4	-3	-1	9	-
İşsizlik Oranı (%)	13	14	15	18	18	16

Kaynak: http://bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum3mayıs_Somel.doc

2001'de yaşananların ardından ekonomi önemli bir daralma sürecine girerek 2002 yılında % 11 oranında daralmıştır. Bunun doğal bir sonucu olarak da işsizlik oranı, % 18'lere çıkmıştır (Bkz. Tablo 7).

Yoğun sermaye kaçışları ve yaşanan krizin derinleşmesi ile pesonun devalüe edilmesinden çekinilmesi üzerine, halkın bankalardaki mevduatlarını çekmeye yönelmesiyle birlikte, 3 Aralık 2001'den itibaren 'corralito' adı verilen mali önlem uygulaması ile bankalardan para çekme ve yurtdışına transfer sınırlaması getirilmiştir. Buna göre, 90 günlük acil durum sınırlamaları boyunca insanların 250 dolardan fazlasını çekmeleri yasaklanmış, yurt dışına transferler de aylık 1000 dolar ile sınırlanmıştır. Tüm bu önlemlere rağmen IMF Arjantin'in sıfır açık sözünü yerine getiremediğini öne sürerek kredi vermeyi reddetmiştir⁴⁴.

⁴³ Bulutoğlu, Kenan, *Yöresel ve Küresel Para Krizleri, Latin Amerika Krizleri*, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 209.

⁴⁴ Dinerstein, Ana, "İsyanın Ötesinde Arjantin", *Küreselleşme Kıskaçında Arjantin*, çev. Hale Alpmen, Özgü İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003, s. 147.

Tüm bu yaşananların sosyal maliyeti çok ağır olmuş, önemli boyutlarda toplumsal ayaklanma ve şiddeti beraberinde getirmiştir. 2001 ve 2002 yıllarında işsizlik oranları %18'ler seviyesinde seyretmiştir (Bkz.Tablo7). Merkez Bankasının rezervlerinde yaşanan nakit sıkıntısına ek olarak, dolaşımdaki nakit eksikliği ve para çekişine getirilen miktar kısıtlamaları, Arjantin'li işgücünün %40'ının, sadece parasız kalmasını sağlamamış, bu durum adı geçen kesimler için hayatta kalma mücadelesini başlatmıştır. 13 Aralık tarihinde mali sınırlamalara ve IMF'ye karşı genel grev başlatılmıştır. Aynı haftada 3 milyon insan, Frente Nacional la Pobreza (FRENAPO) tarafından organize edilen bir referandumda, tüm aile geçindirenlere 380 dolarlık genel bir işsizlik yardımı, minimum bir emekli aylığı, her çocuk için aylık 60 dolarlık bir çocuk yardımı uygulaması yönünde kendiliğinden oy vermiştir. 16 Aralık tarihine gelindiğinde, mücadele süreci yoğunluk kazanmış, Buenos Aires, Mendoza, Concordia, Rosario süpermarketlerinden yapılan yiyecek talepleri ve yağmalar, ardından gerçekleşen halk ayaklanmaları yaşanan sosyal patlamanın göstergeleri haline gelmiştir⁴⁵.

19-21 Aralık 2001 tarihlerinde gerçekleştirilen büyük sokak gösterileri başbakan De la Rúa'nın devrilmesini beraberinde getirmiştir. Ülkenin büyük bölümünde egemen olan halk ayaklanmalarında ve yol kesme eylemlerinde, işsizler, mevsimlik işçiler ve tasarrufları elinden alınan orta sınıfın büyük kesimleri arasında daha önce görülmemiş boyutta bir ittifakın kurulduğu görülmüştür. Carlos Menem'in ardından seçimlerden başarı ile çıkan Nestor Kirchner IMF'ye verdiği taahhütlerin büyük kısmını yerine getirmiş, ancak bütçe fazlasında yapılması istenen artışları ve özel tahvil sahiplerine yapılması istenen fazla ödemeleri kabul etmemiştir. Özelleştirme uygulamaları tersine çevrilmemiş, ama geçici olarak enerji elektrik ve diğer kamu hizmetlerinin fiyatları dondurulmuştur; tabii bu uygulama sonradan tersine çevrilmiştir. Kirchner'in gerçekleştirdiği sosyal reformlarda, 2001'deki halk ayaklanmalarından henüz çıkılması çok büyük rol oynamıştır. Başkan'ın sosyal alanda gerçekleştirdiği reformların en büyük ve

⁴⁵ Dinerstein, a.g.m., s. 148.

başarılı olanı ise düşük gelirli ailelere sağlanan % 90 civarındaki ilaç indirimidir; bu program 15 milyon kişiyi kapsamaktadır⁴⁶.

Kirchner rejimi ile birlikte başlayan ekonomik iyileşme sürecinde makro ekonomik göstergelerde önemli iyileşmeler gerçekleşmiştir. Tarım ve mineral ihracatına dayanan dış ticaret patlama yapmıştır. Bunda, yaşanan devalüasyon ve Arjantin mallarına olan talep artışı belirleyici olmuştur. Arjantin'in dış ticaretindeki artış, 2004 yılında 1.7 milyar dolarlık ticaret fazlası ile sonuçlanmıştır. İhracat artışı Arjantin ekonomisini büyük ölçüde iyileştirmiştir. Mart 2002 ve Ocak 2004 kesitinde sanayi üretiminde % 33 oranında büyüme kaydedilmiştir. Büyük oranlı büyüme, Arjantin'deki yapısal bir dönüşümden çok iç ve dış şartların olumlu yönde gelişmesi ile vurgulanmıştır. 2003 yılında büyüme oranı, yüzde 8.7 olurken, resmi verilere göre işsizlik yüzde 21.5'den 5.9 puan düşme kaydederek yüzde 16.3'e inmiştir. Yaklaşık % 4 seviyelerinde olan enflasyon rakamları dayanıklı eşya ve sermaye malları fiyatlarına yansırken, yiyecek maddelerinde fiyatlar % 20 dolaylarında artmıştır; ücretlerin dondurulmasından olumsuz etkilenen kesimler üzerinde bu durum, önemli bir baskı unsuru olmuştur. Mali sisteme bakıldığında mevduatlar % 50 artarken bazı canlanma belirtileri göstermiş fakat hesapların % 90'ından fazlası 30 günden az olan kısa vadeli hesaplarda tutulmaya devam edilmiştir. Sermayenin finans ve sanayi kesimleri büyümeyi sürdürebilir hale getirebilecek uzun vadeli, büyük çaplı yatırım yapmaya hevesli görünmemektedir. Bunun yerine karlarını yurt dışına göndermeye ve mevcut yatırımlarını nakde çevirmeye devam etmektedir⁴⁷.

2003 yılı boyunca net sermaye girişi (-) 3.8 milyar dolar olmuştur. 2003'de kaydedilen yüksek büyüme oranı tamamen var olan atıl kapasitenin değerlendirilmesine dayanmaktadır. Ülkenin gelişimi açısından en yüksek risk taşıyan faktörler, özelleştirme sözleşmelerini imzalarken üstlendikleri gibi, büyük yatırımlar yapmayan su, elektrik ve telekomünikasyon sektörlerindeki yabancı tekellerdir. Bu şirketler fiyatlar üzerinden karlarını arttırmak için gaz ve elektrik kıtlığı yaratarak üretici ve tüketicilerin kullarımlarını azaltmaya zorlamışlardır.

⁴⁶ Petras, James, Sağ Sol Kutuplaşması Latin Amerika ve Emperyalizm, çev. Emel Coşkun, 1.bs., Mephisto Basım Yay. San. Ltd. Şti., İstanbul, Şubat 2005, s. 410-411.

⁴⁷ Petras, a.g.e., s. 412-414.

1.5.3 Arjantin krizinde IMF'nin rolü üzerine

Neoliberal temelli reform politikaları IMF'nin en iyi öğrencisi konumundaki Arjantin'de hayal kırıklığı yaratmıştır. Arjantin'in dibe vurmasında ülkede hüküm süren hiperenflasyonun üstesinden gelmek için uygulanan döviz kuru politikası etkili olmuştur. IMF'nin önerisi ile pesonun dolara eşitlenmesi parayı istikrara kavuşturmuş ve hükümetin para basarak ekonomiye müdahale etmesini engellemiştir. Zaten bunalımda olan ekonomide giderlerde kısıntıya gidilmesi, vergi gelirlerini, istihdamı ve ekonomiye olan güveni sarsmıştır. Mali anlamda yaratılan fazlalar Arjantin'i ekonomik kriz tehlikesinden korumamıştır. IMF'nin yoğun sermaye girişi ve dış borçlanmaya dayanan neoliberal tabanlı istikrar politikaları, ekonomik büyümenin üretim ve yurt içi kaynakların rasyonel kullanımına dayanan cephesine vurgu yapmamıştır. Aksine bu politikaların, ekonomik temellerin kırılmasına yol açtığı birçok örnekte görülmüştür.

Arjantin örneği de yukarıdaki tespiti destekler niteliktedir ve ortaya koyduğu çok önemli birkaç sonuç vardır⁴⁸:

Sabit kur sisteminin uygulanması başlangıçta istikrarın sağlandığı görüntüsü vermiş olsa da yol açtığı yoğun yabancı sermaye girişi, Arjantin örneğinde yurt içi yatırımların düşmesine neden olmuştur. Özellikle bankacılık kesiminin yabancı kesim tarafından önemli oranda ele geçirilmesi, kredi bulamayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin çöküşüne katkı sağlamıştır.

Özelleştirmeler sonucu gerçekleştirilen doğrudan yabancı sermaye girişi yatırıma dönüşecek kaynak yaratamamıştır. Özel şirketlerin yabancı sermayeye satılması yurt dışına sermaye kaçışını uyarmıştır.

İstikrar politikalarının öngördüğü şekilde verilen *bütçe fazlalarının* kronik dış borç sorununa çözüm olmadığı da görülmektedir.

Arjantin'de kriz patlak verdiğinde, mali kısıtlamalar (Arjantin'e kredi verme koşulu olarak sıfır bütçe açığı koşulunun getirilmesi gibi) yine geçerli reçete olarak sunulmuştur. IMF'nin bu noktadaki başarısızlığı, aslında öngörülmesi pek de zor olmayan politika sonuçlarını görememesi olarak ifade edilmiştir. Artan

⁴⁸ Yentürk, a.g.e., s. 227-228.

işsizlik, azalan GSYİH ve sonunda yaşanan politik ve ekonomik kargaşa IMF destekli istikrar politikalarının kaçınılmaz sonuçları olarak ortaya çıkmıştır⁴⁹.

2. MEKSİKA DENEYİMİ

2.1. Meksika Deneyimine Tarihsel Bir Bakış

1950'ler ve 1960'larda görece hızlı büyüyen ve istikrarlı bir ekonomisi olan Meksika'da, 1970'li yıllarda bazı içsel sorunlar yaşanmasına rağmen, yüksek enflasyon sorunu, 1980'li yılların başında ortaya çıkmıştır. Meksika, altı ile sekiz yıllık bir zaman zarfında, iki aşamalı bir heteredoks program ve bir dizi yapısal reform uygulamıştır. Meksika'nın yönetimi görece otokratik bir tek parti yönetimi ile belirlenmektedir. Altı yıllık bir süre için başa geçen devlet başkanı kendisinden sonra başa geçecek olan kişiyi de kendisi belirlemektedir. Doğal olarak, ülkenin ekonomik politikası da söz konusu dönemin başkanının tercihlerini yansıtmaktadır⁵⁰.

Petrol krizinin yaşandığı yıllardan biri olan 1979'da Başkan Lopez Portillo, Meksika'nın GATT'a tabi olma niyetini açıklamıştır. Portillo'nun 1980 yılında, belli başlı ekonomik-politik gruplarla gerçekleştirdiği görüşmeler sonucu bu karar değiştirilmiştir. De la Madrid yönetiminde (1982-1988) Meksika, petrol fiyatlarının düştüğü ve GSMH'nin %5'inin yabancı borç servisinde kullanıldığı bir dönemde yabancı kredi girişlerinin kesilmesi şeklinde olumsuz şoklar yaşamıştır. Bu süreçte herşeyin daha da kötüleşmesine yol açan bir deprem yaşanmıştır. 1985'de, tam da yaşanan krizlerin ortasında, Meksika GATT çerçevesine dahil olmuştur. Ekonomisi dışa kapalı olan Meksika, 1987 yılında büyük bir dönüşüm yaşayarak dünyanın dışa en açık ekonomilerinden biri haline gelmiştir. 1993'de Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) imzalamıştır⁵¹.

Diğer borçlu LA ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Meksika'nın enflasyon sorununun daha yakın zamanda ortaya çıktığı söylenebilir. 1950'lerin ortalarından

⁴⁹ Stiglitz, E. Joseph, 90'ların Yükselişi, çev. A. Özen ve B. Güven, 1.bs., CSA Global Yayın Ajansı, Mart 2004, s. 219.

⁵⁰ Bruno, a.g.e., s. 172-173.

⁵¹ Tornell, Aaron, "Are Economic Crises Necessary for Trade Liberalization and Fiscal Reform? The Mexican Experience", Reform, Recovery and Growth Latin America and the Middle East, ed.by Rudriger Dornbuch and Sebastian Edwards, The University of Chicago Press, London, 1995, p. 53.

1970'lerin başlarına kadar, enflasyonun ABD ve diğer sanayileşmiş ülkelerle kıyaslanabilir ölçüde istikrarlı olduğu söylenebilmektedir. Meksika'da iki haneli enflasyon oranlarının kronik hale gelmesi 1975'den sonra gerçekleşen bir durumdur; ancak 1982'de aylık % 30 seviyesinin altında seyretmiştir. Borç krizinin patlak verdiği aynı yıl döviz kuru % 466 oranında devalüe edilmiş, enflasyon göze çarpan bir şekilde fırlamış ve takip eden yılda derin bir depresyon sürecine girilmiştir⁵².

Eylül 1976'da % 59 oranında gerçekleştirilen devalüasyonun ardından yeni Başkan Lopez Portillo'nun dönemi, IMF destekli ortodoks bir istikrar ve yapısal uyum proramı ile başlamıştır. IMF destekli programın temel hedefleri; enflasyonun aşağıya çekilmesi, yüksek büyüme hızına ulaşılması ve cari işlemler açığını kapatılması olarak belirlenmiştir. Bu amaçla esnek kur sistemi benimsenmiş ve sıkı para politikası uygulamaya konmuştur. Vergi reformu gerçekleştirilmiş ve iç talebin kısılmasına yönelik olarak KDV düzenlemelerine gidilmiştir. Fakat yapısal reformlar ertelenmiştir. Meksika bu süreçte yabancı bankalara başvurmuştur.

Meksika petrol ihraç etmeye başlamış ve borçlarını önemli olmaktan çıkarabilmiştir. Bu dönemde bankalar Meksika'ya borç vermek için yarışır hale gelmişlerdir. Petrol ihraç eden ülkenin ihracatı, 1976'da günde 0.2 milyon varil iken, 1981 Haziran ayında 1.8 milyar varile çıkmıştır. Bu rakam 1976'da ihracat gelirlerinin % 15.7'sine eşit iken 1981'de ihracat gelirleri'nin % 69.5'ine ulaşmıştır. Petrol işletilmesine ilişkin harcamalar 1976'da devlet harcamalarının % 4'üne eşit iken, 1981'de % 54.5'una yükselmiştir. Dış borçlar da gelişmelere koşut olarak artış göstermiştir. 1977'de yaklaşık 22 milyar dolardan, 1981'de 80 milyar dolara yükselmiştir. 1981'de petrol fiyatları istikrara kavuşmuştur. Sanayileşmiş ülkelerin petrol ithalatı artmadığı gibi Meksika gibi yeni ihracatçı ülkeler, Petrol İhraç Eden ülkeler Örgütü (OPEC) ile rekabete girişmiştir. Petrol gelirlerinde artış olmaması yanında Meksika'nın borcu 1980 ve 1981'de ikiye katlanmıştır⁵³.

⁵² Ortiz, Guillermo, "Mexico Beyond The Debt Crisis: Toward Sustainable Growth with Price Stability", *Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath*, ed. by M. Bruno, S. Fischer, E. Helpman, N. Liviatan, L. Meridor, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London, 1992, p. 284.

⁵³ Arnaud, Pascal, *Üçüncü Dünya'nın Borçlanması*, çev. F. Başkaya, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992, s. 68.

Meksika dış borçları açısından ele alındığında, ülkenin dış borcunun tarihi süreçte gelişimi üç dönem itibariyle ele alınabilmektedir: (1)1950-1967 döneminde, uluslararası kapitalizmin ve LA ülkelerinin refah dönemi oluşu borçsuzlukla ilişkilendirilebilmektedir; (2) 1967-1981 dönemi, kapitalizmin uzun dönem yapısal kriz aşamasına ilişkin işaretlerin belirginleştiği dönem, (3) 1982’de başlayan “borç krizi” süreci.

İlk periyotta (1950-1967), 1960 yılında Meksika’nın dış borcu yaklaşık 1.1 milyar dolardır. Hemen hemen hepsi kamu borcudur ve % 45 kadarı çok taraflı organizasyonlardan sağlanmıştır. Borcun sürdürülebilirliğini sağlamak ödemeler dengesi üzerinde ya da bütçe üzerinde baskı yaratmamaktadır. 1960’ların sonu 1970’lerin başı ile birlikte, düşük borçluluğun geçerli olduğu süreci tersine çeviren gelişmeler yaşanmıştır. Meksika’nın birikmiş dış borcu 1971’deki 7.6 milyar dolarlık seviyesinden 1981’de 69 milyar dolara fırlamıştır.

Tablo 8. 1971-1987 Döneminde Meksika Borçları
(milyon dolar)

	Toplam Borç	Kamu Borcu	Kamu Kesim Borcu/Toplm Borç	Özel Kesim Borcu	Özel Kesim Borcu/Toplm Borç	Toplam Borç/ GSMH
1971	7.6	5.5	72.6	2.1	27.6	19.5
1972	7.7	5.1	65.8	2.6	33.8	17.0
1973	11.2	8.0	71.5	3.2	28.5	20.2
1974	14.5	10.0	68.7	4.5	31.3	20.2
1975	20.1	14.4	71.9	5.6	28.1	22.8
1976	25.9	19.6	75.7	6.3	24.3	37.7
1977	29.3	22.9	78.1	6.4	21.9	36.1
1978	33.4	26.3	78.6	7.2	21.4	31.9
1979	39.1	29.8	76.1	9.3	23.9	29.1
1980	48.8	33.8	69.3	15.0	30.7	26.5
1981	69.0	48.8	70.7	20.2	29.3	30.8
1982	87.6	68.4	78.2	19.1	21.8	89.8
1983	93.8	74.7	79.6	19.1	20.4	78.8
1984	96.6	78.1	80.8	18.5	19.2	64.7
1985	97.5	80.0	82.1	17.5	17.9	79.7
1986	101.2	84.1	83.1	17.1	16.9	119.9
1987	106.2	89.4	84.2	16.8	15.8	127.2

Kaynak: Guillen, Arturo R., -Gandy Ross, “Latin America’s Debt and the World Economic System” *Latin Amerika Perspectives*, Vol. 16, No.1, Winter, 1989, p. 31-51.

GSMH'nın yüzdesi olarak dış borç tutarı, 1971'de % 19.5'den 1971'de % 30.8'e yükselmiştir. 1982'de, 34 ülke dış borçlarını ödeme konusunda ciddi problemler yaşamışlardır. Müzakere konusu olan borç tutarı 1981'de 2.6 milyar dolar iken, 1983'de 90 milyar dolara ulaşmıştır. Söz konusu yıllarda kamu borcunun yükselişini sürdürdüğü görülmektedir. 1981'de % 70.7 olan kamu borcu/toplam borç oranı, 1982'de % 78.2'ye çıkmış, sonraki yıllarda da artış seyrini devam ettirmiştir (Bkz.Tablo8). 1985 yılında IMF ile "tam koşulluluk" esasına bağlı olarak görüşme yoluna giren ülke sayısı 59 olmuştur⁵⁴. 1985'den itibaren 1986 ve 1987 yıllarına bakıldığında, toplam borç tutarının GSMH içindeki payı fırlayarak 1985'deki % 79.6 seviyesinden 1986'da % 119.9, 1987'de % 127.2 seviyelerine yükselmiştir (Bkz.Tablo8).

Sürdürülen ithal ikameci politikalar sayesinde yirmi yıl boyunca yıllık ortalama % 6'nın üzerinde kaydedilen büyüme oranlarının ardından, 1982'de Meksika ekonomisi borç krizine girmiştir. Bu kriz başlıca ekonomik göstergeleri olumsuz yönde etkilemiş, büyüme oranı yıllık % 0,1'in altına düşmüş ve enflasyon yıllık ortalama % 90 dolayında gerçekleşmiştir⁵⁵.

Portillo'nun başkanlığının sonu petrol fiyatlarındaki ve dış borçlardaki büyük artışa denk gelmiştir. Aynı dönemde faiz oranları da önemli derecede artmış ve özel sektörden yoğun sermaye kaçıışı yaşanmıştır. Bu evrede oldukça büyük bir devalüasyon yapılmış, ithalat denetimleri getirilmiştir. Devam etmekte olan kamu açıkları ve neredeyse % 100'lere varan enflasyon oranları beraberinde yeni bir istikrar programını getirmiştir. Ağır borç yükü altındaki Meksika içinde bulunduğu kriz anında dış borçlarını dondurmıştır.

2.2 1983-1985 İstikrar ve Yapısal Uyum Programı

Uygulamaya konan IMF destekli acil politika önlemlerinin amaçları yeni yönetim (Miguel de la Madrid başa geçmişti) tarafından 1982 yılı sonunda açıklanmıştır. Buna göre öncelikler; enflasyonun düşürülmesi, büyük çaplı banka iflaslarının önüne geçilmesi ve yapısal uyum programının uygulanmasının bir sonucu olarak işsizliğin önlenmesi olarak ortaya konmuştur. Enflasyon oranlarının

⁵⁴ Guillen, Arturo, Gandy, Ross, a.g.e., p. 31.

⁵⁵ Buturak ve Yeldan, a.g.m., s. 86.

aşağı çekilmesi için mali dengelerin düzeltilmesi, döviz piyasalarının istikrarı ve enflasyon beklentilerini tetiklemeyecek bir ücret politikasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Mali açığın azaltılması uygulanan istikrar programının anahtar ögesi olmuştur. Programda kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG), GSMH'nın 1982'deki oran olan % 17.6'sından, 1983'de % 8.5'e, 1985'de % 4'ünün altına çekilmesi hedeflenmiştir. Nitekim, 1983'de KKBG/GSMH gerçekleşmesi, 1982 için tahmin edilen seviyenin yarısına inmiş, bununla beraber, GSMH % 5 oranında düşmüştür. Enflasyon bir önceki yılın oranlarına düşürülmüş olmasına karşın, programda hedeflendiğinden daha yüksek seyretmeye devam etmiştir. 1983'de % 101.8 olan enflasyon oranı, 1984 yılında % 65.4'e düşürülebilmiştir (Bkz.Tablo9). Enflasyon hedefine tam olarak ulaşamamasının nedeni, yapılan yüksek oranlı devalüasyonlar ile kamusal mal ve hizmetlerin fiyatlarının arttırılmasının enflasyonist beklentileri körüklemesi olmuştur. Sıkı para ve maliye politikaları sayesinde bütçe disiplini sağlanmasına karşın, enflasyonist baskıların aşılammamasında üretici kesime sağlanan sübvansiyonların kaldırılması etkili olmuştur. Sübvansiyonların kaldırılmasıyla görelî fiyatların yeniden belirlenmesi enflasyonun kırılmasını engellemiştir.⁵⁶

Tablo 9. Meksika Enflasyon ve Bütçe Açıkları (1982-87)

	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Enflasyon (%)	63,0	101,8	65,4	57,7	106,0	140
Bütçe Açığı/GSYİH (%)	16,2	8,5	7,3	8,3	15,2	15,8

Kaynak: Esen, a.g.m., s. 57

1985'de özel sektöre verilen kredilerin hızla artması, dünya petrol fiyatlarının düşmesi ve yüksek enflasyonla iç borç faiz ödemelerinin yükselmesi uygulanan sıkı para ve maliye politikalarını etkisiz bir hale getirmiş ve krizi derinleştirmiştir. Uygulanan para politikası sonucu reel döviz kurunun

⁵⁶ Ortiz, a.g.m., p. 286.

değerlenmesi ihracat oranlarını aşağıya çekerken, ithalat oranlarını arttırmıştır. Bu çerçevede hükümet 1987 yılında IMF ile yapılan bir stand-by anlaşması ile heteredoks bir istikrar programı benimsemiştir. KİT'lerin özelleştirilmesi ve ticaretin serbestleştirilmesi esasına dayanan programın uygulamaya konması ile iç ve dış kamu borcunda azalma kaydedilmiştir.

1987'de devreye sokulan istikrar programı çerçevesinde, aktif bir döviz kuru politikasından kaçınılması, kredi politikalarında kısıtlamaya gidilmesi ve faiz oranlarında yükselme öngörülmüştür; bütçede ek kesinti uygulamalarına gidilmesi ve gelirlerde artış sağlanması hedeflenmiştir. Program çerçevesinde, IMF ile görüşmeler başlatılmış, ticari bankalar ve Paris Klübü ile borç programlaması yapılmış, bankalardan ve çok taraflı kaynaklardan fon sağlanması öngörülmüştür. Yapısal uyumlaşma politikalarından olan kamu sektörünün büyüklüğünün azaltılması ve ticaretin serbestleştirilmesi programın ana öğeleri olarak ele alınmıştır.

1987'nin ilk yedi ayında enflasyon beklentilerindeki iyileşmeler ile birlikte oldukça olumlu gelişmeler yaşanmıştır. 1987'nin ikinci çeyreğinde ekonomik faaliyetler canlanmaya başlamıştır; ödemeler dengesi oldukça güçlü bir konuma gelmiş, tasarruflarda artış sağlanmıştır. Bununla birlikte, bu durum, Ekim ayında hisse senedi piyasasında gerçekleşen düşüşle beraber ani bir şekilde değişmiştir. 1986 ortalarındaki büyük düşüşün ardında Meksika hisse senedi piyasasında gerçekleştirilen bir fiyat düzenlemesi, Wall Street ve dünyadaki diğer hisse senedi piyasalarında yaşanan düşüşle beraber Meksika piyasasında yeni bir düşüşü kışkırtmıştır. Bu durumun yatırımcılar açısından yol açtığı tepkime, güvenli alana kaçma şeklinde gerçekleşmiş ve hisse senetleri dolar üzerinden ifade edilen çeşitli varlıklara dönüştürülmüştür. Bu durum döviz piyasası üzerinde baskı oluşturmuştur. Otoriteler, tam da oldukça kapsamlı bir anti-enflasyonist istikrar programı hazırladıkları sırada, döviz rezervi kaybını engellemek amacıyla Kasım ortalarında piyasadan çekilmeye karar vermiştir⁵⁷.

⁵⁷ Ortiz, a.g.m., p. 289.

1987 sonunda, gerek bütçenin operasyonel dengesi gerekse dış cari işlemler fazla göstermiş ama enflasyon yüksek seviyelerde seyretmeye devam etmiştir⁵⁸. 1982 ve 1985-86 tarihlerinde % 50'lere varan reel devalüasyona yol açan iki büyük devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Enflasyon oranları yükselmeye devam etmiştir. 1987'de uluslararası sermaye piyasalarında yaşanan krizin etkisiyle Meksika para birimine güven azalmıştır. Bu dönemde enflasyon oranı % 131.8'e yükselmiştir (Bkz Tablo 9).

Uygulanan aktif döviz kuru politikasının 1986 petrol şokuna verdiği tepkideki gecikme, enflasyon oranının yükselmesinde rol oynamıştır. Fakat bu, Meksika ve borç tehdidi altındaki yaşayan ülkeler adına geçerli problemlerden sadece biridir. Dış borç yükümlülükleri borçlu ülkelerde kamu kesiminin taahhütlerini temsil etmekte, hükümetler borç servislerini finanse etmek için kamudan kaynak aktarımı yolunu tercih etmektedirler. Toplumun çeşitli kesimlerinin, hükümetin zorla ek vergi toplamasına ya da kamu teşebbüslerinin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarını yükseltme yoluyla kaynak sağlama yolunu tercih etmesine direnerek tepki göstermesi, hükümetleri toplum tepkisinin üstesinden gelmek ve iç kaynakları kamuya aktarmak için enflasyon vergisine başvurmaya yönelmektedir.

Enflasyon bu yolla borçlu ülkelerde daha çok reel ücretlerin düşmesi vasıtasıyla etkin bir kaynak aktarımı mekanizması olmuştur. Reel ücretlerdeki azalma döviz kurunun değerinin düşmesi sonucu gerçekleşmiştir. Nominal ücretler döviz kurundaki değişime hemen uyum sağlamamış, ihracatta rekabet edebilirliği geçici olmuştur. Üretim maliyetleri üzerindeki etkisine ilaveten, reel ücretlerdeki düşme iç talebi ve içeride ihracata yönelik serbest üretimi düşürmüştür. Sözü edilen etkileşimler borçlu ülkelerde, eğer bu ülkelerin büyük oranda dış fazlaları yoksa, istikrar programlarının neden başarılı olmadığı sorusuna bir cevap oluşturabilmektedir.

Petrol şokunun ardından uygulamaya konan acil durum programı ödemeler dengesinde olumlu gelişme sağlamıştır. Nakit hesabı fazlası, ticari bankalardan ödenen bir miktar para ve sermaye girişleri rezerv seviyesinin 14.5 milyar dolara

⁵⁸ Bruno, a.g.e., s. 176.

çıkmasını sağlamıştır. Böylece, ödemeler dengesi açısından değerlendirildiğinde, uygulama sonucunun ilk etkileri, anti- enflasyonist programın yürürlüğe konması için en uygun durumu temsil etmiştir.

2.3 Paktlar Dönemi

1987 yılının Aralık ayında parafe edilen “Ekonomik Dayanışma Paktı” işçi örgütleri, köylü temsilcileri, iş çevreleri ve hükümet arasında üçlü bir anlaşma olarak imzalanmıştır.

Dayanışma paktı temel noktaları daha çok mali disiplin olan kapsamlı bir istikrar programını içermektedir. Bu istikrar programı, bünyesinde hem ortodoks ve hem de heterodoks öğeleri barındırmaktadır. Bu program, temel dengeleri kurmayı hedefleyen ortodoks özellikler ile enflasyonist beklentileri kırmayı hedefleyen heterodoks politikaların bir bütün halinde uygulandığı bir istikrar programı olmuştur. Ücretlerin asgari seviyelerde dondurulmasını, ayrıca bazı kamu hizmet fiyat ve tarifelerinin de yaklaşık iki ay süreyle dondurulmasını öngörmektedir. Özellikle ticaretin liberalizasyonu üzerinde durulmaktadır. Özelleştirme uygulamaları zaten De la Madrid hükümeti başa geldiğinden beri gerçekleştirilmektedir. Yapısal değişimin bir başka ayağı, ekonomik faaliyetlerin serbestleştirilmesidir.

Pakt, daha çok döviz kuru, para ve ücretlerin senkronize bir şekilde dondurulmasını (fiyat kontrolleri) öngörmüştür. Sıkı maliye politikaları öngörülerek kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi gerekliliği ortaya konmuş, düşük gelir gruplarının üzerindeki vergi yükleri azaltılmış ve hizmetlerin fiyatları belli bir süre için dondurulmuştur. Para arzı kontrol altına alınmaya çalışılmış, bunun için de kredi tavanları belirlenmiştir. Aralık 1987’de ve Şubat 1988’de reel devalüasyonlar oranında gerçekleştirilmiştir. Ticaretin serbestleştirilmesi öncelikler arasına konmuş ve bu uygulamaya ivedilik kazandırılması amaçlanmıştır. Bunun temel nedeni, döviz kurunun değerlendirilmesi nedeniyle, ithal malların yaratacağı rekabetin yurt içi fiyatları düşüreceği yönündeki beklentidir. Bu sürece koşut bir şekilde gümrük vergilerinde indirimle gidilmiştir.

Paktın uygulamaya konması ile ortaya çıkan ilk sonuçlar makro ekonomik göstergeler açısından olumlu olmuştur. Enflasyon oranı hızla düşmüştür. 1988 yılı başında yıllık % 120'ler seviyelerine kadar çıkan enflasyon oranı yılın son çeyreğinde % 20'ler düzeyine yerleşmiştir (Bkz.Tablo10). Bu oran, kabaca 1989 ve 1990 yılları arasında geçerli olan enflasyon oranını vurgulamaktaydı⁵⁹. Ortalama aylık enflasyon, 1988 yılı ikinci yarısında bir önceki yılın aynı dönemindeki % 9 oranından % 1.2 seviyelerine düşmüştür. Reel GSMH'da 1987'deki oran olan % 1.5'e yakın bir şekilde % 1.1 oranında büyüme sağlanmıştır. 1989'a gelindiğinde GSYİH artışının % 3 seviyelerini aştığı görülmektedir (Bkz.Tablo10). Uygulanan karma karakterli program sayesinde 1988'de özel talep genişlemesinde % 10.9 oranında bir genişleme gerçekleşirken buna karşın özel tüketim % 2.7 oranında artmıştır. Bununla birlikte, ihracat artışı bir önceki yıl % 10.1 olarak gerçekleşirken 1988 yılında % 2.7'lik bir oranda artmıştır. Olumsuz dış koşullara karşın elde edilen sonuçlar şöyle ifade edilebilmektedir: ticarete % 10 oranında bir geriye gidiş gerçekleşmiştir; dış borç faiz oranı -yüzde olarak- ortalama 3 puan artmıştır; kötü hava koşulları tarımsal üretimi olumsuz etkilemiştir ve buna koşut hububat ithalatında epeyce artış yaşanmıştır. Bunlara ek olarak, Meksika'nın programı dış finansal destek olmaksızın uygulanmıştır; hatta, ülkeden önemli miktarda negatif kaynak transferi gerçekleşmiştir⁶⁰.

İstikrar sağlama sürecinin yarattığı belirsizlik dış şoklarla bir araya gelince, iç reel faiz oranlarında kamu finansmanı üzerinde şiddetli bir etki yaratacak şekilde ani bir artış gerçekleşmiştir. Kamu iç borcu üzerindeki faiz yükü, 1987 GSMH'sının % -0.7'si iken % 7.7'ye yükselmiştir. Son derece yüksek olan faiz oranları özel sektöre kaynak transferine yol açmış, bunun özel sektördeki yansıması özel kesim tasarruflarındaki yükselme olmuştur. Ancak bu, birdenbire artış gösteren özel kredi talebi ve kamu kesimi borçlanma gereğinin karşılanması için yeterli olmamıştır. Böylece, programın başlangıç aşamasında kredilerde yaşanan daralmaya bağlı olarak gerçekleşen uluslararası rezerv artışları tersine dönmüştür.

⁵⁹ Little I.M.D.,- Cooper, R.,- Corden, M., Rajapatirana S., Boom, Crises and Adjustment The Macroeconomic Experience of Developing Countries , Oxford University Press, New York, December 1993, p. 199.

⁶⁰ Ortiz, a.g.m., p. 294.

Tablo10. Meksika İçin Makroekonomik Göstergeler, (1965-1991)

Yıllar	GSYİH Artışı (%)	TEFE (%)	Yatırımlarda Atış (%)	Dış Ticaret Haddi 1987=100	Cari İşlemler Açığı (Milyar \$)
Büyüme, 1965-72	6.7	5	8.0	166	0.8
Petrol Şokları					
1973-76	6.1	20	8.0	144	3.2
1977-80	7.3	22	5.9	137	5.0
Borç Krizi, 1981-82	3.7	60	-0.2	142	11.1
Mali Ayarlama					
1983-86	-0.5	76	-7.7	90	-2.3
1987	1.7	159	-0.1	100	-4.0
PACTO					
1988	1.4	52	5.8	92	2.4
1989	3.1	20	6.5	98	4.0
Büyümeye Dönüş					
1990	3.9	30	13.4	110	6.4
1991	3.6	23	8.5	-	13.3

Kaynak: Bruno, Mihael, Kriz İstikrar Programları ve Ekonomik Reform, çev. Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları, İstanbul 1994, s. 174.

Bu arada petrol ihracatından elde edilen gelirlerin azalışı, petrol dışındaki (imalat sektörü gibi) sektörlerden elde edilecek gelirlerle telafi edilmeye çalışılmıştır. İthalatta görülen dalgalanmaların nedeni, büyük oranda ekonominin dışa açılması ile birlikte, döviz kurunun değer kazanması, özel yatırımlardaki canlanma olmuştur; ancak ithalat çeşitli kanallar aracılığı ile devam etmiştir. Ulusal paranın reel olarak değerli tutulması sonucu artan yatırım gereksinimi yatırım malları ithalatını arttırmıştır⁶¹.

Döviz rezervlerindeki azalma ve dış borç ödemelerindeki artışın etkisiyle ekonomide durgunluk başgöstermiştir. 1988 yılında Carlos Salinas de Gortari

⁶¹ Ortiz, a.g.m., p. 294-295.

işbaşına gelmiştir ve 1989 yılında başlayan Salinas Dönemi'nin en önemli özelliği, istikrar programına “Ekonomik Yapılanma Programı” boyutunun ilave edilmiş olmasıdır. Uygulamaya konan istikrar programı dar anlamda bütçe, geniş anlamda kamu kesiminin gelir-gider dengesini sağlamaya odaklanmıştır. İkinci sıradaki öncelik devletin küçültülmesi olup, geniş tabanlı bir vergi reformu gerçekleştirilmesi ve özelleştirme programı, program kapsamına dahil edilmiştir. Üçüncü öncelik, hassas sektörler dışarıda tutulmak üzere ticaretin serbestleştirilmesi ve miktar kısıtlamasının kaldırılması olmuştur⁶².

Belirtilen önceliklerin gerçekleştirilmesinde özellikle vurgulanması gereken noktalardan biri, özelleştirme uygulamalarıdır. Böylece hem özelleştirme uygulamaları hem de harcamalarda kısıntılara gidilmesi sayesinde bütçe açıklarının kapatılmasında başarılı olunmuştur. Özelleştirmeden elde edilen gelirler özellikle iç ve dış borçların ödenmesinde kullanılmıştır. Bu dengenin sağlanmasını dış ticaretin serbestleştirilmesi izlemiştir.

Fiyat artışlarının nispi olarak düşmesi ve kamu dengesinin sağlanması üzerine 1989 yılı başında, 1994 yılına kadar devam edecek olan “dengeleyici politikalara geçiş” dönemi başlatılmasına karar verilmiştir. Bu programla, % 6 oranında milli gelir artışı, yılda 5 milyar ABD tutarında yabancı sermaye girişi öngörülmüştür. Nitekim, ekonomik büyüme hedefi hariç, hedeflerin tümüne 4 yıl içerisinde ulaşılmıştır. GSYİH artışı 1987’de % 1.7 iken 1990 yılında % 4’ler seviyesine ulaşmıştır (Bkz.Tablo10). Enflasyon da hızla düşürülmüş ve yıllık bazda % 20’ler seviyesine çekilmiştir. Uygulanan istikrar programının başarısında Meksika’daki esnek işgücü piyasası sayesinde ücretlerde gerçekleştirilen azalış önemli bir rol oynamıştır.

İstikrarın sağlanması ile birlikte sıra yapısal uyum politikalarının devreye sokulmasına gelmiştir. Dış ticarete serbestliğin derecesi artırılmış, mali serbestleştirme süreci hız kazanmış, kamu işletmeleri hızla özelleştirilmiştir. Fiyat istikrarı ve ekonomik istikrar koruma altına alınmışken, Meksika dünya pazarları ile bütünleşme yoluna gitmiştir.

⁶² Mortan, Kenan, Uluslararası Kaos mu? Türkiye’de Kriz mi?, 1.bs, Dünya Yayınları Ekonomi Dizisi 8, Globus Dünya Basınevi, İstanbul, Haziran 2001, s. 117.

Yapısal uyum çerçevesinde ticaretin liberalleştirilmesi, kamu müdahalesinin yol açacağı riskleri azaltmaktadır; çünkü “disiplin etkisi” olarak adlandırılabilir bir etkinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu etki, iç ve dış olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Serbest ticaret, özellikle yabancıların yatırımlarını geri çekmesi ve misilleme olarak ticaret bariyerleri koyması endişeleri ile devletin müdahale etmemesini sağlamaktadır. Bu dışsal anlamda disipline edici etkendir. Dahası NAFTA gibi uluslararası anlaşmalar, bazı sektörlerin devletçe gerçekleştirilen düzenlemelerle korunmasına izin vermemektedir. İçsel unsur iki bakış açısını barındırmaktadır: İlki, serbest ticaretin yeni çıkar gruplarını ortaya çıkarmasıdır; örneğin, serbest ticaretin devamlılığında karlı çıkan ihracatçılar. İkincisi, serbest ticaretin geçerliliği halinde, düzenlemelerin daha basit ve açık olacağıdır⁶³.

Meksika örneğinde, bazı çıkar gruplarının kendi öldürücü istekleri tarafından zayıflatıldığı görülmektedir. De la Madrid ve Salinas yönetimleri kurumlaşmış yerleşik elitlerden geçici bir süre özerk bir tavır sergilemişlerdir. Bu, onlara bazı reformların devreye sokulması için baskı kurma olanağı tanımıştır. Belli başlı kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, tekel gelirlerini elimine eden radikal bir deregülasyon sürecinin başlatılması gibi. Meksika’da ticaretin serbestleştirilmesi, özel sektör elitlerinin tekel rantı elde etme olanaklarını kısıtlamıştır. Belli bir kesim ise yabancılar ve ihracatçıların rekabetiyle karşılaşmıştır. Bu anlamda, Meksika’da ticaretin serbestleştirilmesi Demokles’in Kılıcı rolünü üstlenmiştir⁶⁴.

NAFTA’nın imzalanmasında itici güç, Avrupa Birliği’nin (AB) yapılanması olmuştur. Kanada, Meksika ve Kuzey Amerika arasında imzalanan ve Kuzey Amerika’da bir serbest ticaret bölgesi oluşturan anlaşma, üye ülkeler arasındaki kota ve tarifeleri kaldırmıştır. Ancak, her ülkenin alan dışındaki ülkelere gelen ithal mallar konusunda kendi tarifelerini belirleme ve özellikle işgücünün dolaşımında kendi kurallarını koyma hakkı vardır. NAFTA’nın 1993 yılında yürürlüğe girmesiyle, Kanada, Meksika ve Kuzey Amerika arasındaki ticareti

⁶³ Tornell, a.g.m., p. 56.

⁶⁴ Tornell, a.g.m., s. 56.

kısıtlayan çoğu tarife ve kotalar kaldırılmış, bazı durumlarda tarife ve kotaların kaldırılması beş ila on yıllık süreye yayılmıştır. Bu ülkelerde üretilen mallar Kuzey Amerika malları olarak görülmekteydi ve sınır ötesine NAFTA'nın koşullarına bağlı olarak çıkartılıyordu. Otomotiv ürünlerinin ticareti içindeki Kuzey Amerikan malı oranının, yüzde 60 ila 62.5 arasında değişen üst sınırı karşılması koşuluyla gerçekleştiriliyordu. Bunun yanında NAFTA, üyeleri arasında dış yatırımı kısıtlayan engelleri kaldırmıştır. Örneğin, General Motors'un Meksika'da bir fabrika kurmasının önündeki engeller kaldırılmıştır. Tüketici sayısı ve birleşik GSYİH'si bakımından değerlendirildiğinde NAFTA, dünyanın en büyük pazarlarından biri olarak AB ile kıyaslanabilecek düzeydedir⁶⁵.

NAFTA ticaret anlaşmasının imzalanması ile Meksika Hükümeti'nin başlatmış olduğu yoksullukla mücadele gibi geniş kapsamlı ekonomik reformlarla birlikte Meksika ekonomisine dair iyimserlik derecesi artmıştır⁶⁶.

NAFTA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, Japonya ve Avrupa'nın sanayi ülkeleri Meksika'daki yatırımlarını arttırmışlardır. Sadece, 1993'de Meksika'ya 30 milyar dolar yabancı sermaye yatırımı yapılmıştır. Yabancı sermaye yoğun bir şekilde ülkeye akmıştır. Meksika'nın fiyat artışları peso/dolar kuruna yansımadağı için, Meksika ürünleri yabancı piyasalarda pahalılaşmaya başlamıştır. Nitekim, 1990'lı yıllarda Meksika'nın ihracatı yavaşlarken ithalatı hız kazanmıştır⁶⁷. Peso'nun değerlenmesi yanında ithalat artışının bir diğer nedeni, hem ithalat engellerinin kaldırılması hem de yaşanan kredi patlamasıdır. Sonuçta ithalat ihracat arasındaki fark çok büyümüş ve Meksika'nın dış ticaret açığı GSMH'sinin % 8'ine ulaşmıştır⁶⁸.

“ NAFTA'nın kabul edilmesi sırasında Meksika ekonomisi bir finansal krize doğru ilerliyor ve 1929 depresyonundan bu yana görülmuş en büyük durgunluğa giriyordu. Krizle birlikte başkanlık seçimlerinin yol açtığı siyasi istikrarsızlık başlamıştı ve muhalif gruplar fiili olarak kaotik bir ortam yaratıyorlardı, Peso'nun devalüasyonu ekonominin borç

⁶⁵ Allen, Larry, Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya Küresel Finans Sisteminin Öyküsü, çev. Mahmut Tekçe, 1.bs., Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2003, s. 207.

⁶⁶ Buturak ve Yeldan, a.g.m, s. 87.

⁶⁷ Bulutoğlu, a.g.e, s. 216.

⁶⁸ Krugman, a.g.e., s. 50.

*pozisyonunu kötüleştirmiş ve 1995 yılında ekonominin bir uluslararası kurtarma yardımı paketini almasına yol açmıştır*⁶⁹.

2.4 1994 Mali Krizi

Meksika 1988 yılından başlayarak ortodoks kuramın öngördüğü tüm adımları atmıştır. Dış ticareti ve sermaye hareketlerini serbestleştirmiş, kapsamlı özelleştirme politikalarını uygulamaya koymuş ve devlet bütçesinde dengeyi sağlayarak ekonomik istikrarı sağlamayı başarmıştır. Tüm bu politikalar, *Pacto* adı verilen toplumsal uzlaşma zemininde uygulanmıştır. Bu program çerçevesinde, işveren kesimi üretim fiyatlarını dondurmuş, işçi kesimi de reel olarak % 13'lük bir reel ücret gerilemesine razı olmuştur. Devlet de düzenleme işlevini üstlenerek döviz kurunu dolar karşısında sabitlemiştir. Fiyat beklentilerinin kırılmasını amaçlayan bu programlarla, enflasyon oranları beş yıl içerisinde % 150'lerden % 10'un altına indirilmiştir. Büyüme hızı ilk defa 1994'de anlamlı bir şekilde pozitif seyretmiştir⁷⁰. Nitekim, 1994 yılı itibarıyla enflasyon oranı % 7.7 iken, GSYİH artışı % 4.4 olarak gerçekleşmiştir. (Bkz.Tablo 11)

Tablo 11: Meksika 1994-2000 Ekonomik Veriler

	REEL GSYİH	ENFLASYON	KAMU KESİMİ DENG / GSYİH	DIŞ BORÇLAR / GSYİH
1994	4,4	7,0	-0,3	33,9
1995	-6,2	35,0	-0,8	59,0
1996	5,2	34,4	-0,7	49,6
1997	6,8	20,6	-1,2	38,2
1998	4,9	15,9	-8,1	38,4
1999	3,5	16,6	-1,3	34,6
2000	6,5	9,5	-0,6	30,0

Kaynak: Toprak, Metin, a.g.e,138-141.

Yaşanan mali serbestleştirme sürecinin 1990'lı yıllarda sermaye girişlerini arttırdığı süreçte, Meksika hem dış dengesini hem de kamu dengesini sağlamış durumdadır. Teoride, neoklasik yaklaşım ülkelerin dış denge ve kamu dengesini

⁶⁹ Buturak ve Yeldan, a.g.m., s. 87.

⁷⁰ Yeldan, Erinç, "Meksika Krizinin Öğrettikleri Ya da Hades Cehenneminde Az gelişmişlik", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XIX, sy.186, Aralık 1995, s. 37.

sağlaması durumunda, sermaye girişlerinin olumsuz etki yaratmayacağını öne sürmektedir.

1990'lı yılların başında kamu dengesini sağlamış olan Meksika'nın KKBG negatif düzeydedir. KKBG'nin 1991 ve 1992 yıllarında ise GSYİH'ya oranı % 1'den küçüktür. Bütçe açığı ise, 1990 yılından sonra neredeyse yok denilebilecek bir seviyeye çekilmiştir. Kamu kesimi dengesi/GSYİH oranı dikkate alındığında, 1994 yılında % -0.3 olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo11). Mali serbestleştirme ile birlikte iç borçlanma ve kısa dönemli borçlanmada sistemli bir artışın görülmesi faiz oranlarının da gittikçe artan bir seyir izlemesine neden olmuştur. 1990'lı yıllarla birlikte Meksika ekonomisinin faiz ödemeleri düşürüldüğünde birincil fazla verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, kamu hesaplarının fazla verip vermemesinden bağımsız bir şekilde, Meksika'da spekülasyon sermaye girişleri cari açığı yaratan temel etmenlerden birisi olmuştur⁷¹. Bu ifadenin teorik açıklamasını yapmak gerekirse, ülkenin ödemeler dengesi bilançosu çift yönlü eşitliğe dayanan bir muhasebe sistemini öngörmekte, mal ve hizmet ticareti ve görünmeyen işlemler kalemlerinden oluşan cari işlemler açığı ile sermaye akımlarındaki fazla daima birbirini dengelemektedir. Konu bu şekilde genel denge açısından ele alındığında, Meksika'nın yaşadığı ithalat patlamasının ve cari işlemler açığının esas olarak, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin ardından yüksek reel faiz elde etmek amacıyla ulusal ekonomiye akan kısa vadeli, spekülasyon sermaye girişlerinin bir sonucu olduğu söylenebilmektedir. Dolar cinsinden yüksek reel faizin yarattığı çekici ortama akan kısa vadeli yabancı sermaye, bir yandan kısa dönemli büyüme ve ithalat artışını uyarırken, diğer yandan döviz piyasasında geçici bir rahatlık yaratarak döviz kurunu değerlendirmektedir⁷².

Cari işlemler açığının hızla arttığı 1994 yılında Salinas hükümeti, devalüasyona başvurmamıştır. Bunun temel nedenleri, yabancı yatırımcıları ürkütme kaygısı ve politik endişelerdir. Bu nedenle, ödemeler bilançosu dengesi

⁷¹ Yentürk, Nurhan, " Kısa Dönemli Sermaye Girişinin Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye ve Meksika İçin Bir Karşılaştırma", Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2003, s. 241.

⁷² Yeldan, a.g.m.,1995, s. 38.

sermaye hesabındaki sermaye girişleri ile sağlanmaya devam edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, sermaye girişleri, doğrudan yabancı yatırımlardan çok, Meksika piyasasındaki yüksek faiz oranlarından yararlanmak isteyen “sıcak para” girişleri şeklinde oluşturmıştır⁷³.

Meksika 1990’lı yıllar boyunca sürekli önceden açıklanmış bir aralık içinde hareket eden bir kur rejimi uygulamıştır. Kur politikasının bu şekilde uygulanmasının taahhüt edilmesi ve bu politikadan çıkış yönteminin önceden belirlenmemiş olması sistemden çıkılmasını engellemiştir. Bu politikanın da etkisiyle, Meksika 1993 yılında büyük cari işlem açıkları vermeye başlamıştır. Yüksek oranlı yabancı sermaye girişi, kredilerde patlama yaşanmasına neden olmuştur. 1988’de özel sektöre açılan kredilerin oranı % 10 iken bu oran 1994 yılında % 42 seviyelerine çıkmıştır. Ocak 1994’de ülkenin güneyinde Chiapas gerillalarının başkaldırısı ve 1994 Ağustos ayında yapılan başkanlık seçimi, ekonomik kesimde mevcut olumsuz tabloyu krize dönüştürmüştür⁷⁴.

Uygulanan ekonomi politikasının bir sonucu olarak, Meksika’nın döviz rezervlerinin erimeye başlaması bazı çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu durumda yapılacak bir devalüasyonun hem ihracatta rekabet gücünü arttıracacağı, yabancı yatırımcıları Meksika aktiflerinin değerli olduğuna inandıracacağı hem de yükselen faiz oranlarını düşüreceği yönünde bir fikrin hakim olmasıyla Meksika devalüasyon yapmayı tercih etmiştir⁷⁵.

ABD’nin Şubat 1994’den itibaren görece olarak daha sıkı bir para politikası uygulaması, Meksika’ya giren ABD kökenli portföy girişlerini azaltmıştır. Bu girişler 1994’de tamamen kesilmiştir. Nitekim, başta devalüasyon gerçekleşmeyeceğine dair güvence içinde olan yabancı yatırımcılar, gelen devalüasyonla birlikte bir anlamda kendilerini beklenmedik bir durum içerisinde bulmuşlardır. Yatırımcılar, pesonun daha da düşeceğinden endişe ederek ellerindeki peso değerli cetebonoları satmışlar ve dolar değerli kısa vadeli

⁷³ Balkan, a.g.m., s. 13.

⁷⁴ Toprak, Metin, Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Denevimi, Siyasal Kitabevi, Ankara, Aralık 2001, s. 143-144.

⁷⁵ Krugman, a.g.e., s. 54.

tesobonolara yönelmişlerdir⁷⁶. Bu durum pesonun değerinin daha da düşmesi yönünde baskı oluşturmuştur. Merkez Bankası'nın bu durumun önüne geçmek için piyasadan peso çekmesiyle, devalüasyonun ardında rezervler bir anda yarı yarıya inmiştir. ABD'nin kısa vadeli faiz oranlarını yükseltmesiyle yabancı sermaye açısından çekiciliği artmıştır. Bu süreçte ABD faizlerindeki yükselme, Meksika'daki faiz oranlarının fırlaması, pesonun devalüe edilmesi, 1995 yılında Meksika ekonomisinin % 6.2 oranında küçülmesi, ekonominin kriz içerisinde oluşunun başlıca göstergeleri olmuştur. 1994'de başlayan sermaye kaçıışı ile ülkenin 1994 yılında 16.2 milyar dolara ulaşan uluslararası rezervleri bir anda erimiştir. 1995 sonu itibariyle 3.5 milyar dolara inmiştir⁷⁷.

Tablo 12. 1997-2001 Yılları Arasında Meksika'nın Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	Nüfus (milyon)	GSYİH (Milyon \$)	Kişi Başına GSYİH (\$)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Para Birimi ve Paritesi 1\$= Peso	Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	Enflasyon (%)
1997	94,27	401.808	4.262	110.431	114.847	7.9	-7.696	20.6
1998	95,82	422.676	4.411	117.460	130.948	9.1	-16.097	15.9
1999	98,13	478.509	4.876	136.391	148.648	9.6	-14.022	16.6
2000	100,25	578.039	5.766	166.368	182.702	9.5	-18.185	9.5
2001	101,75	623.892	6.132	158.547	176.185	9.3	-18.033	6.4
2002	-	632.203	-	160.682	176.607	9.7	-14.069	5.0

Kaynak: Ege, Ayşe, Meksika Ülke Raporu, KOSGEB Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Enstitüsü, Haziran, 2005 (çevrimci, <http://www.kosgeb.gov.tr/ekler/dosyalar/yayin/meksika/ulkeraporu/doc>)

Kriz sonrası 1982 yılından beri uygulanan sıkı politikalar sayesinde düşürülen enflasyon oranları hızla artmıştır. GSYİH ilk altı ayda % 10.5 oranında düşmüştür. Kamu harcamaları enflasyonun önüne geçmek amacıyla ilk altı ayda % 14 oranında azaltılmıştır. Geri ödenemeyen borçlar bankacılık sistemini tehlikeye sokmuş, bankacılık sektörünün portfolyosunun % 15'inin geri ödenemez

⁷⁶ Meksika'da borçlanma gereksiniminin artması üzerine, devlet borçlanma politikasında değişikliğe gitmek ve kredi güvenilirliğini arttırmak amacıyla, pesoya dayalı devlet tahvili (cetebono) ve dolara dayalı devlet bonosu (tesebono) çıkarılmıştır.

⁷⁷ Toprak, a.g.e., 143, Balkan, a.g.m., s. 13, Yeldan, a.g.m., s. 39.

duruma gelmesi üzerine hükümet bankalara GSYİH'nın % 4'üne varan oranlarda destek vermiştir⁷⁸.

Daha önce de belirtildiği gibi, Meksika'nın yaşadığı mali kriz bütçe dengesizliğinden kaynaklanmamıştır. Nitekim, 1990-1994 arasındaki zaman kesitinde Meksika'nın dış denge ve kamu dengesinin sağlandığı görülmektedir. Faiz ödemeleri çıkarıldığında ülkenin birincil fazla vermesinin, ülkenin ekonomisindeki kırılmanın faiz arbitrajından faydalanmak isteyen yabancı sermaye girişlerinden kaynaklandığı söylenebilmektedir. Dolayısıyla, yaşanan krizin temel nedeni, sermaye girişleri ve yaşanan kredi patlamasıdır. Özel sektör karlılığını arttırabilmek adına daha çok borçlanma yolunu tercih etmiş ve yaşanan süreçte sermaye girişleriyle yaşanan genişleme ithalat artışı ile birlikte tüketimi körüklemiştir. Yaşanan serbestleşme sürecinin bir gereği olarak devletin piyasaya müdahale etmemesi, sonuçların çok daha ağır olmasında rol oynamıştır. Daha önce de değinildiği gibi, Merkez Bankasının pesonun daha da değer kaybetmesini engellemek amacıyla piyasadan peso çekmesi sonucu, kriz daha da derinleşmiştir. Yaşanan kriz sadece Meksika ile kalmamış, "Tekila Etkisi" başta LA kıtası olmak üzere dünyanın pek çok bölgesine yayılmıştır. Bu süreçte, krizin yayılmasının engellenmesi amacıyla, başta Amerika ülkeleri olmak üzere, birçok uluslararası kuruluş aracılığı ile Meksika'ya kredi sağlanmıştır. Özellikle ABD'nin burada başat rol oynaması, NAFTA çerçevesinde Meksika'ya yerleşmiş olan şirketlerini kriz tehlikesinden koruma güdüsünden kaynaklanmaktadır.

Yaşanan mali krizi izleyen dönemde Meksika, 1995'de "Ekonomik Acil Durum Paketi" kapsamında yeni bir istikrar programını devreye sokmuştur. Meksika IMF ile 7.8 milyar dolarlık, koşulları -son derece tanıdık bir şekilde- sıkı para politikası, kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarının arttırılması, bütçe ve cari işlemler açığının azaltılması olan yeni bir stand-by anlaşması yapmıştır. Buna göre, işçi ve işveren kesimleri ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda, ücret ve fiyat kontrollerine gidilmesine karar verilmiştir.

1995 yılında artan durgunluk, GSYİH'da % 6.2 oranında bir gerilemeyi ve enflasyonda % 7 seviyelerinden % 35 gibi yüksek bir orana yükselişi sağlamıştır

⁷⁸ Balkan, a.g.e., s. 14.

(Bkz.Tablo11). Gerçekleştirilen devalüasyonlar sonucu döviz kuru istikrar kazanmıştır. İhracatın artması ve ithalatın azalması döviz rezervlerinin yeniden güçlenmeye başlamasını sağlamıştır. Büyüme hızı 1996 yılında % 5 civarında iken, 1997 yılında % 7 dolaylarında gerçekleşmiştir. Ekonominin büyümesiyle beraber faiz oranlarının yükselmeye başlamasıyla, uluslararası sermaye girişi de hız kazanmıştır. Döviz rezervlerindeki yükselme ithalat eğilimlerini yeniden güçlendirmiştir.

Ulusal paraların konvertibiliteye açılması ile birlikte, sanayileşmiş ülkelerde net yurt içi kredi hacmi ve para arzının kararlılık göstermesine karşın döviz kuru ve faiz hareketliliğinin arttığı görülmektedir. Finans kapitalin geldiği yeni aşamada piyasalar çok daha dengesiz bir karaktere bürünmüştür.⁷⁹

Meksika krizinin esas olarak, kamu kesimindeki dengesizliklerden ve yüksek kamu açıklarından ileri gelmediği daha önce belirtilmişti. Yaşanan krizin yapısal nedeni, mali serbestleştirme ile birlikte dışa açılan Meksika ekonomisinin ve kısa vadeli spekülasyon sermayenin etki alanına girmesi ve önemli cari işlemler dengesi açıkları vermesidir.

Neoklasik teoremin öngörüsü, gelişmekte olan ülkelerde ekonomide dengesizlik olması durumunda sermaye girişlerinin olumsuz etkilerinin ortaya çıkabileceği yönündedir. Ancak, Meksika örneği, bu öngörünün tersini kanıtlar niteliktedir. Kamu dengesini büyük ölçüde sağlayan Meksika ekonomisi, sermaye hareketlerinin etkisine girerek sarsıntı yaşamaya mahkum olmuştur.⁸⁰

⁷⁹ Yeldan, a.g.m., s. 39-40.

⁸⁰ Yentürk, a.g.e., 2003, s. 246.

III. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE MALİ KRİZ, İSTİKRAR VE YAPISAL UYUM

PROGRAMLARI

Bu bölümde, küreselleşme bağlamında, LA ülkeleri ile benzer bir dönüşüm süreci yaşamış olan Türkiye’nin, bu sürece girerken 1970’li yılların sonlarında yaşadığı krize ve bu krizin üstesinden gelmeye yönelik olarak uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum programlarına değinildikten sonra, 1990’lı yıllardan sonra Türkiye ekonomisinin kriz yönelimleri ve 1980’ler sonrası yaşadığı evrilmenin günümüze yansımaları ele alınmaya çalışılacaktır. Bu arada LA deneyimi ile ortak noktalar, yaşanan sürecin sonuçları itibariyle ele alınacaktır. Öncelike “24 Ocak Kararları” ve bu kararların alınmasına giden süreç ve kararların alınmasında öncelikli nedenler üzerinde durulacaktır. Ardından, sermaye birikimi ve üretimin yeniden yapılandırılmasına dönük olarak yürürlüğe konan İYUP’ların karakteri ve yapısı üzerinde durulacaktır. 1994’te yaşanan mali krizle birlikte devreye sokulan “5 Nisan Kararları”nın ve sonrasında uygulanan politikaların, Türkiye’nin yapısal uyum ve dönüşüm amacına yönelik olarak uyguladığı politikaların yarattığı istikrarsız yapı üzerinde ne derecede etkili olabildiği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından, 1999-2002 sürecinde Türkiye’nin yaşadığı büyük mali kriz, aynı bağlamda değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Türkiye ekonomisi tarihine bakıldığında, krizlerin süreklilik arzettiği, bu bakımdan, Türkiye ekonomisinin tarihi ele alındığında bir bakıma Türkiye’nin yaşamış olduğu krizler tarihinin de ele alınmış olacağı söylenebilir.

1970'li yıllarda geçerli sermaye birikim modelinin sınırlarına gelindiği ve gelişmiş ülkelerin kar oranlarındaki düşme eğiliminin ortaya çıktığı ve dünya çapında bir borç krizinin yaşandığı süreçte, Türkiye de dünya ekonomisinin içinde bulunduğu konjonktürden etkilenmiş ve 1980'den sonra yeni bir sermaye birikim modelini benimsemiştir.

IMF'nin öncülüğünde 24 Ocak kararları ile yeni liberal yeniden yapılanma dönemine girilmiştir. 1980'li yıllara kadar geçerliliğini korumuş olan ithal ikameci birikim modelinin (İİBM) sınırlarına gelmesiyle dışa açık ihracata yönelik sermaye birikim (İYBM) modeli benimsenmiştir.

1980'li yılların başından itibaren Türkiye ekonomisinde serbest piyasaya geçiş ve küreselleşmeye yönelik olarak uygulamaya konan, dış ticaretin geliştirilmesi ve serbestleştirilmesi, döviz piyasasının ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, iç fiyat oluşumlarının piyasada gerçekleşmesi, para miktarının denetlenmesi, sermaye üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, faiz hadlerinin serbestleştirilmesi ve reel pozitif düzeyde yükseltilmesi, devlet kesiminin küçültülmesi ve KİT'lerin özelleştirilmesi, reel ücret ve maaşların düşürülmesi, tarım kesiminde fiyatların baskı altında tutulması şeklinde ifade edilebilecek liberal eksenli politika demeti, 24 Ocak Programının yürürlüğe girmesiyle hayata geçirilmeye başlanmıştır.

1980 sonrası Türkiye ekonomisinin içine girdiği dönüşüm süreci basit bir süreç olmanın ötesinde anlamlıdır. Bu süreçte ülke ekonomisinde bölüşüm ve birikimin kaynakları farklı bir karakter kazanmış, 1980 öncesi benimsenmiş olan ithal ikameci birikim modeli yerine dışa açık ve daha çok uluslararası sermaye ve kısa vadeli spekülasyon finansal akımların kaynaklık ettiği bir birikim modeli benimsenmiştir.

1990'ların başına gelindiğinde, gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı ulusal paralarını konvertibl hale getirmişler, mali sistemlerini serbestleştirmişler, istikrar adına benimsenen politikaların yanısıra küresel sisteme eklemlenme yolunda yapısal uyum politikalarını devreye sokmuşlardır. Bu evrede devlet ekonomi alanında yeniden konumlandırılarak *üretici* ve *yatırımcı* pozisyonundan *düzenleyici* pozisyona geçiş yapmış, müdahaleci olma niteliğini büyük oranda yitirmiştir.

Dolayısıyla, günümüzde sıklaşan mali krizler, ekonomik ilişkiler bağlamında küreselleşme ve Türkiye'nin -özellikle- 1990 sonrası dönemini karakterize eden yapay büyüme-istikrarsızlık-daralma döngüsü üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. İTHAL İKAMECİ SERMAYE BİRİKİM MODELİNİN KRİZİ ve YENİ BİRİKİM MODELİNE GEÇİŞ

Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak, 1979 yılına kadar ithal ikameci birikim modelini uygulamıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda yaşanan büyüme sürecinin belirleyici mekanizması olan ithal ikameci birikim modeli, 1970'li yılların sonlarıyla birlikte, ekonomide açığa çıkardığı çelişkiler dolayısıyla sermaye birikiminin devamlılığını kesintiye uğratmıştır. Aslında, 1950'li yılların başında ithalatı serbestleştirme girişiminde bulunulmuş, ancak 1958 yılında yaşanan krizin ardından IMF denetimine girilmiştir. 1970-1976 yılları arasındaki zaman kesiti, İİBM'nin en yoğun biçimde uygulamada olduğu süreçtir. Bu dönemde ulusal sanayi kota ve yüksek tarife oranları ile korunmuş ve ulusal sanayi burjuvazisine koruma rantları aktarılmıştır. İİBM sayesinde, Türk ekonomisi yoğun olarak sanayi malları ve ara malı üreten sanayi sektörlerinin yurt içinde ikamesine yönelmiştir.

Benimsenen ithal ikameci birikim modelinde yabancı sermaye yatırımları özel kesimin eğilimlerine uygun bir eğilim izlemiştir. Özellikle 1960'larda ithal ikamesinin hızlanması ile birlikte yabancı sermaye yatırımlarında da hızlı bir artış gözlenmektedir. Bu süreçte dayanıksız tüketim mallarından dayanıklı tüketim mallarına bir kayma olduğu görülmektedir. Yabancı sermaye katılımının yüksek olduğu ithal ikamesi sanayileri, ayrıca, ara girdiler için ithal girdi payının en yüksek olduğu sanayilerdir. Bu modelde, ithal ikamesi ile marjinal sermaye-hasıla oranlarının düşüklüğü, yabancı sermayeli şirketlerin cirodaki payları, girdilerde yüksek ithal içeriği, özel kesimin sektördeki hakimiyeti gibi unsurlar bir arada bulunmaktadır²⁶⁴.

İİBM'nin geçerli olduğu süreçte, Türk lirasının resmi değeri gerçek değerinin üzerinde tutulmuştur. Yüksek döviz kuru, ithalatçıların düşük fiyat üzerinden mal alımı

²⁶⁴ Gülalp,Haldun, "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", ODTÜ Gelişme Dergisi, 7 (1/2), 1980, s. 52.

yapmalarını sağlamış, bu durum ihracatçıların da düşük fiyatla mal satması anlamına gelmiştir. Yüksek kur politikası ekonomide değer dağılımını, dış pazara yönelik tarımdan ithal girdi kullanan büyük sanayiye aktarım yaparak değiştirmiştir. Dolayısıyla kur politikasının en önemli sonucu, modern sanayi kesiminin rant toplamasını mümkün kılması olmuştur

1960'ların sonlarına gelindiğinde, ithal ikamesi sürecinin kolay olarak nitelendirilebilecek aşaması geride bırakılmıştır. Bu dönemde iki tür darboğaz ile karşı karşıya kalınmıştır. İlki, dayanıklı tüketim mallarında pazarın doymaya yüz tutmasıdır. İkincisi, sanayinin dışa bağımlılığı nedeniyle ithalat giderlerinin çok büyük boyutlara varmasıdır. Bunların sonucunda, üretim yavaşlamaya ve stoklar birikmeye başlamıştır. 1970 devalüasyonu ve beraberinde alınan önlemler ihracatı olumlu yönde etkilemiştir. İthal ikameci sanayilerin 1970'lerden itibaren içine düştükleri güçlüklerle karşı, ihracata dönük sanayilerde gelişme kaydedilmiştir. Ağırlıklı olarak dokuma, giyim ve gıda sektörlerinde yoğunlaşan bu gelişme, üretim artışını önemli ölçüde sağlamıştır²⁶⁵.

1962-1976 yılları arasında düzgün ve yüksek bir büyüme hızına ulaşılmasında ve de ithal ikamesi politikasının söz konusu darboğazlara karşı sürdürülmesinde ekonomiye büyük miktarlarda kaynak aktarılması en önemli etken olmuştur. Kısa ve uzun vadeli krediler ve dış yardımlar, 1975-1976 yıllarında genel olarak 300 ila 500 milyon dolar civarında seyretmiştir. Bu miktarlar 1970'li yıllarla beraber hızlı bir artış göstererek 1975-1976 yıllarına gelindiğinde, 1 milyar dolara yaklaşmıştır. Cari işlem dengesini destekleyen diğer unsur ise yurt dışından gelen işçi dövizleri olmuştur. Bahsedilen kaynaklarla kapatılan dış ticaret açığının GSMH'ya oranı 1970'li yıllarla birlikte iyice artış göstermiş ve 1974-1976 yıllarında dış ticaret açığının GSMH'ya oranı % 8'i aşmıştır²⁶⁶.

Sürdürülen İİBM özel sektörün kar oranlarını yükseltirken, verimlilik, etkinlik, rekabet edebilirlik gibi kriterlerin göz önünde bulundurulmaması ve artan ihracat talebinin geçerli birikim modeli tarafından baskılanıp karşılanmaması yeni ekonomik modelin benimsenmesinde tetikleyici gelişmeler olmuştur. Tabii ki, tüm AGÜ'lerde

²⁶⁵ Gülalp, a.g.m., s. 52-53.

²⁶⁶ Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, 7.bs., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Ekim 2003, s. 122.

olduğu gibi, Türkiye de 1970’lerde dünya kapitalizminin içinde bulunduğu yapısal krizin etki alanına girmiştir.

1970’li yıllarda yaşanan krizlerin yarattığı spekülâtif patlamanın etkisiyle ihracat geliri elde etme olanaklarındaki artış, yaşanan devalüasyonun bu eğilimi kuvvetlendirmesi ve buna bağlı olarak İİBM’nin sınırlarına gelinmiş olması, dışa açık bir ekonomiye doğru evrilme sürecinin başlangıcında belirleyici faktörler olmuştur.

1973’den itibaren dünya çapında hızla düşen tarım ürünleri fiyatları yanında krizden etkilenen imalat sanayii ve büyük holdinglerin durumu, Türkiye’nin yeni bir dış ticaret politikası ve döviz rejimi uygulamasına geçişinin gerekliliğine işaret etmektedir. Türkiye’nin tarım ürünleri ve ek olarak birkaç kalemin ihracatı sayesinde, mevcut modelin sürdürülebilirliğinin sağlanması olanaksız hale gelmiştir. 1978-1979 krizi, hızla büyüyen imalat sanayii kapasitesini yarı yarıya atıl bırakmıştır; bu arada komşu ülkelerde yeni olanakların doğması ve Türkiye’deki girişimcilerin bu olanakları kullanamamaları ekonominin yöneliminde değişime gidilmesi yönünde baskı yaratmıştır.

1978’e gelindiğinde, dış yardımların aynı oranlarda gelmemesi ithalatta büyük düşüşe yol açmış ve kişi başına büyüme hızı sıfır civarlarına düşmüştür. Yaşanan bunalım kendisini döviz darboğazı ve yüksek oranlara varan enflasyon şeklinde açığa çıkarmıştır. Bu iki gelişmenin ortak sonucu, kaynakların üretken alanlardan üretken olmayan spekülâtif alanlara kayması ve buna koşut mevcut üretim kapasitesinin çok düşük düzeylerde kullanılması olmuştur. İthal ikamesi yoluyla sanayileşmenin sınırını belirleyen döviz darboğazı ve yüksek enflasyon yeni bir birikim sürecinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu süreç, sermaye birikiminin döviz kazandırıcı bir biçimde yeniden yapılandırıldığı, yerli girdilere dayanan ihracat sanayilerinin geliştirildiği bir süreç olmuştur²⁶⁷.

Yürürlükteki İİBM, içeride geniş bir pazarın oluşmasına yol açarken, ithalat artışını teşvik etmiştir. İthalattaki artışın finanse edilmesinin tek yolu olarak dış borçlanma devreye girmiş (artan cari açık ve KKKG’nin bir sonucu olarak) ve dış borç miktarı yükselişe geçmiştir. Zaten ithal ikameci sanayileşme süreci, pazarın genişliği ve canlılığı üzerine inşa edilmiş bir modeldir ve bu modelde ödenen ücret bireysel kapitalist bağlamında değerlendirildiğinde bir maliyet unsuru olmakla birlikte hakim sermaye

²⁶⁷ Gülalp, a.g.m., s. 54.

birikim modelinin devamlılığı açısından bir zorunluluk haline gelmiştir. Grev hakkının da dahil olduğu bir toplu pazarlık sistemi, bunun yanında sendikal örgütlenmenin güçlenmesi, işçilerin gelirlerinin zamanla reel olarak artmasında çok önemli bir faktör olmuştur. KİT'ler de ücret taleplerine karşı oldukça esnek davranmıştır. Bu politikalar sadece kamu kesimi ile sınırlı kalmamış işgücü piyasasının bütününe etki ederek ücret ve maaşların yükselmesinde rol oynamıştır.

1970'ler boyunca reel faiz oranı negatif değerlerde seyretmiş, reel faiz oranlarının negatif düzeyde olması, tasarruf eğilimlerini zayıflatmıştır. Sermaye birikimini genişletme çabaları kamu harcamalarını arttırmıştır. Devletin gelir payının harcamalar içerisinde düşük olması nedeniyle artan borçlanma gereği para arzı artışı ve borçlanma ile karşılanmıştır. Böylece bütçe açığının artmasına koşut olarak para arzı artmış, bu da enflasyonun hızlanmasında önemli bir etken olmuştur.

Her ne kadar dış borç dengesi 1980'li yıllarla birlikte açık vermeye başlamışsa da 1977 yılının başlangıç aşaması olması önemlidir. İthalata büyük ölçüde bağımlı ekonominin dış kaynak akışının kesilmesi ve dış borç servisini yerine getirmede tıkanmasının yansırı iç kaynak yaratamaması sonucu ekonomik kriz tüm yoğunluğu ile hissedilmeye başlanmıştır²⁶⁸.

Türkiye'de giderek derinleşen kriz karşısında 1978'den itibaren istikrar önlemleri uygulamaya konmuştur. Yürürlüğe giren politikalar daraltıcı politikalar olmuştur. Buna göre; borç krizini önlemek amacıyla TL % 20 oranında devalüe edilmiştir. Merkez Bankası reeskont oranlarını ve banka mevduat faiz oranlarını yükseltmiştir; ithalattan alınan damga vergisi iki kat artırılmış; ithalat kısıtlanmış; altın üzerine yapılan işlemler kayda alınmıştır; döviz çıkışı kısıtlanmıştır; KİT fiyatları artırılmıştır²⁶⁹. Haziran 1979'da uygulamaya konan yeni bir istikrar programı ile de daha önce uygulamaya konan politikaların güçlendirilmesi amaçlanmıştır. TL tekrar devalüe edilmiş, ithalat biraz daha kısıtlanmış ve böylece kur ayarlamaları sonucunda cari işlemler açığı biraz azalmaya başlamıştır. Bu politikalar, IMF tarafından Nisan 1978 ve Temmuz 1979'da Stand-by anlaşmaları ile desteklenmiştir.

²⁶⁸ Sönmez, a.g.e., s. 479.

²⁶⁹ Kazgan, Gülten, Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 132.

1970’li yıllarda kapitalizmin içine girdiği yapısal bunalımla birlikte, İİBM’nin açığa çıkan çelişkileri, benzer birçok gelişmiş ve azgelişmiş ülkede olduğu gibi kar oranlarının düşmesi ve içine girilen borç krizi, Türkiye adına bazı değişikliklerin yapılması gerekliliğini vurgulamıştır.

Ekonomideki tüm bu olumsuz gelişmelere ek olarak, siyasi ortamın giderek bozulması ekonomik krizin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Terör eylemlerinin ve sokak çatışmalarının yoğunlaşması olayın sosyal boyutu iken, siyasi düzlemde de siyasi partiler arası sürtüşmeler, alınan ve yürütülemeyen kararlar, IMF ile sürüp giden görüşmeler kaos ortamını şiddetlendirmiştir.²⁷⁰

Böylesi bir süreçte, Türkiye’nin IMF ve DB’nin önerdiği politikaları uygulamak dışında bir seçeneği kalmamıştır. Buna göre, esnek döviz kuru politikasının benimsenmesi, korumacılıktan vazgeçilip ihracata yönelik ekonomik faaliyetlerin teşvik edilmesi, dokuma, giyim ve gıda öncelikli olmak üzere dayanıksız tüketim malları sanayilerinin teşvik edilmesi ve ihracata yönlendirilmesi, buna karşın, dayanıklı tüketim malları üreten sanayilerde korumacılığa son verilerek bazı malların üretiminde yoğunlaşılması, yabancı sermayenin daha büyük ölçüde gelmesinin teşvik edilmesi, ücret artışlarının sınırlandırılması ve ücretlerin reel olarak düşürülmesi, tarımda taban fiyatları politikasının ihracatı teşvik esasına göre yeniden düzenlenmesi, devletin müdahale mekanizmalarının azaltılmasıyla piyasa mekanizmasının egemen kılınması ve KİTlerin piyasa koşullarına uyum sağlaması ekonominin dönüşümünde temel hususları oluşturmuştur.²⁷¹

2. 1980 SONRASI EKONOMİK İSTİKRAR ve YAPISAL UYUM PROGRAMLARI

Karların artış hızının düşmeye başladığı ve sermaye birikiminin istikrarının bozulduğu 1980 sürecinde, IMF ile stand-by anlaşması yapan AGÜ’ler, monetarist ekonomi politikalarını benimsemek durumunda kalmışlardır. Yüksek faize dayalı para ve kredi politikaları ile bu ülkelerdeki fiyatlar denetim altında tutulurken, eşanlı olarak ücretler baskı altına alınmış, böylelikle, karlar artış eğilimine sokulmaya çalışılmıştır.

²⁷⁰ Kazgan, a.g.e., 2005, s. 192.

²⁷¹ Balassa, B., “Türkiye’nin Büyüme Politikaları ve Döviz Kuru”, Türk Ekonomisinin Dışa Açılmasında Kambiyo Politikası, MEBAN Yayını, Ankara 1979, s. 111.

1980'li yıllarla beraber devreye sokulan ultra-liberal politikalarca karakterize edilen liberalleşme süreci, şu üç ayak üzerine oturmaktadır²⁷²:

- sermaye birikimi sorununu çözmeye yönelik politikalar,
- sistemin krizini üstlenmeye yönelik politikalar,
- sistemle bütünleşmeye yönelik politikalar.

Faiz ve kur politikaları ile sermayenin karlarının düşme eğilimine çözüm bulunmaya çalışılırken, diğer yandan özelleştirmeler aracılığı ile sermayeye hareket alanı yaratılmıştır. Para ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile ilgili kurumsal düzenlemeler sürecin ilerleyen aşamalarında devreye sokulmuştur.

Dolayısıyla kapitalist sistem açısından önemli bir dönüşümün yaşandığı 1980 yılı, kapitalist sistem için olduğu kadar Türkiye açısından da dönüm noktası anlamına gelmektedir. Bu süreç Türkiye'de de, mal ve hizmet üretimi ile ticarete serbest piyasa ve dışa açık sanayileşme modelinin benimsendiği, devletin yeniden yapılandığı bir dönemdir.

1978-1980 arası dönemde yaşadığı kriz süreci keskinleşen Türkiye'de, Turgut Özal'ın IMF destekli bir istikrar programını yürürlüğe sokmasıyla birlikte bir tür makro ekonomik denge kurulmuştur. Program (reel döviz kuru, reel ücretler ve kentsel-kırsal ticaret şartları gibi) temel göreceli fiyatlarda çok büyük dağılımsal sonuçlar yaratacak büyük değişiklikler getirmiştir. Bu göreceli fiyat değişiklikleri, gelirin çiftçi ve işçilerden kamu sektörüne transfer edilmesine yol açmıştır. 1980-1983 döneminde askeri idarenin halk kesimlerinden gelecek tepkileri kontrol altında tutması bu değişiklikleri önemli ölçüde kolaylaştırmıştır²⁷³.

Dolayısıyla, 1981-1987 arasındaki dönem, Türk ekonomisinde ithalat korumalarının kaldırılarak dışa açılmanın gerçekleştirildiği ve dünya ekonomileriyle mal ve finans piyasalarında eklemlemeye gidildiği yıllardır. 24 Ocak kararları olarak da adlandırılan bu dönüşümün temel amacı, bir yandan ulusal ekonominin birikim ve kaynakların dağılım mekanizmalarında pazar fiyatlarının belirleyici unsuru oluşturması,

²⁷² Minibaş, Türkel, "Liberalleşme Yolunda 80 Yıl", *İktisat Dergisi*, sy. 240, Ağustos 2003, s. 21-22.

²⁷³ Rodrik, a.g.e., s. 75.

diğer yandan da mal ve hizmet ihracatını arttırmaya yönelik yoğun bir devlet desteği ile sürdürülen dışa açılma stratejisidir²⁷⁴.

1980 öncesinin içe dönük ithal ikameci sanayileşme yapısı, 24 Ocak 1980'den itibaren ihracata yönelik sanayileşme politikalarına dönüşmüştür. İhracata dayalı sanayileşmenin mal ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile sağlanması dönemin en belirgin niteliğini oluşturmuştur. Ayrıca, mali kesim reformu çerçevesinde mali piyasalarda hızla serbestleştirmeye gidilerek reel faiz uygulaması, bankacılık kesiminin muhsebe, denetim ve izleme mekanizmalarının düzenlenmesi, yeni mali araçların devreye girmesi, sermaye piyasalarının kurulması ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sağlanmıştır. Ardından, kamu kesimi reformunu içeren KİT'lerin özelleştirilmesi uygulamaları devreye sokulmuştur. Son olarak da, sosyal güvenlik sistemine yönelik olarak reform çalışmaları başlatılmıştır.

Sonuç olarak, 1980'li yıllar düzenleme biçimi açısından önceki dönemlerden önemli bir kopuşu ifade etmektedir. Bu dönemde uygulanan İYUP'ların ana doğrultusu, uluslararası işbölümü çerçevesini veri kabul eden bir uluslararası ekonomik bütünleşme arayışıdır.

2.1. 24 Ocak 1980 Kararları ve Yapısal Uyum Süreci

Bu süreç Türkiye'nin, kredi alabilmek için Dünya Bankası'nın başlattığı YUP'dan yararlanabilmek için bir dizi taahhütte bulunmasıyla başlamıştır. Bu taahhütleri, OECD ülkelerine olan ertelenmiş borçların tekrar ertelenebilmesi için ve IMF ile anlaşma sağlanabilmesi için bu kuruluşa verilen taahhütler izlemiştir. Bu amaçla IMF'ye verilen niyet mektubunda Türkiye'nin taahhütleri şu şekilde özetlenebilmektedir:

- Türkiye ekonomisinin daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönmesi sağlanacaktır;
- Enflasyonu durdurmak için sıkı para politikası uygulanacaktır;
- Akaryakıt fiyatları, tarım ürünleri taban fiyatları, KİT fiyatları enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak, KİT fiyatları bu kuruluşlarca serbest saptanacaktır;
- Kamu harcamaları kısıllanacak, ama enerji yatırımları bundan etkilenmeyecektir;

²⁷⁴ Yeldan, Erinç, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, 6.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 39.

- Faiz oranları arttırılacak ve fon piyasasında rekabet koşulları gerçekleştirilecektir;
- Ücret anlaşmazlıklarının, yürürlüğe konacak ekonomik program çerçevesinde çözümlenmesine çalışılacaktır;
- Döviz kuru, Türkiye'nin rekabet gücünü sağlayacak biçimde değişken olacaktır; dış yardım sağlanmasını izleyerek de serbestleşmeye geçilecektir;
- Borç yönetimine özen gösterilecek ve vadesi gelmiş borç tutarının artmamasına çalışılacaktır,
- Hükümet alınacak ekonomik önlemler konusunda sürekli IMF'ye danışacaktır.

Bu taahhütler sayesinde Türkiye, 1980'den 1983'e kadar proje ve program kredisi alabilmiştir. 1984 sonrası yıllarda ise Türkiye, uluslararası bankalar ve sermaye piyasalarından yine kredi alabilme imkanına kavuşmuştur.

Üretim sürecinin düzenlenerek sermayenin yeniden yapılanmasını gerçekleştirecek yeni birikim modeli öncesinde, eski birikim modelinin yarattığı çelişkileri yumuşatmak ve ekonomiyi soğutarak yeniden işler hale getirmek için serbest döviz kuru, enflasyon ve düşük ücret politikalarıyla iç pazarın daraltılmasını ve dış pazara yönelmeyi sağlayan yeni liberal ortodoks istikrar politikaları uygulanmış, daha sonra, ekonomik yapıda köklü dönüşümleri içeren yapısal uyum programları uygulamasına gidilmiştir. YUP'lar ile uygulamaya konulan politikalar ile var olan kriz aşılmaya çalışılmıştır.

İhracata dayalı birikim tarzının yerleşiklik kazanabilmesi için, **sermayenin yeniden yapılanması** koşulunun gerçekleşmesi gerekmiştir. Yeniden yapılanma bir yandan eski üretim dallarının ve zayıf sermayelerin geriletilmesi, diğer yandan sermayenin işçi sınıfı ile ilişkilerinde, hem emek gücü piyasalarında hem de üretim sürecinde, verili koşulların değişmesini gerekli kılmıştır. Sermayenin yeniden yapılanma sürecinin yolunu açacak bir **iktisat siyaseti programı** gerekli olmuştur. Son olarak da, bu programın **iktisat siyaseti önlemleri** ile somutlaştırılması söz konusu olmuştur²⁷⁵.

1980 yılında sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak yeni birikim modeline geçişi sağlayacak YUP'un uygulanabilmesi için, öncelikle, ekonomideki istikrarsızlıkları gidermek amacıyla ekonomide istikrarsızlık unsuru olan yüksek enflasyonun

²⁷⁵ Savran, Sungur, "24 Ocak'tan Ekonokrasi'ye", *İktisat Dergisi*, sy. 242, Ocak 1985, s. 15.

düşürülmesi, ödemeler dengesi açığının azaltılması ve bütçe açığının kapatılması gerekmiştir. Bu çerçevede, ilk aşamada 24 Ocak 1980 yılında talep daraltıcı tipik bir ortodoks istikrar programı uygulamaya konmuştur. İstikrar programı tüketim talebinin kısılması, tasarrufların artırılarak mali kurumlar aracılığı ile yönlendirilmesi, kamu kesimi açığının kapatılması, ihracatın teşvik edilmesi ve diğer sektörlerin desteklenmesi ve de enflasyonun mali yapıda ortaya çıkardığı çarpıklıkların giderilmesini amaçlamıştır.

Bu amaçları gerçekleştirmek üzere uygulamaya konulan ortodoks nitelikli talep daraltıcı istikrar politikaları şunlardır; her mal ve hizmet için arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar, tüketim, yatırım ve yeniden üretim kararlarını belirleyeceği için başta KİT ürünleri olmak üzere tüm fiyat kontrollerinin kaldırılması, yurt içi talebin kontrol altına alınması ve bireylerin satın alma güçlerinin düşürülmesi yolu ile enflasyonda düşme sağlanması ve bu bağlamda sıkı para ve maliye politikaları uygulanması, faiz oranlarının serbest bırakılması, maaş ve ücretlerin düşürülmesi; tarımda sanayiye kaynak aktarımı amacıyla sübvasyonların kaldırılması ve düşük taban fiyat uygulaması ve destekleme alımlarının sınırlandırılması, döviz kurunun ayarlanmasını izleyerek büyük bir devalüasyonun yapılması, ithalatın kısmen liberalizasyonu ve yabancı sermaye yatırımlarının hızlandırılmasıdır²⁷⁶.

1980 öncesi Türkiye ekonomisi, çok az ihracat yapan bir yapıya sahiptir. 24 Ocak'la başlayan dönemin en önemli unsuru ihracat olmuştur. Gerçekten de Türkiye, 1980 sonrası dönemde ihracatta hatırı sayılır bir artış yaşamıştır. Ancak, ihracattaki artış ekonomide bir yapı değişikliğinin sonucu olarak ortaya çıkmamıştır. Bu durum, iç tüketimi kısarak yurt içinde mal stoku yaratmakla ilgili görüşü doğrular niteliktedir. İhracattaki artışın ana kaynağı, iç pazar için üretilen malların dışarıya daha ucuza satılması olmuştur. Dolayısıyla ihracat artışı, ticaret hadlerinin hızla ülke aleyhine bozulması pahasına gerçekleştirilebilmiştir²⁷⁷.

Tarım ürünlerinde dış ticaret hadlerinin gerilemesinden dolayı, ihracata dayalı ekonomide, ihracat artışının, sınai mal ve hizmetler üzerinden artırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Özel sektördeki atıl kapasitelerin dış kaynak girişleri ile harekete

²⁷⁶ Kepenek, Yakup,- Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, 9.bs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 182-193.

²⁷⁷ Başkaya, Fikret, “ 24 Ocak: İstikrarlı Borç Ödeme Dönemi”, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sy. 85, Şubat 1987, s. 12.

geçirilmesi planlanmıştır. Ancak bu dönemde, ihracata dayalı büyüme süreci cari işlemler açıklarının kapatılması anlamına gelmemiştir. Aksine, 1981-1983 arasında cari açıklar GSMH'nin % 3'ü gibi yüksek bir düzeyde seyretmiştir. İhracat artışı başlangıçta, temelde görece fiyat değişikliklerine dayandırılmıştır. 1981'den itibaren merkez bankası günlük kurları ekonominin gereklerine göre ayarlanmıştır; katlı kur sisteminden vazgeçilmiştir²⁷⁸.

1980'lerin başında benimsenen büyüme stratejisinin iki ayağından biri, ihracatın teşvik edilmesi iken diğeri, kamu yatırımlarına ağırlık verilmesi olmuştur. İstikrar programının ilk birkaç yılında kamu yatırımlarında GSMH'nin % 2-3'ü oranında artış kaydedilmiştir. Dahası, kamu yatırımlarının yapısında, imalat yatırımlarından özellikle özel sektör açısından tamamlayıcı nitelik taşıyan altyapı yatırımlarına doğru bir dönüşüm yaşanmıştır²⁷⁹.

İhracat teşvikleri ise çeşitli şekillerde gerçekleştirilmiştir. İlk olarak döviz kuru düşük düzeyde tutulmuştur. 1988 itibariyle lira, 1979 seviyesi ile karşılaştırıldığında, reel olarak % 100 oranında değer yitirmiştir. İkinci olarak, ihracatçılara vergi indirimleri ve piyasa faiz oranlarının altında faiz oranlarıyla kredi sağlanarak bu kesimin kar oranlarının yükseltilmesi sağlanmaya çalışılmıştır²⁸⁰.

1980 yılına kadar sabit kur politikasını izleyen Türkiye, 24 Ocak 1980'deki büyük oranlı devalüasyonun ardından döviz kurunun enflasyon oranına göre ayarlandığı esnek kur uygulamasına geçmiştir. Esnek döviz kuru uygulaması dış ticaretin serbestleştirilmesi politikalarının da ana eksenini oluşturmaktadır. 1 Mayıs 1981'den itibaren günlük kur ayarlaması merkez bankası yönetiminde denetimli dalgalanma sistemi olarak kabul edilmiştir²⁸¹.

Döviz kurunun serbestleştirilmesi ve yüksek oranlı devalüasyonun ardından, özellikle tarım kesimine uygulanan sübvansiyonların da kaldırılmasıyla birlikte, ihracata yönelik sanayi ve hizmet sektörlerinin kurulması ve bunlara üretim ve yatırım

²⁷⁸ Kazgan, a.g.e., s. 188.

²⁷⁹ Rodrik, Dani, "Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey", Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath, ed. Michael Bruno, Stanley Fischer, Elhanan Helpman and Nissan Liviatan with Leora Meridor, The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, 1992, p. 328.

²⁸⁰ Rodrik, a.g.m., s. 328.

²⁸¹ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., 183-184.

sübvansiyonlarının sağlanması ile birlikte ihracata yönelik teşvikler arttırılmış, ayrıca ihracatın önündeki tüm kısıtlamalar ortadan kaldırılmıştır. İthalatta da belli bir oranda serbestleştirmeye gidilmiştir.

Daha sonra mali kesimin yeniden yapılanması gündeme gelmiştir ve mali araçların çeşitlendirilmesine yönelik politikalar devreye sokulmuştur. Mali sektöre yönelik düzenlemeler bir dizi kurumsal düzenlemeyi de kapsamaktadır. Bunlar kısaca, merkez bankasının yetkilerinin genişletilmesi ve mali sisteme müdahale araçlarının çeşitlendirilmesi, Sermaye Piyasası Kurulu'nun oluşturulması, sermaye piyasasının yeniden düzenlenmesi, özellikle kamu finansman açıklarının zorlamasıyla yeni menkul değerlerin (yeni finansal aktiflerin) oluşturulması, mali piyasaları düzenlemeye ayarlanan merkezi kamu özel fonları yanında, 1987'den itibaren bankaların bünyesinde menkul kıymetler yatırım fonlarının kurulmasına geçilmesi şeklindeki yeniliklerdir²⁸².

İstikrar politikalarının uygulanmasıyla genel olarak ücretli kesimden ücret dışı kesimlere gelir aktarımı gerçekleştirilmiştir. Yurt içi talebin kısılması ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımının sağlanması için çalışan kesimlerin sosyal hakları askıya alınmış ve sendikalar kapatılmıştır. Grevler yasaklanmış ve ücret belirlemeleri Yüksek Hakem Kurulu'na bağlanmıştır. Tarım fiyatlarının baskı altında tutulması ve destekleme alımlarının azaltılması sağlanmıştır.

1980-1983 yılları arasında uygulanan istikrar politikaları büyük oranda hedefine ulaşmıştır. Ekonomi sermaye birikiminin koşulları sağlanacak şekilde soğutulmuştur. Verilen teşvik ve sübvansiyonlar, reel devalüasyon ve ücret ve maaşların düşürülmesi ihracatta artış yaratmıştır. Nitekim tablo 13'den de anlaşılacağı üzere, ihracatın payında önemli oranda artış sağlanmış, ekonomi belli seviyede bir büyüme hızını tutturmuştur. 1980'de % 100'ün üzerine çıkan enflasyon bir süreliğine daha kabul edilebilir bir seviyeye çekilebilmiş ancak bu, istikrarlı bir durum arz etmemiştir. Tablo incelendiğinde dış borcun da artış trendini koruduğu görülebilmektedir. Nitekim, 1980 yılında dış borç/GSMH oranı % 27.2 iken, 1988 yılında bu oran, % 53.3 olmuş ve dış borç oranı GSMH'nın yarısını aşmıştır.

²⁸² Oyan, Oğuz- Aydın Rıza A., Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları Alternatif Yönelişler, Adım Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 2.

Tablo 13. Türkiye Makro Ekonomik Göstergeler 1978-1988

	GSMH (%)	Enflasyon (%)	İhracat (Mil.\$)	Cari Hesap/GSMH	Toplam Yatırım/GSMH	Kamu Yatırımı/GSMH	Dış Borç/GSMH
1978	2.9	52.6	2,288	-2.6	18.5	9.5	32.7
1979	-0.4	63.9	2,261	-2.1	18.3	9.5	31.2
1980	-1.1	107.2	2,910	-5.5	21.4	11.5	27.2
1981	4.1	36.8	4,703	-3.5	21.5	13.2	26.1
1982	4.5	25.2	5,746	-2.1	20.3	12.0	29.8
1983	3.3	30.6	5,728	-3.5	20.6	10.2	32.6
1984	5.9	52.0	7,133	-2.8	19.3	9.7	39.5
1985	5.1	43.4	7,958	-1.9	20.8	11.4	47.2
1986	8.1	29.4	7,457	-2.6	24.5	13.4	53.1
1987	7.4	32.0	10,190	-1.4	25.4	13.3	56.1
1988	3.4	68.4	11,662	2.1	23.6	10.3	53.3

Kaynak: Rodrik, a.g.m., s. 327.

İki yıl içerisinde, ihracat oranları ikiye katlanmış (1979'daki 2.3 milyar dolardan 1981'de 4.7 milyar dolara yükselmiştir), 1985'de 8 milyar dolara çıkmıştır. İhracat ve kamu yatırımlarındaki hızlı yükselişe koşut biçimde büyüme de sağlanmıştır. 1979'daki negatif büyümenin ardından ara sıra gerçekleşen iniş çıkışlarla birlikte Türkiye'de büyüme % 4-5 olarak gerçekleşmiştir (Bkz.Tablo13).

Tablo incelendiğinde, istikrar programı ile enflasyon oranının 1980'deki % 107 oranındaki en üst seviyesinden 1982'de % 25 düzeylerine çekilebildiği görülmektedir. Kamu yatırımlarındaki artışa karşın, kamu sektöründeki fiyat ayarlamaları, reel ücret kısıntıları ve verimlilik artışı ile kamu sektörü açıkları 1980'de GSMH'nın % 10'undan % 5.4'üne düşmüş, 1981 ve 1982'de % 6.0 olarak gerçekleşmiştir. Parasal kısıtlama faiz oranlarını yükseltmiştir. 1980'de banka mevduat oranlarının serbestleştirilmesiyle, tasarruf sahipleri daha önce karşılaşmadıkları bir gerçekle yüz yüze gelmişlerdir: pozitif reel faiz oranları. Geniş anlamda para talebi dikkat çekici bir şekilde yükselmiş, M2/GSMH oranı 1980'deki % 15'lik seviyeden, 1982'de % 23 seviyesine yükselmiştir. Ekonomideki bu gelişme, enflasyonu kontrol altına almada önemli bir unsur olmuştur. Fakat, görece fiyatlardaki diğer gelişmeler toplam talebin düşmesinde rol oynamıştır: reel ücret kesintileri, tarımda ticaret hadlerinin kötüye gitmesi ve kamu sektöründeki fiyatların yükselmesi özel kesimden kamu kesimine kaynak transferinin gerçekleşmesi anlamına gelmiştir.

Uygulanmakta olan istikrar programından karlı çıkan kesim sanayi kesimi olmuştur. Serbestleşme ve ihracata yönelme politikaları bu kesimin lehine gelişmeler yaratmıştır. Özellikle dış ticaret hadlerindeki çöküş, iç ticaret hadlerine de yansımıştır; yaşanan gelişmelerden en olumsuz yönde etkilenen tarım kesimi olmuştur. İstikrar programı ile birlikte ekonomide pozitif reel faiz oranlarına şahit olunmuş, yaşanan faiz yarışı ciddi bir “para krizi” yaşanmasına neden olmuştur. 1982 başından önce “küçük bankerler”in iflası ile başlayan finansal çöküş, büyük bankerlerin de bu sürece dahil olmasıyla sürmüştür. Yaşanan sürecin bir başka ögesi de işsizlik oranlarının sürekli yükselmesi olmuştur. Reel ücretlerdeki düşme ile eşanlı yaşanan işsizlik, istikrar programının dayandığı kuramsal temelleri de olumsuzlamıştır²⁸³.

Tüm bunlara karşın uygulanan sıkı para ve maliye politikaları enflasyonun kronik niteliğini ortadan kaldırmada başarılı olamamıştır. Ekonomide süren durgunluk, ücretlerin düşürülmesine karşın artan işsizlik, yaşanan iç talep yetersizliğinin yanında, sermaye birikiminin devamlılığını sağlayacak karlılığın gerçekleştirilememesi, çok sayıda sanayi kuruluşunun krize düşmesine neden olmuştur.

Yaşanan krizle beraber 1983 yılı sonunda para piyasası ve bankalar tekrar denetim altına alınmıştır; mevduatın vade ve faizlerini belirleme yetkisi önce Maliye Bakanlığı’na sonra merkez bankasına aktarılmıştır. Faiz oranlarının serbestçe belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir. Ancak, faizlerin reel pozitif düzeylerde tutulması yetkili makamlarca da sürdürülmüştür. Fakat bu kez de mevduat faizleri reel olarak düşerken kredi faizleri artışı devam etmiştir; mevduat faizleri denetim altına alınırken kredi faizleri serbest kalmıştır²⁸⁴.

Sonuç olarak, 24 Ocak ile beraber devreye sokulan istikrar programı ve programın içerdiği politika araçları ile ilk uygulama sonuçlarının gösterdiği en açık şey şudur ki; 24 Ocak aslında ekonomi politikalarının sermaye birikiminin yeni eğilimleri ile uyuşturulmasının ilk adımıdır. Dolayısıyla Türkiye’de yaşanan politika dönüşümlerinin bir anlamda nedeni değil tescil edilmesi gibi bir anlam ifade etmektedir. Çünkü, 24 Ocak kararlarının resmi bir forma soktuğu eğilimler zaten 1970’li yıllardan itibaren

²⁸³ Kazgan, a.g.e., 2005, s. 206-210.

²⁸⁴ Kazgan, a.g.e., s. 190.

belirginleşmiş ve yaşanan gelişmeler mevcut birikim modelinin (İİBM) sürdürülemezliğini vurgulamaya başlamıştır²⁸⁵.

2.2 1984-1989 Alt Dönemi

Türkiye’de 1972’den başlayarak 1976’da tepe noktasına ulaşan ilk büyüme salınımını 1978-1980 krizi takip etmiş, ikinci salınım ise 1983’den başlayarak 1986’da tepe noktasına ulaşmıştır. Nitekim, Türkiye ekonomisinin yakın tarihi, büyüme kriz sarmalında sıkışıp kalmış bir görünüm sergilemektedir. İstikrar programı çerçevesinde faiz oranlarının serbest bırakılmasıyla birlikte bankalar ve bankerler arasındaki faiz rekabeti bir çok kesimi etkileyen 1983 “para krizi” ile sonuçlanmıştır.

1984 sonrasında gerçekleştirilen sektörel reformların sonuçları bir süre sonra görülmeye başlanmıştır. Özel kesim yatırımlarında artış gerçekleşmiş, GSMH artış hızı yükselmiş, ihracat sektöründe üretilen mal ve hizmet miktarları artmıştır. 1984 yılından itibaren beş yıl süreyle, GSMH reel olarak yıllık ortalama % 7 üzerinde artış göstermiştir. Ayrıca ihracattaki büyüme devam etmiştir. (Bkz.Tablo13)

Ekonomide sağlanan büyümeye karşın temel problem varlığını devam ettirmiştir. Kamu harcamaları devletin vergi gelirlerini artırma yeteneğinin üzerinde bir artış sergilemiştir. Hızlı büyümeye karşın, kamu harcamaları GSMH’den daha fazla artış göstermiştir. Kamu harcamaları ağırlıklı olarak altyapı için ve borç faiz ödemeleri için gerçekleştirilmiştir. 1981’de devlet harcamaları içindeki payı % 4 olan faiz ödemeleri, 1980’lerin sonlarında % 20’nin üzerine çıkmıştır. Yatırım harcamaları, 1987’ye kadar devlet harcamalarının bir parçası olarak kesin artışını sürdürmüş, daha sonra seçimlere yaklaşıldığı dönemde transfer harcamaları iniş çıkışlar sergilerken, yatırım harcamaları düşmüştür. Bu süreçte vergi gelirleri milli gelirden çok daha yavaş bir şekilde artmıştır.

İstikrar programının uygulanması sonucu enflasyonun düşmesi, ihracat ve verimlilik artışları ve sağlanan ekonomik büyüme oranları temelde üç nedene dayanmaktadır. İlki, önceki dönemde uygulanan politikaların sistemin içine düştüğü bunalımı aşmada yetersiz kalması ve başarısızlığa uğramasıdır. Ekonomi önceki dönemde krizlere maruz kalmış ve dolayısıyla sonraki dönemde önemli ilerlemeler sağlanmıştır. İkinci olarak, askeri rejim istikrar programının öngördüğü politikaların çok

²⁸⁵ Savran, a.g.m., s. 13.

kısa bir sürede devreye sokulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Üçüncü olarak da, Özal iktidarı ve bizzat Özal, devletin ekonomideki rolünün değişmesi gerekliliğine sonuna kadar inanmıştır²⁸⁶.

1982 yılında şiddetli para krizi, Özal iktidarını finansal serbestleştirmeyi ihtiyatlı bir hızda sürdürmeye yönlendirmiştir. Buna karşın, 1988 yılı sonuna gelindiğinde, finansal araçlardaki çeşitliliğin bir hayli arttığı görülmektedir. 1985’de İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nın işler hale gelmesiyle plasman seçenekleri artmış, kredi kartları ve tüketici kredilerinin artışı finansal sistemin denetimini güçleştirmiştir²⁸⁷.

Kamu maliyesi alanında dönemin en önemli özelliğini vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi oluşturmuştur. Bu kapsamda benimsenen mali düzenlemeler şöyle sıralanabilmektedir: (1) Gelir ve kurumlar vergilerinde istisna ve muafiyet kapsamı olağanüstü genişletilerek dolaysız vergi sahasından yasal kaçınma yolları pekiştirilmiştir; (2) 1980’lerde önemli rant yığılmaları olan gayrimenkul kıymet artışları tamamen vergi kapsamından çıkarılmıştır; (3) menkul değer kazançları üzerindeki vergi oranları % 0 ile % 10 arasına çekilmiştir; (4) gelir vergisinin üniter yapısından vazgeçilmiş ve gelirlerin artan oranlı vergilendirilmesinden önemli ölçüde vazgeçilmiştir²⁸⁸.

Bu dönemde yatırım harcamalarının yarından çoğunun enerji, ulaştırma-haberleşme, konut gibi doğrudan üretken olmayan alanlarda yoğunlaşmış olması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Bunun anlamı, yatırım harcamaları karşılığında doğrudan kullanılabilir malların piyasaya girmiyor olmasıdır. Bu da, yatırım harcamaları enflasyonla finanse edilmiş olsa dahi, enflasyonist fiyat artışları yaratacak bir olgudur; yatırımların enflasyonla finanse edildiği, KİT fiyatlarına yapılan sürekli zamların “ağır dolaylı vergilendirme”ye dönüştürüldüğü de buna eklenirse, 1987 yılı sonuna doğru hızlanan fiyat artışlarını olağan kabul etmek gerekmektedir.

²⁸⁶ Krueger, Anne, O., “Partial Adjustment and Growth in the 1980s in Turkey”, Reform, Recovery and Growth Latin America and the Middle East, ed. by Rudrigger Dornbusch and Sebastian Edwards, The University of Chicago Press, 1995, p. 362.

²⁸⁷ Boratav, a.g.e., s. 153-154.

²⁸⁸ Oyan ve Aydın, a.g.e., s. 12.

2.3 Yapısal Uyum Sürecinde Üretim ve Sermayenin Yeniden Yapılandırılması

Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980'de başlatılıp 1989'da sona eren zaman aralığında, yeni liberal stratejiler çerçevesinde ortodoks istikrar politikalarının kısmen gelirler politikasıyla birlikte uygulamaya konulduğu bir dönem olmuştur. Bu çerçevede uygulamaya konulan politikaların temel özellikleri, ihracatı arttırmak, döviz kurlarını gerçekçi değerlendirmek, ücretleri reel olarak düşük tutmak, mali piyasalarda rekabeti ve faizleri serbestleştirmek ve serbest piyasa güçlerinin hakimiyetini sağlamaktır. Bu nedenle, 1980-83 aralığında uygulanan istikrar politikalarından sonra üretimde ve sermaye birikiminde yeniden yapılanmayı gerekli kılan yapısal uyum politikalarına geçilmiştir.

1978 yılında yaşanan krizi takip ederek, ekonomide serbestleştirme eksenli yapısal uyum politikaları hayata geçirilmiştir. Serbestleştirme süreci nihayete erdiğinde, TL'nin konvertibilitesi olanaklı hale gelmiştir. Serbestleşmenin ardından küreselleşme sürecine katılma söz konusu olmuştur. Bu süreçte, Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği "Son Aşama" anlaşması imzalanmıştır (6 Mart 1995). Ardından GATT Uruguay Turu kararları ve DTÖ Kararları kabul edilmiştir. 1929 krizinin ardından denetimli ve planlı ekonomik büyüme stratejisi benimsenmiş ve 1980'deki dönüşüme kadar uygulanmışken, 1978 krizini izleyen süreçte tam tersi bir birikim modelinin benimsenmesi şeklinde gerçekleşmiştir²⁸⁹.

Ticaretin serbestleştirilmesi, ihracata dönük sermaye birikim modelinin benimsenmesi açısından en önemli ve öncelikli politika değişikliklerinden biri olmuştur. Döviz piyasasının günlük kur ayarlamaları ile düzenlendiği 1980'li yıllarda, TL sonuna kadar diğer paralar karşısında değerli tutulmuştur. Sürekli reel devalüasyon politikası ihracata yönelik en önemli teşvik aracını oluşturmuştur. İhraç artışının ihraç ürünleri bileşiminin değişmesiyle birlikte gelişmesi, reel devalüasyonların etkisiyle dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesini engellemiştir. Ancak, ihracata yönelik yeni bir sanayi yatırımcılığı ve kararlı verimlilik artışları gündeme alınmadığı için, kapasite kullanım

²⁸⁹ Kazgan, a.g.e.,2005, s. 216.

oranlarının zorlanması ancak reel ücretlerin geriletilmesi zemininde mümkün olabilmıştır²⁹⁰.

Daha önce de belirtildiği gibi, TL'nin sürekli devalüasyonu iç talebin kısılmasına ve sosyal üretim maliyetlerinin düşük tutulmasına kaynaklık etmiştir. Devalüasyon aynı zamanda, ihracatçı kesimin rekabet gücünü arttırmak amacıyla kullanılmıştır. İhracat şirketlerinin karlılıklarını yükseltmek amacıyla ücret artışları denetim altına alınmış ve bunun sonucu reel ücretler aşındırılmıştır²⁹¹.

Nitekim, 1980 yılında emtia ticaretinin serbestleştirilmesi ile birlikte, ihracattan beklenen getiri ilk olarak, daha rekabetçi olmak yerine yüksek kar marjlarının bırakılması için ücretler baskı altına alınmıştır. Ücret baskısı ile iç talebi düşürmek ve ihraç edilebilir fazla yaratmak bu politikanın ikili etkileridir. Ücretli emeğin payı özel sektör imalat sanayiinde % 27.5'den % 13'e gerilemiştir, kamuya ait imalat sanayiinde ise % 25'den % 13'e gerilemiştir. Sözü edilen dönemde ihracat dolar bazında yılda ortalama % 19.7 oranında artış göstermiştir. GSYİH 1978-80 depresyonunun düşük düzeylerinden sonra yılda ortalama % 5.4 artmıştır. Ancak sabit yatırımların performansı bu gelişmeyi izlememiştir. Özel sektörde brüt sabit yatırımlar başlangıçta, 1981-82 yıllarında % 5.3 daralmıştır ve 1983-87 yıllarında % 12.3 artış göstermiştir (Bkz.Tablo14)²⁹².

İhracat sektörünün teşvikine dayalı birikim sisteminde kamu finansman açığı ve bunun yol açtığı makro ekonomik dengesizlikler, sermaye kesiminin karlılığının sağlanması ve benimsenen birikim modelinin devamlılığı için uygulamaya konan dönüşüm evresinin bir sonucudur. Bu dönüşümün bir gereği olarak devlet elindeki vergi ve teşvik gibi iki aracı söz konusu amaç doğrultusunda kullanma tercihini ortaya koymuştur. Sermayenin vergilendirilmesinde muafiyet ve istisnaların kapsamı genişletilmiştir. Yoğun bir teşvik sistemi devreye sokulmuştur. Bu dönemde bütün sermaye kesiminden toplanan kurumlar vergisi tutarı teşvik giderlerini karşılamak için yeterli olmamıştır. 1990'lara gelindiğinde bu transfer biçimi kamu maliyesi açısından taşınamaz bir yük haline gelmiştir²⁹³.

²⁹⁰ Oyan ve Aydın, a.g.e., s. 2.

²⁹¹ Sönmez, a.g.e., s. 486.

²⁹² Buturak ve Yeldan, a.g.m., s. 84-100.

²⁹³ Yeldan, Erinç, "1994 Krizinin yapısal Kaynakları", Mülkiyeliler Birliği Dergisi, sy. 185, Kasım 1995, s. 43.

Kamu maliyesindeki bu tıkanma, 1989'da iç ve dış borçlanmaya başvurularak aşılmaya çalışılmıştır. 32 sayılı kararname ile dış sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması ve finans piyasalarının kısa vadeli, “sıcak” paranın spekülasyonuna açılması bu çıkmaza karşı benimsenen bir diğer politika uygulamasıdır. Bu politika tercihi, döviz ve faiz gibi iki aracın iktisadi karar mekanizmasının denetim alanı dışına çıkması anlamına gelmiştir. Böylece, spekülatif yabancı sermaye bir yandan kamu açıklarını finanse etmiş, diğer taraftan ekonominin ithalat hacmini genişletmiştir²⁹⁴.

Bu evrede, paraların “konvertibilite” tanımı ticarete serbestleşme yanında her türlü sermaye hareketlerinde serbestleşmeyi de içermeye başlamıştır. Türk lirasının konvertibilite tanımının Ağustos 1989'da IMF tarafından onaylanmasıyla yerli ve yabancı sermaye hareketleri üzerindeki her türlü denetim kaldırılmış, sermaye açısından ulusal sınırların bağlayıcılığına son verilmiştir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta şudur; sermayenin önündeki tüm engellerin ortadan kaldırılmasının öncesinde “yapısal uyum” politikaları ile sermayenin karlılığı garanti altına alınmıştır. Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi ve mali desteği asgari seviyeye çekilirken kamu girişimleri de özelleştirme kapsamına alınmıştır. IMF ve DB ile DTÖ gibi uluslararası kuruluşlarca yeni bir müdahaleci çerçeve oluşturulmuş, paraları konvertibl olan, sermaye hareketleri serbestleşen diğer ülkeler gibi Türkiye de, uluslararası kredi ve ticaret sözleşmeleri aracılığı ile bu yeni çerçeveye dahil olmuştur.

²⁹⁴ Yeldan, a.g.m., s. 44.

Tablo 14. Ekonomik Göstergelerle Makro Ekonomik Uyum Evreleri

I. Üretim ve Birikim (reel büyüme oranı%)	Kriz sonrası uyum 1981-82	İhracata dayalı büyüme 1983-87	Bunalım 1988	Düzenlemesiz Finansal Serbestleştirme 1989-1993	Finansal Kriz 1994	Kriz sonrası 1995-1997
GSYİH	4.2	6.5	2.1	4.8	-5.5	7.2
Tarım	0.6	0.8	7.8	0.1	-0.7	1.3
İmalat	7.9	8.6	1.6	6.0	-7.6	9.8
Ticaret	7.7	9.1	3.5	5.4	-7.6	8.7
Finans. Hizm.	2.5	2.6	4.4	0.5	-1.5	3.0
Sabit Yatırım:						
Özel	-5.3	12.3	12.6	11.5	-9.1	13.6
Kamu	0.2	10.3	-20.2	4.3	-34.8	9.0
İmalat	-5.1	2.1	-4.8	6.3	-4.7	6.7
GSYİH%'si olarak:						
Tasarruf	17.7	19.5	27.2	21.9	23.0	20.7
Yatırım	18.3	20.9	26.1	23.7	24.4	24.8
Devlet borçlanma ihtiyacı	3.74	4.7	4.8	9.1	7.9	7.9
II. Fiyatlar ve faiz oranları						
Enflasyon oranı (CPI)	33.2	39.5	75.4	66.41	106.3	83.2
Devlet tahv.reel faiz oranı	-	-	-5.8	10.5	20.5	24.9
III. İçselleştirme GSMH %						
İthalat	14.0	15.9	15.8	14.6	17.8	22.7
İhracat	8.5	10.8	12.8	9.1	13.8	13.8
Cari Hesap	-2.7	-1.9	-1.7	-1.3	-2.0	-2.6
Dış Borç	27.1	37.8	44.8	35.1	50.1	42.7

Kaynak: Buturak ve Yeldan, a.g.m., s. 96.

Mali serbestleştirme, başlangıçta sermaye girişleri sayesinde, Türkiye ekonomisinin iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunları bertaraf etmeyi başarmış ancak uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme sürecini beraberinde getirememiştir. Nitekim, 1990 yılında iki büyük krizin patlak vermesi mali serbestleştirme süreci ile doğrudan ilgilidir²⁹⁵.

1990'lı yıllarla birlikte dünya yeni bir sürece girmiştir. Sözü edilen sadece “yeni dünya düzeni” değildir. Doğu Bloku ve ardından SSCB'nin yıkılması ile birlikte tek kutuplu dünyada Amerikan hegemonyasından bahsedilmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak 1990'lı yıllar, Türk ekonomisini kırılgan bir duruma sokan krizlerle geçmiştir. İlk kriz 1994 yılında yaşandıktan sonra, 1998'de dünya finans krizinin yaşanması ile birlikte durum daha ciddi bir hal alarak ekonominin IMF ile daha yakın ilişkiler içerisinde girmesine yol açmıştır.

3. 1994 MALİ KRİZİ

Gerçekleştirilen mali serbestleştirmenin ardından Türk ekonomisi ciddi bir mali kriz ile karşı karşıya kalmıştır. 1994'de yaşanan kırılma dışında 1990 sonrası döneme damgasını vuran mali serbestleşmeye uyumlu politikalar olan düşük döviz kuru ve yüksek pozitif faiz politikalarıyla Türkiye ekonomisi yeni bir yörüngeye oturtulmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle döviz kuru ile mal hareketi arasındaki arz-talep ilişkisi kopmuştur. Döviz kuru ile faiz hadleri arasında ilişki kurulmuştur. Artan kamu kesimi açığının kısa vadeli spekülasyon sermaye ve iç borçlanma ile finanse edilmesi dış borçlanma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir; özel bankalar yurt dışından borçlanarak devlet iç borçlanma senetlerine yönelmişlerdir. Bu süreçte bankaların döviz pozisyonu hızla büyük açıklar vermiştir²⁹⁶.

1994 yılı başlarında kambiyo rejiminin tamamen serbestleştirilmiş olmasına koşut olarak, gerek efektif olarak gerekse banka hesabı olarak döviz oldukça önemli bir yatırım seçeneği haline gelmiştir. Dolayısıyla, önceki dönemde kapalı ve sınırlı mali araç seçeneğine sahip olan ekonomi dışa açılmıştır. Söz konusu dönemin ayırt edici bir başka

²⁹⁵ Alper, Emre C.,- Öniş Ziya, “Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Liberalleşme Sonrasında Türkiye Deneyimi”, *Doğu-Batı*, Yıl.4, sy. 7, Kasım-Aralık- Ocak, 2001-02, s. 203-225.

²⁹⁶ Sönmez, Sinan, “Türk İktisat Politikalarındaki ‘Çıpa’: Dış Borçlanma”, *İktisadi Kalınma Kriz ve İstikrar*, der. A.H. Köse, F.Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, s. 339-340.

özelliği, bankacılık sisteminin altyapısına ilişkindir. Bankacılık sisteminin haberleşme ve teknoloji bakımından gelişmiş bir seviyede oluşu mali araçlar arası ve ülkeler arası dolaşım hızını arttırmıştır. Teknolojik altyapının bu işlevi yaşanan krizin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamış, sonuçlarını ağırlaştırmış, ayrıca kamu yönetiminin bu krizi yönetmesi ve durdurmasını zorlaştırmıştır. Sistemin ürettiği kriz reel ekonomi, kamu maliyesi ve yatırımcılar açısından büyük tahribatla sonuçlanmıştır²⁹⁷.

1994 yılı başlarında kamu borçlanma faizlerini düşürme çabalarının bir sonucu olarak kurlarda dalgalanmanın ortaya çıkması, diğer bir ifadeyle devalüasyonla mali sektörde patlak veren kriz, sistemden önemli miktarda mevduat çekilmesine ve çekilen mevduatın öncelikle büyük bankalara ve devlet tahviline, ardından buradan da çekilerek dövize yöneltilmesi ile büyük boyutlara varmıştır. Merkez Bankasının zamanında ve etkili bir biçimde müdahale edememesi krizin etki alanını genişletmiş, tüm bankacılık sistemi ve ekonomi için bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Başvurulabilecek son seçeneğin değerlendirilmesi yani mevduat sigorta limitindeki sınırnın 5 Mayıs 1995’de kaldırılması ile durdurulabilmiş, bankacılık kesimine karşı güvenin bir şekilde tekrar sağlanması ile mali kesimde aşılabılmıştır. Merkez Bankasının zamanında çalıştıramadığı son kredi mercii işlevi devletin sigorta kesimine kefil olması ile karşılanabilmiştir²⁹⁸.

Tabii 1994 krizinin sadece “yanlış kur politikası” (döviz kurunu düşük tutma) ile açıklanamayacağı ortadadır. Krize giden süreci ve kriz koşullarını her zaman için tarihsel koşulları içerisinde değerlendirmek yerinde olacaktır. Özellikle 1980 sonrası ekonominin, daha önce belirtilen nedenlerle, dönüşüm sürecine girmesi ve bu süreçte özellikle sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte faiz oranları yükselmiş, Türk lirası yabancı paralar karşısında değer kazanmış, bu durum ekonomide büyüme eğilimlerinin istikrarsız bir yapı kazanmasına neden olmuştur. Çünkü, ulusal paranın aşırı değerlenmesi ithalat eğilimlerini arttırmış, kredi stoku önemli derecede artmış; üretken yatırımlar üzerinde geriletici bir etki yaratmış, reel sektör yatırımlarının düşmesiyle ithalat tüketim malları alanında yoğunlaşmıştır. Tüm bunlar, cari açığın artmasında önemli rol oynamıştır. Ekonomide finansman, iç ve dış borçlanma, özellikle de dış borçlanma üzerinde yoğunlaşmıştır.

²⁹⁷ Karacan, a.g.e., s. 178.

²⁹⁸ Karacan, a.g.e., s. 179.

Dolayısıyla serbestleştirilen ve yapısal uyum sürecinde önemli bir dönüşüm geçiren Türk ekonomisinde yüksek sermaye girişleri hem cari açığın hem de kamu açıklarının artmasında, Türk lirasının yabancı paralar karşısında değerlenmesinde, faiz oranlarının, para arzı ve kredi stokunun genişlemesinde rol oynayarak makro ekonomik dengesizlikler yaratmış ve krize kaynaklık etmiştir. Krize kaynaklık eden ve anahtar rolde olan bir diğer etmen, 1994'deki mali kriz sırasında hükümetin oynadığı roldür. Sermaye girişlerine müdahaledeki yanlışlar ve krizin kötü yönetilmesi, ayrıca 1990 sonrası ekonominin evrildiği yapının müdahaleyi güçleştirilmesi zaten var olan istikrarsızlıkların şiddetini arttırmıştır²⁹⁹.

Sadece efektif talebin çok büyük oranlarda artmasına ve ithalatın sürdürülemez boyutlarda artışına dayandırılan bu süreç, 1993'e yurt içi faiz ve döviz kuru dengesinin bozulmasıyla çökmüştür. Burada devletin stratejik tercihi son derece önemlidir. Sermaye kesiminin vergilendirilmesi yerine iç ve dış borçlanma yoluyla spekülasyon gelirler koruma altına alınarak artan işgücü maliyetleri aşmaya çalışılmıştır. Bu tercih, 1994 krizi ertesinde kriz yönetimi politikalarında da başat olma konumunu sürdürmüştür. Nitekim, kriz yönetiminde stratejik öneme sahip Nisan 1994 istikrar paketi, klasik sıkı para politikalarına ve ücretlerin bastırılarak yurt içi talebin kısılmasına dayandırılmıştır. Bu yolla ekonomi bir yandan durgunluk içerisinde soğutulmuş, diğer yandan yüksek faiz politikası ile iç ve dış borçlanma olanakları genişletilmiştir³⁰⁰.

3.1. Nisan 1994 İstikrar Programı

3.1.1. Programın amacı

1994 mali krizi iç borçlanma mekanizmasının çöküşüyle hız kazanmıştır. Bunda, hükümetin 1993 yılı sonunda enflasyon-döviz kuru-faiz döngüsünü kırmaya yönelik girişimlerinin yarattığı monetizasyon beklentisi ve 1993'de 4 milyar dolar faiz dışı açık verecek kadar bozulan dış denge ve hızla artan kısa vadeli borçlanma sonunda 1994 yılında dış kredi notunun düşmesi de etkili olmuştur. 1993 yılı sonlarında mali piyasadaki spekülasyon hareketlerin yarattığı istikrarsızlığın artması, döviz kurundaki

²⁹⁹ Nurhan Yentürk, "Kısa Dönemli Sermaye Girişlerinin Makroekonomik Yapı Üzerindeki Etkileri:1994 Krizinin Öncesi ve Sonrası", Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.bs., İstanbul, Aralık 2003, s. 114-115.

³⁰⁰ Yeldan, a.g.m., s. 45.

dalgalanmalar, giderek artan bütçe açıkları ve ithalatın artmasından dolayı yükselen dış ticaret açığı ve dış ödeme yükünün gittikçe ağırlaşması, gevşek para politikasını sürdürmeyi olanaksızlaştırdığından bu politikalara son verilmiş ve yeni istikrar önlemleri gündeme gelmiştir.

5 Nisan Kararlarının alınmasındaki öncelikli amaç, mali piyasalardaki istikrarsızlığı önlemektir. Aşırı değerlenmiş TL'den kaçışı engellemek için serbest piyasada TL hızla değer kaybetmiştir. Bir diğer amaç ise, piyasalarda istikrarı sağlamak amacıyla kamu kesimince üretilen malların fiyatında ayarlama yapmaktır. Bunların yanı sıra, ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi, kamu kesimi gelir-gider dengesinin kurulması, KİT'lerin özelleştirilmesi gibi kurumsal ve yapısal değişiklikler öngören amaçlar belirlenmiştir.

Genel anlamda 5 Nisan kararları, ekonomik dengesizlikleri gidermek yanında, büyük ölçüde sermayenin yeniden yapılanmasında yeni bir evreye geçişi sağlayacak yapısal uyum programlarını hızlandırmak amacıyla kabul edilmiştir. Bu önlemler devletin ekonomik yönünün daraltılması, tarımsal desteğin azaltılmasını içeren tarımsal reformun gerçekleştirilmesi ve sosyal güvenlik sisteminin yeniden düzenlenmesi olarak ifadelendirilebilir. Böylece 5 Nisan kararlarıyla kısa vadede kamu açıkları azaltılacak, orta ve uzun vadede istikrarın sürekliliği ise kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılmasıyla sağlanacaktır³⁰¹. Bu anlamda 5 Nisan kararları, yeni liberal politikalar bütünü olarak, önceliğin devletin küçültülmesi stratejisine verildiği yeni bir evreye geçişi hızlandırmakta, piyasada bozulan dengelerin ve güvenin yeniden inşasını temel almakta ve ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıda önemli dönüşümler yaratacak uygulamaları öngörmektedir.

³⁰¹ Arın, Tülay, "Türkiye'de Plansızlık ve Politika Alternatifsizliğine Mahkumiyet", Petrol-İş Yıllığı, 1993-1994. s. 779.

3.1.2. Programın uygulanması

Uygulamada öncelik kamu gelirlerinin arttırılması ve harcamaların azaltılması olarak belirlenmiştir. Gelir artışlarının esas olarak akaryakıt ve tekel ürünleri öncelikli olmak üzere alınacak dolaylı vergilerden karşılanmasına karar verilmiştir. 1994 yılı itibariyle konsolide bütçenin yarıya yakını, % 48.2'sini, başta iç faizler olmak üzere transfer ödenekleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla transfer ödemelerinde kesintiye gidilmesinin normal karşılanması gerekmektedir. Programda belki de normal olarak kabul edilemeyecek olan, yatırım ödeneklerinde gerçekleştirilen kesintidir. Programda ayrıca, döviz kurunun fiyat artışı ile uyumlu hale getirilmesi, Merkez Bankası'nın giderek özerk bir yapıya kavuşturulması, sermaye piyasasında spekülatif işlemlerin sınırlandırılması, dışsattım ve yabancı sermaye girişlerinin arttırılması öngörülmüştür³⁰².

Yapısal düzenlemeler başlığı altında öngörülen politikalar ise şöyle sıralanabilmektedir: Sınırlı bir vergi yasası değişikliği öngörüldükten sonra yapısal düzenlemenin özü olarak KİT'lerin özelleştirilmesi politikası belirtilmiştir. Yapısal düzenlemenin merkezinde özelleştirme politikaları yer almaktadır. KİT'leri özelleştirilmesi konusunda üzerinde durulması gereken bir diğer konu, bunların taşınmazlarının, dinlenme tesislerinin ve lojmanlarının satılmasıdır. Daha fazlası, büyük bir tasfiye işlemi, özelleştirilmelerine olanak olmayan KİT'lerin kapatılmaları yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır. Yapısal düzenlemelerin sosyal güvenlik alanındaki belirleyici politikası bütçe üzerindeki yükün kaldırılması olarak ortaya konmuştur. Tarımsal politika alanında ise, ülke açısından tamamıyla yeni bir yaklaşım benimsenmiş ve de "arz fazlası" olan ürünlerde ekim alanları ve üretimi azaltıcı önlemlerin alınacağı vurgulanmıştır³⁰³.

Nisan 1994'de yürürlüğe konan IMF programı, oldukça standart bir programdır. 1994 yılı boyunca, kamu kesimini daraltıcı ve döviz kazandırıcı önlemler uygulamaya konmuştur. Daraltıcı önlemler, daha önce ifade edildiği gibi, parasal daralma, cari giderlerde ve özellikle de KİT'lere yapılan para transferlerinde kesintileri kapsamaktadır.

³⁰² Kepenek, Yakup-, Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, 9.bs, Remzi Kitabevi, İstanbul, Ekim 1997, s. 444-445.

³⁰³ Kepenek ve Yentürk, a.g.e., s. 445-446.

Bu önlemler sonucu, üretim ve istihdamda önemli derecede düşüş yaşanmış, GSMH artış hızı eksiye dönmüştür³⁰⁴.

3.1.3. Programın sonuçları

5 Nisan 1994 istikrar paketinin ödemeler dengesi, uluslararası rezervler, reel döviz kuru, para piyasası dengeleri, kamu harcamaları ve faiz oranları üzerindeki etkisinin geçici ve sınırlı nitelikte kaldığı dönemin kısa bir analizi sonucunda ortaya konabilmektedir³⁰⁵.

5 Nisan 1994 İstikrar Programının başarısı, programın kapsamı ve hedefleri dikkate alındığında, para arzının kontrol edilebilmesine ve kamu kesimi borçlanma gereğinin düşürülebilmesine bağlı kılınmıştır. Türkiye’de para arzını sürekli kontrol altında tutmak mümkün olmamıştır. Bunun bir nedeni kamu kesimi gelir-gider dengesinin sağlanamamasıdır. Çünkü kamu kesimi, merkez bankasında giderek emisyon hacminin genişlemesine neden olmuştur. Genel bütçe açıklarının ve parasal genişlemenin sürmesi, ülkede 1997 yılında enflasyonun % 100’e ulaşmasına neden olmuştur (Bkz. Tablo14).

Programın kamu gelir-gider dengesinin kurulmasına yönelik uzun dönemli hedefi de başarılı olamamıştır. 1994-97 döneminde kamu gelirlerinin GSMH’deki payı önemli ölçüde düşmüş, 1994 yılı dışında kamu kesimi borçlanma gereği yükselmiştir. 1995, 1996, 1997 yıllarında kamu kesimi borçlanması artarak devam etmiştir.

5 Nisan istikrar programı ekonomide stagflasyona neden olmuştur. TL’nin % 60 civarında devalüe edilmesi sonucu iç piyasalarda talep daralmış ve özellikle mal piyasasında oluşan talep daralması tüm sektörleri etkilemiş, kapasite kullanımı önemli ölçüde düşmüştür. Bu gelişmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak da işsizlik oranı artmıştır. Tablo 13’den de görüleceği üzere 1994 yılında büyüme negatif olmuştur. 5 Nisan kararlarının alınması esnasında GSMH’daki büyüme % 3.8 olarak öngörülmüşken, gerçekleşme bunu destekleşmemiş ve 1994 yılında yaşanan gerileme % 6’lara yaklaşmıştır³⁰⁶.

³⁰⁴ Alper ve Öniş, a.g.m., s. 212.

³⁰⁵ Yentürk, a.g.m., s. 119.

³⁰⁶ Parasız, İlker, Türkiye Ekonomisi: 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, 1.bs, Ezgi Kitabevi, Bursa, Ekim 1998, s. 403.

Ekonomi ancak 1995'den sonra toparlanma sürecine girmiştir. Bir önceki yıla göre GSMH % 8 oranında büyümüştür. 1995- 1997 döneminde ortalama % 7 seviyesinin üzerinde büyüme kaydetmiştir (Bkz. Tablo14.).

Yine bu dönemde önemli bir gelişme, 1994'de doların TL karşısındaki değer artışının % 170 civarında olmasıdır. 1995 ve 1996'da döviz kurlarındaki gelişmeler yine enflasyon oranının altında kalmış, yani TL'nin, dolar ve mark karşısında aşırı değerlenmesi devam etmiştir³⁰⁷.

Genel anlamda, 5 Nisan kararları uyarınca gerçekleştirilmek istenen yapısal reformlar, büyük ölçüde gerçekleştirilememiştir. 1995-99 döneminde Türkiye, ekonomide iç talep canlılığına dayalı, tasarruf açığı süren, reel üretim kapasitesindeki genişlemenin, özellikle dış ticarete yönelik sektörlerdeki büyümenin sınırlı olduğu, dolayısıyla dış açığın ve dış kaynak ihtiyacının küçülmediği bir ortamda günü kurtarmaya yönelik istikrarsız büyümesini sürdürmüştür³⁰⁸.

1994 krizini, yaşanan serbestleşme ve yapısal uyum sürecinin ardından güç kazanan finansal kesim en az hasarla atlattır. Nitekim, Türkiye'de kamu yatırımlarının 1980 yılından beri durduğu göz önüne alındığında, giren sermaye, faiz ödemeleri ya da cari harcamalar olarak, tüketim eğilimi en yüksek kesimin elinde toplanmıştır. Bu durum iç talepte büyük sıçramalar yaratmıştır. Bu durum % 100'ün üzerinde enflasyon ve % 130 oranında devalüasyon yaşamış olan bir ülkede hiçbir özel sektörün iflas etmemiş olmasını temellendirir niteliktedir. Özel finans kesim karlılığının çok arttığı ve finans sektörünün hızla geliştiği bir ortamda özel sanayi kesimi gerek finansal karlarını arttırarak gerekse artan iç talep karşısında kayda değer bir sarsıntı yaşamadan 1994 krizini atlatabilmiştir³⁰⁹.

³⁰⁷ Şahin, Hüseyin, Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002, s. 238.

³⁰⁸ Şahin, a.g.e., s. 239.

³⁰⁹ Yentürk, Nurhan, "Türkiye ve Güney Kore Ekonomik Krizleri", Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.bs., İstanbul, Aralık 2003, s. 234.

4. 1999-2002 SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE MALİ KRİZ VE YAPISAL UYUM PROGRAMI

Yükselen pazar ülkelerinden Asya Kaplanları, 1992 yılında konvertibiliteye geçmeleriyle birlikte, paralarını ABD dolarına endekslemişler ve ülkelere yoğun sermaye akışı sağlamışlardır. Borsa fiyatlarının fırlamasıyla iyice şişen ülke ekonomileri Çin'de yaşanan devalüasyon ile ilk darbeyi yemişlerdir. Buna ek olarak ABD doları, teknoloji devrimine bağlı verimlilik artışından ve sermaye girişinden kaynaklanan ve başlıca tüm dünya paraları karşısında geçerli olan değerlenme sürecine girmiştir. ABD doları kendi parasında bu değerlenmeyi yaşarken, söz konusu Asya ülkeleri aynı şekilde kendi paralarında değerlenmeye tanık olmuşlardır. Ulusal paraların değerlenme sürecinde, bu ülkeler bir yandan rekabet güçlerini kaybederken, diğer yandan bu ülkelerin cari işlemler bilançosu açık vermiş, kısa vadeli borçları artmış, dış borçları da giderek artan bir seyir izlemeye başlamıştır. Nitekim 1997 yılına gelindiğinde bu ülkelerin kısa vadeli dış borçları toplam borç tutarlarının % 60'ını aşmıştır. Özellikle ticari bankaların döviz borçları varlıklarının çok üzerine çıkmıştır³¹⁰.

Güney Asya ve ona benzer ülkelerin krizi aslında sermaye akışı ve uluslararası borçlanmanın yarattığı zorlanmalardan kaynaklanmaktadır. Burada ulusal politikaların hatalı olduğu nokta, ülkelerin bankalarının ve şirketlerinin ucuz dolarları dışarıdan borçlanmasına izin vermesi, diğer yandan döviz kuru riskini bertaraf etmek için ulusal parasını dolara bağlamasıdır. Döviz rezervlerinde artışı sağlamak ve döviz kurunu istikrarlı tutmak devletin iç piyasadan borçlanması ile mümkün olmuş ve bu durum iç piyasada banka sistemine likitide pompalanması ile sonuçlanmıştır. Bankalar bünyelerinde aşırı biriken borçları, holding şirketlerinin aşırı biriken borçlarını finanse etmede kullanılmıştır. Hızlı büyüme ithalatı arttırmış, yükselen fiyatlar ihracatı daha az rekabetçi hale getirmiştir. Artan cari işlemler açığı ek sermaye girişlerine yol açmış, bu sermaye akımlarının kesilmesi ise toplam borç tutarının çok önemli bir kısmını işgal eden kısa vadeli borçları yenileme olanağını ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla, ülkeler IMF'ye başvurmak durumunda kalmışlardır³¹¹.

³¹⁰ Kazgan, a.g.e., 2005, s. 232.

³¹¹ Arın,Tülay, "Asya Krizi ve Kriz Yönetiminde Hegemonya", *İktisat Dergisi*, sy. 375, Ocak 1998, s. 13-14.

1997 yılında Tayland'da başlayan sermaye kaçıışı ile birlikte, baht şiddetle devalüe edilmiştir. Bölge ülkelerinden sermayenin kaçışını ard arda yaşanan devalüasyonlar izlemiştir. Asya ülkeleri, arka arkaya krize düşmeye başlamıştır. Yayılmacı krizin ilk etki alanına aldığı bölge LA olmuş, Arjantin ve Brezilya kriz yaşamaya başlamışlardır. En büyük çöküşü “geçiş ekonomisi” sorunlarını aşamayan Rusya yaşamıştır. Kriz Türkiye'ye canlı bir ekonomik gidiş yaşadığı sırada sıçramıştır. Asya ülkelerinin paralarındaki şiddetli devalüasyon, Türkiye'nin bu ülkeler karşısında üçüncü piyasalarda rekabet gücünü yitirmesine yol açtığı gibi, bu bölgelere sattığı bazı hammadde ve aramalarının ithalatını azaltmıştır. Bu doğrudan etkileşime bir de Rusya'nın dolaylı etkisi eklenmiştir. Rusya'da yaşanan devalüasyon, 1992'den itibaren Rusya'nın Türkiye'nin ihracatında artan payı, 1997'ye gelindiğinde ihracattaki payının % 7'ye dayanması ve “bavul ticareti”, 1998'de Rusya'nın içine düştüğü durumla birlikte şiddetle düşüşe geçmiştir³¹²

Krizin küresel bağlamda yayıldığı bu süreçte Türkiye'de hükümet, enflasyonu düşürmek üzere bir program hazırlamıştır. 1998'de yürürlüğe giren programa ek olarak IMF ile bir “yakın izleme” anlaşması yapılmıştır. Programın merkezinde maliye politikaları ve doğrudan para arzının denetlenmesi yer almış para arzının denetim altına alınmasıyla beklenen enflasyon oranı % 50 olarak tespit edilmiştir³¹³.

1998 yılı IMF ile ilişkilerde yaşanan değişim açısından son derece önemlidir. 1998'den itibaren Türkiye, IMF tarafından yakın izlemeye alınmıştır.

Hükümetin enflasyonun düşürülmesine uygun olarak uygulayacağı para politikası önlemleri kapsamında Merkez Bankası'nın Hazine'ye vereceği avans miktarını Ocak 1998'de % 3'e düşürmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Hazine, Merkez Bankası'ndan borçlanmaya neredeyse son vermiştir. Uzun yıllardan sonra ilk defa ek bütçe yapılmaması kararı alınmıştır. Geçmiş yıllarda Merkez Bankası'nın Hazine'ye açabileceği cari yıl bütçe ödeneklerinin % 15'i oranındaki avansı arttırabilmek için ek bütçe yapma yoluna gitmekte iken bu uygulama 1998 yılında sonlanmıştır. Bankacılık sektöründe bazı düzenlemelere gidilmesi, mali piyasaların yeniden düzenlenmesi ve gözetiminin arttırılması bağlamında girişimlerde bulunulmuştur. Maliye politikasına

³¹² Kazgan, a.g.e., 2005, s. 232-233.

³¹³ Kazgan, a.g.e., 2005, s. 234.

ilişkin olarak, bütçenin faiz dışı fazlasının GSMH'nın % 4'ünün üzerine çıkarılması, kamu kesiminde ücret artışlarının ve destekleme fiyatlarının hedeflenen enflasyon oranının altında belirlenmesi, döviz kurlarının enflasyon hedefi ile uyumlu bir şekilde belirlenmesi öncelikler arasında belirtilmiştir. Yapısal önlemler kısmında ise, vergi kaçakçılığının önüne geçmek için idari önlemler getirilmesi, özelleştirme uygulamalarına hız kazandırılması, sosyal güvenlik sisteminde bazı reform çalışmalarına gidilmesi hedeflenmiştir³¹⁴.

Bu hedefe uygun olarak Merkez Bankası, 1998 yılı ikinci yarısında enflasyon hedefine koşut biçimde para ve kur politikası uygulamaya devam etmiştir. 1998 yılı şartları değerlendirildiğinde, enflasyon hedefi tutturulamamış olsa da GSMH'da belli bir büyüme oranı yakalandığı, borçlarda önemli bir yükselme olmadığı görülmektedir (Bkz.Tablo15). 1999 yılı itibariyle olumsuz şartlar,dönüşümde bazı dışsal faktörlerin etkisini de göz önüne almayı gerektirmektedir. Yaşanan Marmara depreminin yıkıcı etkisi ve ülke ekonomisi açısından yüksek maliyeti, enflasyonu önlemeye yönelik istikrar programının belirleyici etkisi yanında önemli bir rol oynamıştır

Dolayısıyla 1999 yılı sonuna gelindiğinde, Türkiye ekonomisinde kaçınılmaz bir reform ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı ve merkez bankası tarafından ortaklaşa IMF'ye sunulan 9 Aralık 1999 tarihli enflasyonu düşürme hedefini ön plana çıkartan ve bu hedef etrafında bir dizi yapısal dönüşümü detaylı bir şekilde planlayan *Niyet Mektubu*, Türkiye ekonomisinin 2000'li yılların başında birikim ve büyüme (ve bölüşüm) stratejisini ortaya koymuştur³¹⁵.

³¹⁴ Parasız, İlker, a.g.e., 1998, s. 444-448.

³¹⁵ Yeldan, a.g.e., 2002, s. 160.

4.1. 2000 Yılı Enflasyonu Düşürme Programı ve Sonuçları

Aralık 1999 Niyet mektubu ile temellendirilen 2000 Enflasyonu Düşürme Programı genel olarak üç temel başlık üzerine kuruludur: (1) kamu kesimi maliye reformu (2) döviz kuru nominal çapasına dayalı para programı ve (3) sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümler³¹⁶.

2000 yılında IMF tarafından Türkiye'ye uygulatılmış olan istikrar programının öngördüğü sıkı para ve maliye politikalarının 2001 krizinin patlak vermesine kaynaklık etmiş olduğuna ilişkin iktisatçılar arasında yaygın bir görüş birliği mevcuttur. Programın sıcak para giriş ve çıkışları karşısında parasal genişleme ve daralmaları otomatik hale getiren unsuru, 2000 yılında ekonominin aşırı ısınması karşısında yetersiz kalmış, sermaye çıkışları başladığında faizleri aşırı yüksek seviyelere çekerek mali çöküşe ivme kazandırmıştır. Enflasyonun üstesinden gelmeye yönelik olarak “döviz kuru çapası”nın fiyat hareketleri üzerindeki etkisinin sınırlı kalması programın çöküşüne katkıda bulunmuştur³¹⁷.

Daha önce de belirtilmeye çalışıldığı gibi, 2000 yılında uygulanan enflasyonu düşürme temelli program, ekonominin büyümesi ve birikim kanallarını tamamen uluslararası finansal sermayenin spekülative girişlerine açmış ve ekonominin büyümesi bu spekülative hareketlerle beslenmeye çalışılmıştır. Bu olgu 2001 yılında çıkan krizin yapısal kaynağını oluşturmuştur.

Bahsedilen yapısal etkenin yanısıra, program başladıktan sonra 11 ay geçmesine karşın öngörülen yapısal reformların uygulamaya konmaması IMF ve uluslararası yatırımcılar cephesinde güvensizlik uyandırmıştır. Bankacılık sektöründeki kırılganlık ve bu yapıdaki bankaların bilançolarının aktifinde yüksek oranda devlet tahvili tutması ve yetersiz miktarda döviz rezervleri faiz risklerini arttırmıştır. Bu süreçte kısa dönemli borçlar/uluslararası rezervler oranı hızla yükselerek 1994 öncesi seviyesine yükselmiştir. Kasımın ikinci yarısında sermaye çıkışı yaşanmış ve merkez bankasının net dış varlıkları 4 katrilyon dolayında gerileme göstermiştir. Bankacılık kesiminin içinde bulunduğu durum itibariyle 22 Kasım'dan itibaren bankaların likitide talebi artmıştır. Programa

³¹⁶ Yeldan, Erinç, “Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine”, Doğu- Batı Dergisi, sy. 17, Yıl 4, Kasım-Aralık-Ocak, 2001-2002, s. 190.

³¹⁷ Boratav, a.g.e., s. 181.

koşut olarak, merkez bankası piyasaya likid sürememiş, bu durumda Aralık 2000 başında faiz oranları % 2000 düzeylerine fırlamıştır. Olası bir likitide sıkıntısının reel sektörde önemli bir daralmayı beraberinde getirmemesi ve spekülâtif çalkantılara karşı konulacak acil durum çıkışı öngörülmemiş olması programın krize yol açan bir eksikliğidir³¹⁸.

4.2. 2001 Krizi ve Sonuçları

Kasım 2000'de yaşanan öncü krizle birlikte, Şubat 2001'de daha derin bir spekülâtif saldırı altında döviz kuru çapası ve para programının sürdürülemezliği ortaya çıkmıştır.

Şubat 2001 krizi üç aylık bir istikrarsızlık sürecinin ardından patlak vermiştir. Bu karışık dönem, kırılğan olan ve rekabet baskısı altında ayakta kalma mücadelesi veren bankacılık sisteminin problemlerini de beraberinde getirmiştir. Bankaların riskli pozisyonları onların likitide ihtiyaçlarını arttırmış, bankaların elindeki devlet tahvillerini ellerinden çıkarma yarışında olması faiz oranlarının fırlamasına ve yatırımcıların piyasadan çıkmasına neden olmuştur. Bu durumun sonucu, sıkı para politikası uygulama taahhüdü bulunan merkez bankasının, finansal sisteme likitide enjekte etmesinin önlenmesinin kredi sisteminde yol açtığı çatırdama olmuştur. Mali sistemin baskı altına girmesi ile birlikte, para otoriteleri Kasım ayı sonunda ek likitide sağlayarak ortamı yumuşatmıştır. Fakat bu uygulama, döviz kurunun istikrarı sağlaması konusundaki şüpheleri arttırmış ve sermaye kaçışını hızlandırmıştır. Durum IMF'nin, hükümetin mali sektöre mali destek sağlaması, bankaların sermayelerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirme uygulamalarını hızlandırması karşılığında 10 milyar dolarlık bir destek sağlayacağını açıklamasıdır. Hazine ile Bankacılık Düzenleme Denetleme Kurumu bankacılık sektörünün temel sorununu ve devamlı mevduat ve kredi garantisini üstleneceğini açıklarken, DB 5 milyar dolarlık yardımda bulunmuştur³¹⁹.

³¹⁸Yentürk, Nurhan, “Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması”, Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2003, s. 68-69.

³¹⁹Eichengreen, Barry, Financial Crises and What to Do About Them, Oxford University Press, New York, 2002, p. 106-107.

Ancak siyasi bağlamda yaşanan istikrarsızlık ve güvensizlikler finansal reform hakkındaki şüpheleri beslemeye devam etmiştir. Faiz oranı astronomik rakamlara fırlamış, hükümeti devalüasyon yapmaya ve 21 Şubat'ta döviz kurunu dalgalanmaya bırakmaya mecbur bırakmıştır. Sonuç, enflasyonun keskin bir şekilde hızlanması ve kamu borcunda büyümenin patlama yapması olmuştur³²⁰.

Dornbusch bir makalesinde şöyle bir ifade kullanmaktadır:

“Eğer bankacılık sistemi kısa dönemli fonlanıyorsa, kriz hızla ilerler...Aralık 2000 Türkiye krizi mükemmel bir örnektir. Çok sayıda kötü bankanın bulunduğu bir ortamda, kredilerdeki bir geri çekilme bankacılık krizini başlattı. Kötü bir Türk bankasının Romen yan kuruluşunun batması ile birkaç gün içinde durum para krizine dönüştü”³²¹.

Kriz çeşitli şekillerde reel ekonomiyi de etkilemiştir. Reel GSMH oldukça hızlı bir düşüş kaydetmiştir. Yılın ilk çeyreğinde % 4.5, ikinci çeyreğinde % 11.8 oranında daralmıştır. Sanayi kapasite kullanım oranı % 70'lere düşmüş, yılın ilk 5 ayında kapanan firma sayısı Ankara Ticaret Odası verilerine göre 15 bin, TESK verilerine göre 52.8 bini aşmıştır. Türkiye İş Kurumu verilerine göre işsiz sayısı yılın ilk çeyreğinde 1.8 milyonu bulmuş, işin diğer çarpıcı kısmı işsiz kalanların önemli kısmının vasıflı işgücü olması olmuştur. Kayıt dışı ekonominin yüksekliği nedeniyle tam verilere ulaşmak imkansız olmakla beraber işsizlik oranlarının çok yüksek rakamlara ulaştığı söylenebilmektedir³²².

Mali piyasalarda yaşanan panik sonucu bu kesimde patlak veren kriz, bankaların çökmesinin ardından çeşitli şekillerde reel kesime sıçramış, tüketim kesimi çökerken işsizlik çok büyük boyutlara varmıştır.

2001 yılı ilk çeyreğinden itibaren yeni bir istikrar programı devreye sokulmuştur. 18. stand-by anlaşması ekonominin böylesi bir daralma sürecinde devreye girmiştir. Yeni istikrar programı önerileri, kriz süreçleri açıklanmaya çalışılırken vurgulanan kırılgan mali kesimin düzeltilmesi adına etkili bir çözüm sunmaktan uzak kalmıştır. Aslına bakılırsa 18. stand-by anlaşması, bir önceki programda yer alan politika ölçütlerinin güçlendirilerek devam ettirilmesi üzerine inşa edilmiştir.

³²⁰ Eichengreen, s. 107.

³²¹ Dornbusch'dan aktaran Kazgan, a.g.e., 2005, s. 244.

³²² Kazgan, a.g.e., 2005, s. 245-246.

Yeni program sürecinde Türkiye'nin kriz döneminde aldığı borçları geri ödemesi söz konusu olmuştur. Yapısal uyum politikaları aracılığı ile de küresel sisteme eklenme sürecinin devam ettirilmesi amaçlanmıştır.

Tablo15. 1980-2000 Yılları Arasında Temel Ekonomik Göstergeler

Yıllar	Reel GSYİH Büyüme (%)	GSMH Büyüme Oranı (%)	Cari Hesaplar Dengesi (Milyon \$)	Kısa Dönem Sermaye Girişi	İç Borçlar (Milyon \$)	İşsizlik Oranı (%)
1980	-2,4	-2,8	-3408	-2	1477	8,3
1981	4,9	4,8	-1936	121	4344	7,3
1982	3,6	3,1	-952	98	2744	7,2
1983	5	4,2	-1923	798	1677	7,9
1984	6,7	7,1	-1439	-652	7486	7,8
1985	4,2	4,3	-1013	1479	4626	7,3
1986	7	6,8	-1465	958	7807	8,1
1987	9,5	9,8	-806	332	10993	8,5
1988	2,1	1,5	1596	-1103	14377	8,7
1989	0,3	1,6	961	802	10674	8,7
1990	9,3	9,4	-2625	3547	11432	8,2
1991	0,9	0,3	250	-2397	13819	7,8
1992	6	6,4	-974	3807	21999	8,0
1993	8	8,1	-6433	6971	31597	7,7
1994	-5,5	-6,1	2631	-3969	28167	6,2
1995	7,2	8,0	-2339	3950	39394	6,9
1996	7	7,1	-2437	6515	68088	19,5
1997	7,5	6,0	-2638	3395	41519	10,2
1998	3,1	3,0	1984	-4110	55765	5,9
1999	-4,7	-4,7	-1364	4188	63689	3,6
2000	7	7,4	-9765	5057	51808	-

Kaynak: Serin, Vildan,-Bastı, Eyüp, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği", Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Kasım-Aralık 2001, sy. 42, s. 1222-1224.

Bu yönetime koşut olarak, devletin normal vergi gelirleri ve/veya harcama sistemi üzerine yapılacak yapısal bir reform ile makro ekonomik dengeleri sağlamak yerine, doğrudan kamuda *özelleştirme* aracılığı ile gelir yaratma amaçlanmıştır. Tarım politikaları yeni programın önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Devletin tarım girdilerine sağladığı mali desteklerin tümüyle kaldırılması, destek kurumlarının özelleştirilmesi hedeflenmiştir. Bankaların açık pozisyon sınırı % 20'ye çekilmiştir. Program ayrıca dış ticarete ilişkin tedbirler de içermiştir. Buna göre hükümet, cari işlemlere ilişkin ödeme ve transferlere bir sınırlama getirmeyecek veya ödemeler dengesi amaçlı olarak ithalata

ilişkin yeni kısıtlamalar getirmeyecek, dış borçlarını zamanında ödemezlik etmeyecektir³²³.

18. stand-by anlaşması ile döviz kurunun dalgalanmaya bırakılması ile birlikte makro ekonomik düzeyde bütçenin birincil fazlasının GSMH'nin % 5'nin üzerinde olması gerekliliği vurgulanmış, bütün kamu harcamaları ve gelirleri politikalarının bu gereklilik üzerine kurulması hedef olarak konmuştur. Programın ilk uygulama sonuçları ümit verici olmamıştır. Faiz oranları yüksek seviyelerde seyretmeye devam etmiştir. Bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılmasının maliyetinin üstlenilmesi borç ve borç servisinin patlama yapmasına yol açmıştır. 1994 yılı krizi ertesinde kurulan Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na sevk edilen tüm bankaların her türlü mevduatına ve tüm alacaklılarına ödeme yapmak zorunda kalınmıştır. 2001 yılı sonu itibarıyla, kamu borç miktarı bir önceki yılın aynı zamanına göre % 60 oranında artarak GSMH'nin % 100'ünü aşmıştır³²⁴.

Programın başarısının koşulu, GSMH'nin % 90'ının üzerinde bir orana çıkan borçların sürdürülebilirliğinin ve büyümenin tekrar sağlanıp sağlanamayacağının belirleyicisi faiz oranlarının aşağı inip inmemesine endekslenmiştir.

1998 yılında IMF'nin yakın denetim ve gözetimine giren Türkiye ekonomisinde, dünya ekonomisinde de yaşanan likitide bolluğuna ve düşük faiz oranlarına rağmen, yüksek faiz oranı uygulaması 1998 yılı stand-by anlaşmasına içerilmiştir. Ekonominin doğal yönelimine aykırı olarak kısa vadeli spekülasyon sermayeyi çekmek adına yüksek kur uygulaması devam etmiştir. Bu uygulamanın bir sonucu olarak, TL aşırı değerli konumunu sürdürmeye devam etmiştir ve etmektedir. Türkiye ekonomisinde söz konusu olan cari işlemler açığının mutlak anlamda büyüklüğünden çok, önemli olan bu açığın ne şekilde finanse edildiğidir. Doğrudan yabancı sermaye girişi düşük seviyelerde kaldığı gibi, doğrudan yabancı sermaye girişi olsa da bu miktarı katlayacak seviyede sıcak para girişi yaşanmaktadır.

³²³ Kazgan, a.g.e., 2005, s. 248; Yeldan, a.g.m., 2001-02, s. 194-195.

³²⁴ Eichengreen, a.g.m., s. 106.

Kaldı ki, doğrudan yabancı sermayenin de önemli bir kısmının özelleştirilen büyük kamu işletmelerine ilgi gösterdiği görülmektedir.1998 yılından itibaren yakın izleme anlaşması gereği olarak, kamu kesimi sabit sermaye yatırımlarındaki düşüş trendi devam etmiş, özel yatırımlarda da artış gerçekleşmemiştir. Kriz sonrası süreçte ihracatta artış daha çok katma değeri düşük, istihdam yaratma olanağı sınırlı yüksek teknolojinin kullanıldığı otomotiv sanayiinde gerçekleştirilmiştir. İstihdam yaratabilecek geleneksel sektörlerde gelişim sağlanamamıştır. Dolayısıyla kriz sonrası evrede de ekonomi kısa dönemli sermaye hareketleri ile beslenmeye devam etmiştir.

SONUÇ

Çalışmada, ilk olarak mali kriz olgusunun doğası, özellikleri ve kriz dinamikleri üzerinde durulmuş ve krizlerin gerekli kıldığı yeni liberal istikrar ve yapısal uyum programlarının süreç içerisinde yeri, işlevleri, ülkeler bazında yol açtığı değişim ve yapısal dönüşümler irdelenmeye çalışılmıştır. Krizler kuramsal çerçevede ele alınırken, kriz olgusu, ayrı ayrı serbest piyasacı, müdahaleci ve marksist yaklaşımlar çerçevesinde tanımlanmış, benimsenen yaklaşım gereği kriz, kapitalist sistemin kendi iç çelişkilerinin bir yansıması olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamanın kaynağı olan marksist yaklaşım, serbest piyasacı ve müdahaleci yaklaşımdan krizi ele alış biçimi itibariyle ayrılmaktadır.

Ele alınan yaklaşımlardan serbest piyasacı yaklaşım, ekonomide genel denge halinin sürekliliğini ve dengesizlik durumunun geçiciliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla kriz arızı ve olağanüstü durumların niteleyeni olarak sisteme dışsaldır. Ekonomide oluşabilecek aksaklıklar, piyasa ekonomisinde zaten var olan güçlerce giderileceğine göre, devlet müdahalesi yersiz ve gereksizdir. 1929'da başgösteren Büyük Bunalım sonrası yükselişe geçen müdahaleci görüş ağırlıkla, "sermayenin marjinal etkinliği" üzerinde durmuştur. Bu yaklaşımda bilinen anlamda kriz olgusundan çok konjonktür analizi söz konusudur. Tüketim eğilimlerinde ve özellikle de sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmalar çevrimlerin başlıca nedenleri olarak ifade edilmiştir. Krizden çıkış ise sermayenin marjinal etkinliğinin yükseltilmesi ile olasıdır. Serbest piyasacı yaklaşım ve müdahaleci yaklaşımın birleştiği nokta, krizden çıkış için sermaye birikiminin önündeki engellerin farklı yöntemlerle de (daraltıcı ya da genişletici politikalar) olsa kaldırılmasıdır.

1929 bunalımı sonrası hakim iktisadi görüş haline gelen Keynesyen görüş doğrultusunda uygulanan genişletici politikaların yarattığı atmosferde, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan uzun genişleme dönemi, 1960'lı yıllara gelindiğinde tersine bir eğilimle tehlikeye girmiştir. 1960'lı yılların başında tüm Avrupa ülkelerinin paralarını konvertibl hale getirmesi, sermaye hareketlerinin artışına karşın sabit döviz kurunun sürdürülemezliğini vurgulamıştır. Bu sürecin bir uzantısı olarak eurodolar piyasası oluşmuş, Bretton-Woods Sistemi çözülme evresine girmiştir. Gelişmiş ülkelerde işgücü verimlilik artışında olumsuz yöndeki sapma ve sermayenin organik bileşimindeki

yükselme sonucu kar oranlarında düşme eğilimi şeklinde ortaya çıkan durum, enflasyon ve işsizliğin hüküm sürdüğü bir hal almıştır. Böylesi bir ortamda ülkelerin yatırım tercihleri reel alandan mali alana kaymıştır. Para sermayenin uluslararasılaşması sonucu, sermaye ihracının bir bölümü AGÜ'lere yönelen dış ödünçler halini almıştır. Bu durumda AGÜ'lerin gelişmiş ülkelerden mal alması ve talep cephesinin canlı tutulması amaçlanmıştır. Reel alanda değerlendirme olanakları önemli ölçüde aşınan para sermaye, bankacılık ve kredi sistemine yönelmiş, spekülasyon sıcak para hareketleri olarak daha karlı alanlarda değerlenmeye başlamıştır. Teknolojide kaydedilen gelişme ve yeni liberal politikaların yürürlüğe konması, sıcak para hareketlerini rahatlatmıştır. Sınırlama ve engellemelerin olmadığı eurodolar piyasalarının genişlemesi, AGÜ'lere fon aktarımında başat rolü üstlenmiştir.

Kredi mekanizmasının küresel düzlemde hızla büyümesi sonucu, AGÜ'lerin mali açıklarını aşırı borçlanma ile kapatmasının yol açtığı borç krizi, bu ülkelerde yürürlüğe konan İYUP'ların temel gerekçesi olarak sunulmuştur. Dünya ekonomisinin eşzamanlı olarak yaşadığı borç krizi ve yükselen faizler bu ülkelerin fon bulmalarını güçleştirirken, onları İYUP'ları uygulamaya koymaya yönlendirmiştir. Bu politikalar IMF ve DB'nın denetim ve gözetiminde uygulamaya konmuştur.

IMF denetiminde uygulanan istikrar programları ile makro ekonomik dengesi sağlanan ekonomilerde, ekonominin soğutulup istikrara kavuşturulmasını takiben yapısal uyum programları devreye girmiştir. İstikrar programları, enflasyonun düşmesi, ekonominin daralması, faiz hadlerinin yükselmesi amacıyla para arzının kısılması ve iç talebin düşürülmesi için maaşlar ve ücretler ile tarım fiyatlarının reel olarak düşürülmesi gibi politikaları öngörmektedir. İstikrar programları aracılığı ile para arzının kısıtlanması yoluyla yükselen faizler sermaye hareketleri açısından son derece elverişli bir ortam yaratmıştır. İstikrarın sağlanmasına yönelik programların takipçisi, serbestleştirme politikalarının öncü olduğu yapısal uyum politikalarıdır. DB, özellikle 1980'li yıllarda, borçlarını ödeyemez duruma düşen AGÜ'lere "koşulluluk" esasına dayanarak borç vermiştir. Koşul ise, serbestleştirme politikalarının AGÜ'ler tarafından yürürlüğe konmasıdır. AGÜ'lerde başlatılan sermayenin yeniden yapılandırılması sürecinde, bu ülkelere ihracata dönük büyüme modeli önerilmiştir. Bu bağlamda, ticaretin serbestleştirilmesi ilk uygulama olarak gündeme gelmiştir. Döviz kurlarının

serbestleştirilmesi, söz konusu modele geçerken temel öğelerden birini oluşturmuştur. Uygun bir teşvik yapısının yerleştirilmesi, ithalat yasaklarının ve kotalarının kaldırılması, ticaretin serbestleştirilmesi politikası kapsamında benimsenen uygulamalardır.

Yapısal uyum bağlamında devreye giren politikalardan bir diğeri mali serbestleştirme uygulamasıdır. AGÜ'ler özellikle uluslararası mali piyasalardan fon temin edebilmek için bu politikaları tercih etmişlerdir. Diğer cephede ise sermayenin, daha yüksek getiri oranları araması, risklerini sınırlandırmak istemesi, sermaye hareketlerinin denetimi ve vergilendirilmesinden kurtulmak istemesi gibi nedenlerle mali serbestleşmeyi desteklemesi yer almaktadır.

Benimsenen dışa dönük büyüme modeli, üretim yapısı iç piyasaya yönelik olarak gelişmiş, rekabet gücü zayıf ve ekonomik verimliliği düşük seviyelerde kalmış olan AGÜ'lerde üretim artışını sağlayamamıştır. Sermayenin karlılık düzeyinin korunması dahası arttırılması için ücretlerin baskı altına alınması gelir dağılımını bozmuştur. Sermaye hareketlerinin serbestleştirmeyle birlikte, AGÜ'lere sermaye ihracı niteliksel dönüşüme uğramamış, yatırımların çoğu doğrudan yatırım şeklinde değil spekülative karakterli sıcak para hareketleri şeklinde gerçekleşmiştir. Ülkeye bu şekilde giren sermaye akımı, ulusal paraların aşırı değerlenmesine, üretim seviyesi düşük olan ekonomide ithalatın aşırı değerli kur sayesinde artmasına ve dış ticaret açıkları verilmesine yol açmıştır. Böylesi bir yapıda, reel birikim ve mali birikim birbirinden kopmuştur. AGÜ'lerde mali serbestleştirme ile faiz oranlarının yükselmesi aşırı değerli kurla birlikte kısa dönemli sermaye akışına ivme kazandırmış, ithalat ve tüketim eğilimini körüklerken enflasyonu tetiklemiştir.

1990'larda AGÜ'lerde yaşanan mali krizler için yeni bir gerekçe ortaya çıkmıştır. AGÜ'lerin yaşayageldikleri sermaye birikimi yetersizliğine ek olarak küresel bağlamda söz konusu olabilecek rahatsızlıkların bulaşma yeteneği, içinde bulunulan dışa açık süreç itibarıyla, artış göstermiştir. 1990'lı yıllarla birlikte krizler bulaşıcı bir karakter kazanmıştır. AGÜ'ler yüksek faiz politikaları ile kısa vadeli sermaye girişini teşvik etmeye çalışırken, yatırımların, üretim ve büyümenin arttırılması, gelir dağılımında adalete yaklaşılmaya çalışılması gibi ekonomik kalkınma unsurlarını gözardı etmek durumunda kalmışlardır. Kısa vadeli spekülative sermayeyi çekmeye yönelik politikaları uygulayan, orta ve uzun vadeli ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek adına hareket

edebilme alanı oldukça sınırlanan AGÜ ekonomileri, dış etkilere açık ve kırılgan birer ekonomik yapı haline gelmiştir. Reel birikim ile mali birikimin birbirinden koptuğu, üretim kesiminin ikinci plana itildiği ve ekonomilerin durgunlaştığı bir süreçte, işsizlik de tehlikeli boyutlara varmış, işsizliğin bu denli yüksek seviyeye ulaşmasında özelleştirme ve krizler sonucu sermayenin değersizleşmesi önemli bir pay sahibi olmuştur.

Uygulanan programların temel amaçlarından bir diğeri de, özellikle kamu harcamalarının kısıtlanması yoluyla, devletin ekonomideki yeri ve ağırlığının asgari seviyeye indirilmesi olmuştur. Nitekim, 1980'li yıllardan başlayarak, devletin ekonomideki etkinliğini giderek yitirdiği görülmektedir. Devletin ekonomide varlığı daha çok düzenleyicilik bağlamında söz konusu olmaktadır.

Tüm diğer AGÜ'ler gibi Arjantin, Meksika ve Türkiye de İYUP'ların etki alanına girmişler, hızlı ya da yavaş biçimde ama mutlaka 1980'li yıllarla başlayan dönüşümün birer bileşeni olmuşlardır. Dönüşümün karakteri göz önüne alındığında, bu ülkelerin krizleri kısalan aralıklarla yaşamaları kaçınılmaz bir hal almıştır. Bahsedilen ülkelerde, 1980 öncesi fon sıkıntısı içindeki sermaye, yeni liberal politikaların ürettiği dış dünya ile eklemlenme fırsatı sayesinde kaynak sıkıntısını önemli derecede hafifletmiştir.

Bu ülkelerden Arjantin, eklemlenme sürecine, Türkiye ve Meksika ile karşılaştırıldığında, daha önce girmiştir. 1984 sonu itibariyle uygulamaya konan Austral planının başlıca amacı son derece yüksek olan enflasyon oranlarını aşağıya çekmek olmuştur. Programda kamu açıklarının kapatılması, para piyasasına ilişkin reform ve dış borç anlaşmaları yer almış, ücretler, fiyatlar, tarım ürünleri fiyatları ve döviz kurunun dondurulması öngörülmüştür. Enflasyonun düşürülmesi konusunda belli bir başarı sağlanmıştır. Yapısal sorunların hakim olduğu ekonomide fiyatlar serbest bırakıldığı anda enflasyonun yeniden fırlaması tehlikesi ortaya çıkmış, nitekim enflasyon yeniden yükselişe geçmiştir. Varlığını koruyan yapısal rahatsızlıklar, geçici çözüm öngören politikalara (fiyatların dondurulması gibi) üstünlük sağladığında da kamu kesimi borçlanma gereği de enflasyon gibi yükselişe geçmiştir. Austral Planının ardından ekonomide beklenen düzelme gerçekleşmemiştir. 1990 yılında hiperenflasyonun üstesinden gelebilmek, enflasyon eğilimlerini hafifletebilmek ve dışa açılan ekonomiye yabancı sermaye girişini sağlayabilmek adına 1 dolar =1 peso sabit kuru yürürlüğe

konmuştur. Konvertibilite Planı, döviz kuruna dayalı bir istikrar programı olarak, dış kaynak girişini hedeflemiş, yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesi adına sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve özelleştirme uygulamaları temel politikalar haline gelmiştir. Bu politikalar sayesinde Arjantin, yüksek sermaye girişlerine tanık olmuş, uluslararası kredi kuruluşlarının arzettiği kaynaklardan yararlanma imkanını yakalamıştır. 1990'lı yıllarda Arjantin'in yeni liberal politikaları benimseyip hızla uyguladığı, küresel sistemle eklemlenme sürecini ivedilikle gerçekleştirdiği görülmektedir. Dış sermaye girişine endekslenen döviz kuru, faiz oranı, enflasyon oranı gibi başlıca fiyat ve büyüklüklerde belli oranda bir dengeye ulaşılabilse de, bu mekanizma dış borçları beslemiştir. Ekonomik istikrar kısa süre için sağlanabilse bile reel ekonominin durgunluk içine itilmesi, borcun borçla beslendiği bir süreci tetiklemiştir. Kırılgan bir yapıya bürünen Arjantin ekonomisi, çok daha sık kriz üretmeye ve diğer ülkeler gibi dünya ekonomisindeki bunalımların etkisine çok daha çabuk girmeye başlamıştır.

Meksika örneğinde de benzer hatları yakalamak mümkündür. Yıllarca ithal ikamesine dayalı politikaların uygulandığı Meksika, ithal ikameci dönemde yüksek büyüme oranlarına ulaşmıştır. Meksika'nın 1982 yılında yaşadığı borç krizinin ardından büyüme oranları çok düşük seviyelere gerilemiş, enflasyon oranı çok yüksek seviyelere çıkmış ve bu olumsuzluklar uzunca bir süre ekonomiyi etkisi altına almıştır. Yaşanan olumsuz süreci aşmak için, 1987'de heterodoks bir istikrar programı benimsenmiştir. Program sayesinde kamu borcu eritilebilmiş, geniş çaplı özelleştirme uygulamalarından elde edilen gelir ekonomide gidişatın iyiye gitmesini sağlamıştır. İstikrar programı ile makro ekonomik dengenin sağlanmasının ardından Meksika, dışa açılma ve küresel ekonomiye eklemlenme yoluna gitmiştir. 1993 yılında Kuzey Amerika Ticaret Anlaşması'nı (NAFTA) kabul etmiştir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren büyük bir durgunluğun içine giren Meksika ekonomisi, 1994 yılında bir mali kriz yaşamıştır. Kriz yaşayana dek, LA ülkeleri arasında serbestleşme uygulamaları ve yeni liberal politika sonuçları itibariyle başarının simgesi olarak gösterilen Meksika'ya, 1995 yılında uluslararası bir yardım paketi sağlanmıştır. İç ve dış finansal serbestleşme sonucu faiz oranlarındaki artışla reel yatırımların azalması, mali kesmin görece üstünlüğü ele geçirmesi, yapısal uyum politikaları sonucunda ithalatın beslediği bir talep yapısının

oluşması ve ücretlerdeki gerilemenin ulusal bağlamda üretimi olumsuz anlamda etkilemesi ve bu yolla uygulanan yeni liberal politikaların kendi kendisini aşındırması Meksika örneğinde de açıkça görülebilmektedir.

Türkiye de 1960'ların başından itibaren ithal ikamesine dayalı, planlı bir yapıyı benimsemiştir. 1970'li yıllardaki ekonomik kriz ve siyasi kaos ortamı, 1971'deki askeri müdahale, ekonominin yapısında bir dönüşümün başlangıç noktasını oluşturmuştur. 1980 darbesinin ardından ekonomi "24 Ocak Kararları" ile resmen yeni liberal politikaların uygulama sahası haline getirilmiştir. Ticaretin serbestleştirilmesinin ardından, 1989'da 32 Sayılı Karar ile mali serbestleştirme gerçekleştirilmiştir. 1980'li yıllar ihracata dayalı büyüme stratejisinin benimsendiği, küresel pazarla bütünleşmenin temel yönelimlerden biri olduğu, sermayenin karlılık oranlarının artırılması adına ücretlerin baskı altına alındığı yıllar olmuştur. Her ne kadar ihracata dayalı büyüme hedef olarak benimsenmiş olsa da söz konusu dönemde benimsenen politika gereği gerçekleştirilen uygulamalar üretim üzerinde uyarıcı bir etki yaratmamıştır. Durgun ve enflasyon tehdidi altında olan ekonominin çıkış noktası olarak mali serbestleştirmeye başvurulmuş ve devamındaki süreç diğer örneklerle benzer bir gelişim göstermiştir. 1990'lı yıllar Türk ekonomisinin hassaslaştığı yıllardır. İlk olarak 1994 yılında bir mali kriz yaşanmış ardından küresel krizin yayılmasıyla durumun önemi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde IMF ile ilişkiler hep yakın olmuştur; 1998 yılındaki anlaşma ile IMF'nin yakın denetim ve gözetimine girilmiştir. Enflasyonu düşürme hedefli IMF tipi istikrar programlarını uygulayan Türkiye içinde bulunduğu ciddi durumu atlatamadan 2001 krizini yaşamıştır. Krizin ardından kamu harcamalarının kısıldığı, ücretlerin düşürüldüğü, borçların yeniden düzenlendiği bir sürece girilmiştir.

Hem Arjantin hem Meksika örneği-diğer Latin Amerika ülkeleri adına da durum değişmez- hem de Türkiye örneği ele alındığında, bu ülkelerde istikrar ve yapısal uyum programları çerçevesinde önerilen kurtarma önlemleri ve çözüm önerileri, ekonomileri kırılgan birer yapı haline getirmiştir. Bu ülkelerin özellikle dış sermayeyi çekmek için içine girdikleri çaba, kısa vadeli portföy yatırımlarının akışını başlatmış, birçok karlı kuruluş özelleştirmeler yoluyla yabancıların eline geçmiş, ithalatın önündeki tüm engellerin kaldırılmasıyla ulusal paraların değerlenmesine bağlı olarak ithalatta patlama yaşanmış ve bu ülkeler önemli ticaret açıkları vermeye devam etmiştir. Bu gelişmelerin

sonucu durgunluk daha da artmış ve ulusal sanayi kuruluşları iflas etmiştir. Yerli sanayiciler karlarını koruma olanaklarını, daha fazla dış borçlanma, ücretler konusunda daha baskıcı olma ve yasa dışı yollara daha fazla başvurma sayesinde sürdürmeye çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Adda, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Akyüz, Yılmaz, *Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme:Latin Amerika Deneyimi*, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C.XVIII, sy. 165, Mart 1994, s. 11-20.
- Alada, Dinç, *Keynes'de Belirsizlik Üzerine Düşünceler*, **İktisat Dergisi**, sy. 325, Nisan 1992 s. 49.
- Allen, Larry, **Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya Küresel Finans Sisteminin Öyküsü**, çev. Mahmut Tekçe, 1.bs., Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2003.
- Alper, Emre C.,- Öniş, Ziya, *Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Sürekli Krizler: Liberalleşme Sonrasında Türkiye Deneyimi*, **Doğu-Batı**, sy. 17, Yıl 4, Kasım-Aralık- Ocak, 2001-2002, s. 203-225.
- Altuğ, Nuray, **İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri**, 2.bs., Türkmen Kitabevi, İstanbul, Ocak 2001.
- Amin, Samir, **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, çev. Vasıf Erenus,1.bs., Sarmal Yayınevi, İstanbul, Nisan 1999.
- Ardıç, Kaya, *Yeni Klasik İktisat Okulu, İktisat'ın Dama Taşları II*, İ.Ü İktisat Mezunları Cemiyeti İktisat Dergisi Yayını, İstanbul 2002.
- Arın, Tülay, *Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz(I): Gelişmiş Kapitalizm*, 2.bs. **11 Tez Kitap Dizisi 1**, Ağustos 1986, s. 104-138.
- Arın, Tülay, *Keynesçi Akımlar: Keynesçiliğin Krizi ve İç Tartışmaları*, **Süleyman Barda'ya Armağan, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 45, sy. 1-4, 1988, s. 32-70.
- Arın,Tülay, *Türkiye'de Plansızlık ve Politika Alternatifsizliğine Mahkumiyet*, **Petrol-İş Yıllığı, 1993-1994**. s. 779.
- Arın, Tülay, *Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Stratejileri*, **Petrol-İş Yıllığı 1993-1994**, Petrol-İş Yayınları, No. 36, İstanbul, 1995, s. 544-558.
- Arın, Tülay, *Türkiye'de ve Dünya'da Borçluluk ve Borç Krizi*, **İktisat Dergisi**, sy. 363, Ocak 1997, s. 50-56.
- Arın, Tülay, *Asya Krizi ve Kriz Yönetiminde Hegemonya*, **İktisat Dergisi**, sy. 375, Ocak 1998, s. 13-14.

- Arın, Tülay, *Türkiye’de Mali Küreselleşme ve Mali Birikim ile Reel birikimin Birbirinden Kopması*, **İktisat Üzerine Yazılar I Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, der.A.H. Köse,- F. Şenses,- E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003
- Arnaud, Pascal, **Üçüncü Dünya’nın Borçlanması**, çev. F. Başkaya, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, Mayıs 1992.
- Ataç, Beyhan, *İstikrarı Sağlamaya Yönelik Çağdaş Makroekonomik Yaklaşımlar*, **A.Ü. İ.İ.B.F Dergisi**, C. VI, sy. 2, Kasım 1988, s. 331-353.
- Balassa, B., *Türkiye’nin Büyüme Politikaları ve Döviz Kuru*, **Türk Ekonomisinin Dış Açılmasında Kambiyo Politikası**, MEBAN Yayını, Ankara, 1979, s. 111.
- Balkan, Neşecan, **Kapitalizm ve Borç Krizi**, 1.bs., Bağlam Yayınları, İstanbul Kasım1994.
- Balkan, Neşecan, *Az gelişmiş Ülkelerde Yeni Liberal Uygulamaların Sonuçları: Meksika Örneği*, **İktisat, İşletme ve Finans**, sy.118, Ocak 1996, s. 5-17.
- Bartlett, Bruce R., *Arza Dayalı İktisat*, çev. Süreyya Sakınç, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, sy. 2, Yıl 24, Şubat 1987.
- Başkaya, Fikret, *24 Ocak: İstikrarlı Borç Ödeme Dönemi*, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, sy. 85, Şubat 1987, s. 9-13.
- Başkaya, Fikret, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, 3.bs.,İmge Kitabevi, Ankara, Aralık 2000.
- Başkaya, Fikret, **Az gelişmişliğin Sürekliliği**, 4.bs., İmge Kitabevi, Ankara, Ocak 2001.
- Berksoy, Taner, *Kur, Faiz Kısılacı*, **Görüş Dergisi**, Mart 1993.
- Birinci, Yüksel, *Finansal Krizler ve Uluslararası Finansal Piyasaların Yeni Mimarisi*, **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**, Yıl 7, sy. 42, Kasım-Aralık 2001, s. 258.
- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**,7.bs.,İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Ekim 2003.
- Bruno, Michel, **Kriz, İstikrar Programları ve Ekonomik Reform**, çev. Zülfü Dicleli, Türk Henkel Dergisi Yayınları 2, İstanbul 1994.

- Bullock, P.,-Yaffe, D., *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, **Enflasyon, Bunalım ve Savaş Sonrası Genişleme**, der. N. Satlıgan ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Bulutoğlu, Kenan, **Yöresel ve Küresel Para Krizleri, Latin Amerika Krizleri**, Batı Türkeli Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Chossudovsky, Michel, **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, 1.bs., çev. Neşenur Domaniç, Çivi Yazıları, İstanbul, Ocak 1999.
- Çiloğlu, Barış, *Arjantin Ekonomik Krizi: Bir Arjantinli Kadar Zengin Deyiminden Ekonomisi Çöken Arjantin'e*, **Stratejik Analiz**, C. II, sy. 22, Şubat 2002.
- Desai, Meghnad, **Marksist İktisat Teorisi**, çev. Nail Satlıgan, Birikim Yayınları, İstanbul, 1977.
- Dinerstein, Ana, **İsyanın Ötesinde Arjantin- Küreselleşme Kıskaçında Arjantin**, çev. Hale Alpmen, Özge İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003.
- Ege, Ayşe, **Meksika Ülke Raporu**, KOSGEB Pazar Araştırma ve İhracatı geliştirme Enstitüsü, Haziran 2005(çevrimci) <http://www.kosgeb.gov.tr/ekler/dosyalar/yayin/meksika/ulkeraporu/doc>.
- Eğilmez, Mahfi,- Kumcu, Ercan, **Ekonomi Politikası**, 6.bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Eichengreen, Barry, **Financial Crises and What to Do About Them**, Oxford University Press, New York, 2002, p. 106-107.
- Ercan, Fuat, **Para ve Kapitalizm**, Devin Yayınları, İstanbul, Nisan 2005.
- Esen, Oğuz, *Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama*, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 16(3-4), 1989, s. 33-64.
- Eser, Kadir, *Finansal Liberalizasyon Politikalarının Makroekonomik Performans Üzerindeki Etkileri*, **Hazine Dergisi**, sy.1, Nisan-Mayıs 1997, s. 21-41.
- Fernandez, B. Roque, *The Expectations Management Approach to Stabilization in Argentina During 1976-1982*, **World Development**, Vol.13, No.8, 1985.
- Frank, Gunder A., **Crisis: In The Third World**, 1.bs., Heinemann Educational Books Ltd., London, 1981.
- Frank, Gunder A., **Reflections on the World Economic Crisis**, Hutchinson, London Melbourne Sydney Auckland Johannesburg, 1981.

- Frank, Gunder A., *Dünya Krizi ve Dönüşüm*, **Yapıt Toplumsal Araştırmalar Dergisi**, sy. 7, Ekim-Kasım 1984.
- Friedman, Milton, *The Role of Monetary Policy*, **The American Economic Review**, Vol. 58, No. 1, March 1968, s. 1-17.
- Friedman, Milton, *A Theoretical Framework for Monetary Analysis*, **Journal of Political Economy**, Vol. 78, March-April 1970, s. 193-238.
- Gouverneur, Jacques, **Kapitalist Ekonominin Temelleri**, çev. Fikret Başkaya, 1.bs., İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- Guillen, Arturo R.,-Gandy Ross, *Latin America's Debt and the World Economic System* **Latin Amerika Perspectives**, Vol. 16, No.1, Winter, 1989, p. 31-51.
- Gülalp, Haldun, *Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma*, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 7 (1/2), 1980, s. 37-66.
- Heyman, Daniel, *The Austral Plan*, **American Economic Review**, Vol. 77, No. 2, 1987, s. 284
- Halevi, Joseph, *The Argentina Crisis*, **Monthly Review**, Vol. 53, No. 11, April 2002, s. 4-11.
- Halevi, Joseph, *Arjantin Krizi*, **Küreselleşme Kıskaçında Arjantin**, çev. Hale Alpmen, Özge İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003.
- Heimann, Eduard, *History of Economic Doctrines*, **Oxford University Press**, New York 1945, s. 219.
- Hanke, Steve, *Politik-Ekonomik Kriz Üzerine*, **Küreselleşme Kıskaçında Arjantin**, çev. Hale Alpmen, Özge İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003, s. 189.
- İnan, Alpan E., *Arjantin Krizinin Sebepleri ve Gelişimi*, **Bankacılar Dergisi**, sy. 42, 2002, s. 60.
- İyibozkurt, Erol, **Uluslararası İktisat**, 4.bs., Ezgi Kitabevi, Bursa 2001, s. 217.
- Karabulut, Gökhan,- Sarfati, Metin, *Rasyonel Beklentiler Teorisi*, **İktisat Dergisi**, sy. 452, Eylül 2004, s. 64.
- Karacan, Ali İhsan, **Bankacılık ve Kriz**, Tütünbank Yayını, 1996.

- Kazgan, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri**, 2.bs., Bilimsel Sorunlar Dizisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, Nisan 1995.
- Kazgan, Gülten, **Tanzimat’tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın kitaplar Yayınevi, İstanbul 1999.
- Kazgan, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus Devlet Yeni Ekonomik Düzen**, 3.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Temmuz 2000.
- Kazgan, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 11. bs., Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.
- Kazgan, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “ Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme**, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2005.
- Kepenek, Yakup,- Yentürk, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, 9.bs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- Keynes, J., Maynard, **İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi**, çev. A. Baltacıgil, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul 1980.
- Kiguel, A.Miguel,-Liviatan, Nissan, *The Inflation-Stabilization Cycles in Argentina and Brazil* ,**Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath**, ed.by Michael Bruno et.al The MIT Press Cambridge, London, England 1992, s. 208.
- Kindleberger, Charles, **Cinnet, Panik, Çöküş:Mali Krizler Tarihi**, 1.bs., çev. Neşenur Domaniç, Scala Yayıncılık, Nisan 2004.
- Krueger, Anne O., *Partial Adjustment and Growth in the 1980s in Turkey*, **Reform, Recovery and Growth Latin America and the Middle East**, ed. by Rudriger Dornbusch and Sebastian Edwards, The University of Chicago Press, 1995, p. 343-367.
- Krugman, Paul, **Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü**, çev. Neşenur Domaniç, 2.bs., Literatür Yayınları, İstanbul, Haziran 2001.
- Kürkçügil, Masis, *Arjantinazo* , **Latin Amerikanın Kanayan Damarları**, 1.bs., der. Masis Kürkçügil, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- Little, I.M.D,- Cooper, R.,- Corden, M.,-Rajapatirana S., **Boom, Crises and Adjustment The Macroeconomic Experience of Developing Countries** , Oxford University Press, New York, December 1993.
- Lucas, Robert E., *An Equilibrium Model of the Business Cycle*, **Journal of Political Economy**, Vol. 83, No:11, December 1975, s. 113-144.

- Magdoff, Harry, *Yeni Emperyalizm , Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, der. P. Sweezy, P.Baran, H. Magdoff, Bilgi Yayınları, Ankara 1975.
- Marx, Karl, **Kapital**, C. I, 6.bs., Sol Yayınları, Ankara 2000.
- Masur, Gerhard, *Crisis in History*, **Dictionary of History Ideas**, Vol. I, New York, 1968, s. 592.
- McKinnon, R. I., **Money and Capital in Economic Development**, Washington D.C., The Brookings Institution, 1973 ve E.S. Shaw, *Financial Deepening in Economic Development*, New York, Oxford University Press, 1973.
- Minibaş, Türkel, *Liberalleşme Yolunda 80 Yıl*, **İktisat Dergisi**, sy. 240, Ağustos 2003, s. 17-27.
- Mortan, Kenan, **Uluslararası Kaos mu? Türkiye’de Kriz mi?**, 1.bs, Dünya Yayınları Ekonomi Dizisi 8, Globus Dünya Basınevi, İstanbul, Haziran 2001.
- Nicholas, P., *The World Bank Lending For Adjustment: An Interim Report*, **The World Bank Discussion Papers**, No. 34, Washington D.C., 1988, s. 17-19.
- Ortiz, Guillermo, *Mexico Beyond The Debt Crisis: Toward Sustainable Growth with Price Stability*, **Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath**, ed. by M. Bruno, S. Fischer, E. Helpman, N. Liviatan, L. Meridor, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts London, 1992.
- Oyan, Oğuz- Aydın, Rıza A., **Türkiye’de Maliye ve Fon Politikaları Alternatif Yönelişler**, Adım Yayıncılık, İstanbul 1991.
- Önder, İzzettin, *Ekonomik Kriz*, **Yeni Türkiye:Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**, Yıl. 7, Eylül-Ekim 2001, s. 45-55.
- Önder, İzzettin, *Ekonomi Politikasında Emek*, **Basisen**, Haziran 2004, sy. 66, s.15.
- Öniş, Ziya, *Neo-Liberal Küreselleşmenin Sınırları: Türkiye Açısından Arjantin Krizi ve IMF’ye Karşılaştırmalı Bir Bakış*, **İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar**, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Parasız, İlker, **Kriz Ekonomisi, Hiperenflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1996.

- Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, 1.bs., Ezgi Kitabevi, Bursa, Ekim 1998.
- Paya, Merih, **Para Teorisi ve Para Politikası**, 2.bs., Filiz Kitabevi, İstanbul 1998.
- Petras, James,-Weltmeyer, Henry, *Binyılın Sonunda Latin Amerika, 2000'li Yıllara Girerken Kapitalizm*, çev. ve der. A. Başer Kafaoğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul, Haziran 2000.
- Petras, James,- Veltmeyer, Henry, *Arjantin: Parçalanma ve Devrim Arasında, Küreselleşme Kısacasında Arjantin,ç* çev. H.Alpmen, Ö. İnciler, Cosmopolitik Kitaplığı 2, İstanbul, Ekim 2003.
- Petras, James, **Sağ Sol Kutuplaşması Latin Amerika ve Emperyalizm**, çev. Emel Coşkun, 1.bs., Mephisto Basım Yay. San. Ltd. Şti., İstanbul, Şubat 2005.
- Pozzi, Pablo, *Popular Upheaval and Capitalist Transformation in Argentina, Latin American Perspectives*, Vol. 27, No. 5, September 2000, s. 63-87.
- Rodrik, Dani, *Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Özal Decade in Turkey, Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath*, ed. Michael Bruno, Stanley Fischer, Elhanan Helpman and Nissan Liviatan with Leora Meridor, The MIT Press Cambridge, Massachusetts London, 1992, s. 328.
- Rodrik, Dani, **Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte olan Ülkeler: Dışa Açılma Nasıl Gerçekleşmeli?**, çev. S. Gül, Sabah Kitapları, İstanbul 2000.
- Rosier, Bernard, **İktisadi Kriz Kuramları**, çev. N.Yentürk, 1.bs., İletişim Yayınları, Ocak 1991.
- Savaş, Vural, **Politik İktisat**, 4.bs., Beta Basım Yayın, İstanbul 1998.
- Savran, Sungur, *24 Ocak'tan Ekonokrasi'ye, İktisat Dergisi*, sy. 242, Ocak 1985, s. 11-18.
- Savran, Sungur, *Dünya Kapitalizminin Bunalımı, Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm*, der. N. Satlıgan ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Savran, Sungur, *Küreselleşme mi, Uluslararasılaşma mı?, Sınıf Bilinci*, sy. 17, Kasım 1996, s. 86-135.
- Shaw, E.S, **Financial Deepening in Economic Development**, New York, Oxford University Press, 1973.
- Serin, Vildan,- Bastı, Eyüp, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere*

- Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, Kasım-Aralık 2001, sy. 42, s. 1222-1224.
- Sönmez, Sinan, **Dünya Ekonomisinde Dönüşüm Sömürgecilikten Küreselleşmeye**, 1.bs., İmge Kitabevi, Ankara 1998.
- Sönmez, Sinan, *Türk İktisat Politikalarındaki 'Çıpa': Dış Borçlanma, İktisadi Kalkınma Kriz ve İstikrar*, der. A.H. Köse, F.Şenses, E. Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Sönmez, Sinan, *Finansal Birikim Modelinin 'Pornografik' Özü, Boyutları ve Sonuçları: Türkiye Örneği, İktisat, İşletme ve Finans*, Yıl. 19, Ekim 2004, s. 53-70.
- Starn, Randolph, *Historians and Crisis, Past and Present*, no:52, Aug.,1971, p. 3.
- Stiglitz, E. Joseph, **Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı**, çev. A. Taşçıoğlu ve Deniz Vural, 2.bs., Plan B Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Stiglitz, E. Joseph, **90'ların Yükselişi**, çev. A. Özen ve B. Güven, 1.bs., CSA Global Yayın Ajansı, Mart 2004.
- Sweezy, Paul, *Dünya Ekonomisi, Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, der. P. Sweezy, P. Baran, H. Magdoff, çev. Yıldırım Koç, 1.bs., Bilgi Yayınları, İstanbul, Nisan 1975.
- Şahin, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa 2002.
- Taylor, Lance, *Dış Liberalleşme: Yakın Dönemden Dersler, İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar*, der. A.H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Toprak, Metin, **Küreselleşme ve Kriz Türkiye ve Dünya Deneyimi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, Aralık 2001.
- Tornell, Aaron, *Are Economic Crises Necessary for Trade Liberalization and Fiscal Reform"? The Mexican Experience, Reform, Recovery and Growth Latin America and the Middle East*, ed.by Rudriger Dornbuch and Sebastian Edwards, The University of Chicago Press, London, 1995.
- Türkay, Mehmet, *Gelişme İktisadı Üçüncü Dünyaya çare Oldu mu, Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu*, (çevrimiçi), <http://www.antimai.org/eko/mturkay1.htm>.
- Wright,E.,O, *Marksist Birikim ve Bunalım Teorisinde Almaşık Perspektifler,Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, der. N. Satlıgan ve S. Savran, Alan Yayıncılık, İstanbul 1988.

[www:http://bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum3mayis_Somel.doc](http://bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/IktisatToplum3mayis_Somel.doc)

- Yatırım Finansman Menkul Değerler Araştırma ve Uluslararası İlişkiler,
Aylık Ekonomi ve Finans Bülteni, sy. 45, Eylül 2002, s. 52.
- Yay, Turan, *Keynesgil İktisat Politikaları Üzerine*, **U.Ü İ.İ.B.F. Dergisi**, C. VI, sy. 1, Nisan 1985, s.75-82.
- Yeldan, Erinç, *1994 Krizinin Yapısal Kaynakları*, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, sy. 185, Kasım 1995 ,s. 42-77.
- Yeldan, Erinç, *Meksika Krizinin Öğrettikleri Ya da Hades Cehenneminde Azgelişmişlik*, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, , C.XIX, sy.186, Aralık 1995, s.36-40.
- Yeldan, Erinç, *Türkiye Ekonomisinde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine*, **Doğu- Batı Dergisi**, sy. 17, Yıl 4, Kasım-Aralık-Ocak, 2001-2002, s. 190.
- Yeldan, Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, 6.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Yeldan, Erinç, *Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi olarak Küreselleşme*, Korkut Boratav'a Armağan, **İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar**, der. A.H.Köse, F. Şenses, E. Yeldan,1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Yeldan, Erinç,- Buturak, Gökhan, *Sermayenin Küreselleşmeye Cevabı: Gelişmekte Olan Ülkelerde Serbestleştirme Sonrası Fiyat Arttırmalarının Uyum Kalıplarının Mukayeseli Analizi, Yeni Emperyalizm Ekonomisi, Uluslararası Kalkınma İktisatçıları Birliği'nin Yeni Emperyalizmin Ekonomisi Tebliğleri 22-24 Ocak*, Yeni Delhi, çev. Erdal Yüzak, 1.bs.,Yeni Hayat Kütüphanesi, Şubat 2005.
- Yentürk, Nurhan, *Finansal Serbestlik ve Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkiler*, **İktisat Dergisi**, Nisan-Mayıs 1997.
- Yentürk, Nurhan, **Arjantin Krizi: Dış Borç İle Tango, Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2003.
- Yentürk, Nurhan, *Kısa Dönemli Sermaye Girişinin Makroekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye ve Meksika İçin Bir Karşılaştırma*, **Körlerin Yürüyüşü**

Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2003.

Yentürk, Nurhan , *Finansal Sermaye Girişi Gölgesinde İstikrar Uygulaması*, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler** , 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Aralık 2003.

Yentürk, Nurhan, *Türkiye ve Güney Kore Ekonomik Krizleri*, **Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.b., İstanbul, Aralık 2003.

Yıldırım, Refia, *Maliye Politikası Açısından Arz Ekonomisi*, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C. 3, sy.1, s. 91.

Yıldızoğlu, Ergin, *Hegemonyadan İmparatorluğa*, **İktisat Üzerine Yazılar I, Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, der. A.H. Köse, E. Yeldan, F. Şenses, 1.bs., İletişim Yayınları, İstanbul 2003.